M. TULLII CICERONIS

DE DIVINATIONE

LIBRI.

CICERO

DE DIVINATIONE.

M. TULLII CICERONIS

DE DIVINATIONE

LIBRI,

UDGIVNE OG FORTOLKEDE

VED

VALDEMAR THORESEN.

KØBENHAVN.
FORLAGT AF RUD. KLEINS EFTF.
TH. SØRENSEN.
1894.

København. I. Cohens Bogtrykkeri. A. A. Lange & Co.

Den udgave af Cicero's *de divinatione*, som jeg herved forelægger, bærer ikke nogen adresse på sit titelblad til oplysning om, hvilke læsere udgiveren har haft for øje. Jeg skal da her kortelig udtale, hvad min mening med den er.

Udgaven tager først og fremmest sigte på elever, selvfølgelig de elever, der forberedes til den sproglig-historiske afgangseksamen. Enhver Latin-lærer vil vist indrømme mig, at medens det aldrig kan volde vanskelighed at finde passende læsestof af den historiske prosa — dér er nok at vælge imellem —, så er det hélt anderledes med det ikke-historiske pensum. Udvalget er ikke stort her, og navnlig er der ikke meget, som læreren kan læse år ud og år ind uden at trættes og blive led og ked af det. Jeg antager derfor, at en forøgelse af udvalget vil være velkommen for adskillige lærere, og jeg håber, at *de divinatione* kan betragtes som en sådan forøgelse. Værkets fortrin er en jævn, populær udvikling, livlige fortællinger og anekdoter, en sund, om end lidt småtskåren rationalisme og et godt humør, — egenskaber, som jeg altid selv har set og skattet i *de divinatione*, og som jeg ifjor, da jeg udgav en oversættelse af værket, fik vidnesbyrd nok om, at også andre kunde finde deri. Disse fortrin gør skriftet, i alt fald det meste af det, vel egnet til skolelæsning, og det er forméntlig kun mangelen på en brugelig udgave, der har bevirket, at det ikke (eller næsten ikke) hidtil har fundet indgang i skolen.

Men dernæst henvender min udgave sig også til filologerne, lærere og andre, som ellers kun havde meget forældede og på mange punkter lidet tilfredsstillende kom-

mentarer at ty til (de yngste er Moser's, Frankfurt a. M. 1828, Giese's, Leipzig 1829, og Alanus's, London 1839).

Dette, at bogen er beregnet på en dobbelt læsekreds, er naturligvis en svaghed ved den, men en svaghed, som vel nok lader sig undskylde ved vort bogmarkeds ringe størrelse. Jeg har bestræbt mig for at gøre den del af kommentaren, der ikke er møntet på elever, så kortfattet som muligt, for en stor del indskrænket den til henvisninger, og mangen en bemærkning, der måské kunde synes selvfølgelig, og altså overflødig, er kun en kort protest mod en hidtil uimodsagt udtalelse af en tidligere udgiver. En del tekstkritiske bemærkninger har jeg udsondret til en særlig afhandling (i filologisk tidsskrift), hvortil henvises på vedkommende steder, og adskilligt, navnlig hvad der ikke lod sig affærdige med et par ord, er henlagt til et lille tillæg. I øvrigt tror jeg heller ikke, at den frygt, adskillige pædagoger synes at nære for at give eleverne — her er talen jo om voksne elever — bøger i hænde, hvori der er noget at springe over, er velbegrundet; de har ingen skade af lidt øvelse i at skelne mellem det for dem væsentlige og uvæsentlige, når kun det første ikke rent drukner i det sidste.

Da jeg går ud fra, at man som regel kun vil læse et udvalg af værket med eleverne, og da et sådant udvalg jo helst skulde omfatte dialogens to personers forskellige syn på de samme spørgsmål, har jeg tilføjet en ret udførlig indholdsoversigt, hvorefter det vil være let at tage ud, hvad man ønsker, og overhovedet orientere sig i værket. Det er ligeledes hensynet til fragmentarisk læsning, der må bære skylden for de ellers lidt irriterende idelige henvisninger, tit med meget korte mellemrum, til samme note.

I teksten har jeg væsentlig holdt mig til Baiter's og C. F. W. Müller's udgaver; hvor jeg afviger fra dem bægge, har jeg gjort opmærksom på det. M. h. t. det orthografiske, som i mine øjne er en meget underordnet ting, er Müller's udgave fulgt næsten overalt, og jeg lægger ingen-

somhelst vægt på, at der således snart læses *optimus, imperator, omnes* (akk. plur.), *exstiterunt, oraculum*, snart *optumus, inperator, omnis, extiterunt, oraclum* osv.*); at finde Cicero's egen retskrivning er jo umuligt.

Inden jeg slutter dette forord, har jeg en hjærtelig tak at bringe to af mine fordums lærere, prof. Gertz, som med stor velvilje har læst nogle afsnit af kommentaren igennem og meddelt mig adskillige praktiske vink og værdifulde oplysninger dertil, og dr. Siesbye, hvis velkendte hjælpsomhed jeg på mange steder har påkaldt og høstet gavn af til korrigering eller solidere fundering af min egen opfattelse.

Endelig må jeg takke min kollega, cand. phil. Plesner for velvillig hjælp med korrekturlæsningen.

Helsingør i juni 1894.

Valdemar Thoresen.

*) Jeg burde vist også have bibeholdt stavemåden *thensaurus* (II. 65. 134 o. fl. st.); jf. Kinch *qu. Curt.* p. 16 ff.

LIBER PRIMUS.

Indhold af 1ste bog.

Indledning (c. 1—6 midten).

Troen på divination, en forudviden om det tilkommende, 1—4 er ældgammel og findes hos alle folkeslag; Assyrierne, Khaldæerne, Ægypterne, Lilleasiater, Grækerne (1). Det er forskellige slags divination, man har anvendt: Romerne har således benyttet både augurer, haruspekser, afsinds- og drømmedivination (2). Denne tro på divinationen har man vundet gennem erfaringsmæssig belæring. Men et theoretisk forsvar for den har filosofferne leveret. De ældre filosoffer har alle anerkendt den undtagen Ksenofanes og Epikur. Dikaiarkhos og Kratippos forkaster andre divinationsmåder, men holder på afsinds- og drømmedivinationen. Navnlig har Stoikerne ivrigt forsvaret divinationstroen, på Panaitios nær, der stiller sig tvivlende. Akademiet gør ligeså (3). Om et så vigtigt spørgsmål må man være varsom i sin dom (4).

Samtalen mellem brødrene Cicero indledes. I skriftet 5—6 m. *de natura deorum* er spørgsmålet om divination forbigået som noget, der bedre kan drøftes for sig. Q. Cicero mener, at gudetroen står og falder med divinationstroen (5). M. Cicero benægter det; han opfordrer Quintus til at udvikle sit standpunkt.

Q. Cicero's udvikling (6 m.—58).

Der er to slags divination, den videnskabelige (middel- 6 m.—13 bare) og den naturlige (umiddelbare). De anerkendes bægge

af alle folkeslag (6). Divinationslæren er resultatet af lange tiders iagttagelser og erfaringer, og sådanne resultater er ikke at foragte, selv hvor fornuften opgiver at forklare sammenhængen. Det er så ofte tilfældet, at vi uden at kunne fatte årsagen dog må sande virkningen; visse lægeplanter; vejrvarsler (7). Nogle vejrvarsler har man forsøgt at forklare rationelt, ved andre er al forklaring umulig (8—9). Livet frembyder i det hele mange tilfælde, hvor vi må anerkende fakta, men ikke fatter kausalforholdet; eksempler, Summanus-billedet (10), varslerne om Catilina's sammensværgelse, M. Cicero's digt citeres (11—13 m.). Altså årsagerne kendes ikke; men derfor kan alt sligt ikke skrives på tilfældighedens regning; der er grænser for den; eksempler (13).

14—17 De divinerendes forudsigelser går ganske vist ikke altid i opfyldelse; men det samme gælder andre slags forudsigelser. Ved iagttagelser gennem et umådeligt tidsrum har der dannet sig en sikker og pålidelig lære (14), således augurlæren; Deiotaros; men de Romerske augurer har forsømt deres opgaver (15). Fordum brugte Romerne auspicier langt hyppigere; nu lades de tit uænsede. Men det hævner sig; eksempler: Claudius og Iunius, Agamemnon, Crassus. Sidebemærkning om Appius's *nota* (16). Om augurstaven; Attus Navius; Ti. Gracchus's *vitium* (17).

18—32 Naturlig divination. Om profeter og orakler; haruspeksernes jærtegnstydning; snogevarslet i Ti. Gracchus's hus (18). Selv den, der ikke tror på haruspicinen eller Khaldæerne, kan ikke benægte det Delfiske orakels sanddruhed i fordums tid (19). Om drømme: Dionysios's moder, Ilia (20), Hekabe, Aeneas (21), Tarquinius Superbus (22), Falaris's moder, Kyros, (om Inder og Mager) (23), Hannibal, Hamilcar, Decius Mus (24), Sokrates, Ksenofon, Eudemos, Sofokles (25), bonden i cirkus, C. Gracchus (26), Simonides, Arkaderen i Megara (27), brødrene Cicero (28). Sokrates's mening om indflydelse af mad og drikke på drømmene (29); Pythagoreernes forbud mod at spise bønner. Men endnu mere end i drømme bliver sjælen divinerende efter døden; også i dødsstunden. Poseidonios's forklaring af drømmedivinationen (30). Sjælen har forudanelser, der stammer fra guderne; i forstærket skikkelse fremtræder de i ekstasen; Kassandra (31); rorkarlens spådom. Afsluttende bemærkninger om naturlig divination; Kratippos's bevis for dens eksistens (32).

33—38 Middelbar divination, dens forskellige arter; dels bygger

den på en skriftlig overlevering, dels sker den ved en pludselig indskydelse; spurvevarslet i Iliaden, snogevarslet for Sulla, Dionysios's hest (33); varsler forud for slaget ved Leuktra (34) og slaget ved Trasumenus (35); forudsigelser om Midas, Platon, Roscius. Altsammen virkning af guderne; men deres kraft er snart skjult i jordens dyb, hvor vi jo ser forskelligt virkende kræfter, snart i menneskenes indre, der kan hensættes i profetisk ekstase på forskellig måde (36); af lignende art er begejstringen hos digteren, taleren, skuespilleren. Hallucinationer (37). At tillægge »melankolikerne« en særlig divinationsævne er urigtigt, divinationen kræver netop en karsk sjæl. — Afsnittet ender med Stoikernes bevis for divinationens eksistens (38).

Alt tyder på, at der er divination til, og om end 39—48 meget ved den er os ubegribeligt, tør vi derfor ikke benægte fakta. Alle anerkender den, også filosofferne på to nær (39); den bekræftes af de gamle sagn; det var højtstillede mænd, der spåede; eksempler (40). Også barbariske folk hylder den (Druider, Mager osv.) i forskellige former (41), som tildels bestemmes af deres levevis og naturomgivelser (42). I de bedste stater er der lagt særlig vægt på divinationen: Athen og Sparta; også Romerstaten har benyttet dens forskellige arter meget, haruspekser og de Sibyllinske bøger (43), endogså en drøm. Sidebemærkning om Sisenna's inkonsekvens. Også en Veientisk spådom har man troet på (44); ligeledes paa guderøster (Fauner, Aius Loquens, Moneta) og på varslende menneskeytringer (45); historiske eksempler: Aemilia Tertia, Caecilia (46). Endelig nævnes augurvæsenet; App. Claudius, ørneauspiciet for Marius (47), Romulus som augur (48).

Selv om ikke ethvert divinationsfænomén er forståeligt, 49—58 skal vi ikke helt opgive forklaring af divinationen. Den middelbare divination bygger på erfaring og forudsætter således ikke nødvendigvis gudernes indgriben. Den naturlige divination er af guddommelig art og beror på menneskesjælens berøring med guddomssjælen. Enkelte personer kan forudsige uden divination på et rent menneskeligt grundlag af kloge fornuftslutninger; Solon, Thales (49); andre forudsigelser uden divination. Den naturlige divination fremtræder kun i guddomsbegejstring, som sjælen kan hensættes i af mange ting; eksempler (50); eller i drømme. Men tydningen af drømme og spå-

domme hører under den middelbare divination. Man ser i ekstase og i drømme noget endnu ikke eksisterende; hvorledes sker det? Det forudsættes, at der er guder til, som af omsorg for menneskene tilkendegiver dem fremtiden (51). Men på hvilken måde? Stoikerne mener ikke, der er en gud på færde ved hvert lille varsel, der gives, men at det én gang for alle er indrettet således, at dette bestemte tegn går forud for denne bestemte begivenhed, alt styret og reguleret af den almindelige, allestedsnærværende guddomsånd. Den kan så lede os ved valget af offerdyret, eller den kan lade det frit valgte offerdyrs indvolde forvandles i ofringsøjeblikket. Ofringsvarsler for Caesar (52). Det er også den, der sender og styrer fuglevarsler og jærtegn; eksempler på jærtegn. Sådanne tegn erkendes lettest af et fromt sind (53); Sokrates's forudsigelser (54). Tegnene kan misforstås; men er der blot én gang forudsagt således, at al tilfældighed er udelukket, da er der divination til. Divinationen udspringer altså for det første fra gud. Men dernæst bygger den på skæbnen som grundlag, der indeholder årsagerne, spiren til alt fremtidigt (55); idet man nemlig ser — om ikke disse årsager selv, så dog deres tegn og mærker, divinerer man, dels umiddelbart, dels, ved benyttelse af tidligere gjorte erfaringer, middelbart (56). Endelig udgår divinationen fra naturen, idet sjælen i søvne eller i ekstase frigør sig for legemets bånd og ser, hvad der før var den usynligt. Også den middelbare divination forsøger nogle filosoffer at udlede af naturen; eksempler. Derfor er det en ufornuftig betragtning, der udtales i Pacuvius's tragedie (57). Sluttelig tager Quintus afstand fra gøglere og løgneprofeter (58).

1
1 Vetus opinio est iam usque ab heroicis ducta temporibus, eaque et populi Romani et omnium gentium

---

1
1 et populi R. et . . .] »både R. og i det hele taget . . .«; således II. 14. 33 og oftere. Jf. *religionique* 4. 7. ut alia nos melius multa] Mdv. [8] § 422 c.*) Tanken om Romernes fortræffelighed

*) „Mdv. [8]" betegner Madvig's Lat. sproglære til skolebrug, 8de (5te forkortede) udgave; „Mdv. [3]" 3dje udgave, hvortil kun henvises, når det omhandlede spørgsmål er forbigået i Mdv. [8].

firmata consensu, versari quandam inter homines divinationem, quam Graeci μαντικήν appellant, id est praesensionem et scientiam rerum futurarum. Magnifica quaedam res et salutaris, si modo est ulla, quaque proxime ad deorum vim natura mortalis possit accedere. Itaque ut alia nos melius multa qum Graeci, sic huic praestantissimae rei nomen nostri a divis, Graeci, ut Plato interpretatur, a furore duxerunt. Gentem quidem 2
nullam video neque tam humanam atque doctam neque tam inmanem tamque barbaram, quae non significari futura et a quibusdam intellegi praedicique posse censeat. Principio Assyrii, ut ab ultumis auctoritatem repetam, propter planitiam magnitudinemque regionum, quas incolebant, cum caelum ex omni parte patens atque apertum intuerentur, traiectiones motusque stellarum observitaverunt, quibus notatis, quid cuique significaretur, memoriae prodiderunt. Qua in natione Chaldaei non ex artis, sed ex gentis vocabulo nominati diuturna observatione siderum scientiam putantur effecisse, ut

---

fremfor Grækerne kommer ofte igen hos Cicero, således om sproget *de fin.* I. 3. 10, og udvidet også til andre forhold *Tusc.* I. 1. 1. Plato interpretatur] Platon afleder, og sikkert med rette, μαντική af μανία (Faidros p. 244 f.), men naturligvis i betydningen »guddomsbegejstring«.

auctoritatem] næsten = *originem*, »søge tilbage til de ældste kilder«. 2
traiectiones stellarum] skal næppe forstås, som nogle har gjort, om stjærneskud, end mindre om planeternes gang; af sammenhængen i II. 28. 60 fremgår det, at det må være usædvanlige fænomener, der menes, ildkugler eller lignende. Jf. *stella transcurrens* Sen. *qu. nat.* VII. 23. 3. quid cuique significaretur] Hottinger foreslår, ret sandsynligt, *quoque*. Chaldaei] oprindelig et Babylonisk folkenavn — Babylonien og Assyrien går tit i ét for Romerne —, men på Cicero's tid et appellativ »astrologer«. Med de følgende ord udtrykkes, lidt ukorrekt, den tanke: hvilket navn oprindelig er et

praedici posset, quid cuique eventurum et quo quisque fato natus esset. Eandem artem etiam Aegyptii longinquitate temporum innumerabilibus paene saeculis consecuti putantur. Cilicum autem et Pisidarum gens et his finituma Pamphylia, quibus nationibus praefuimus ipsi, volatibus avium cantibusque ut certissimis signis
3 declarari res futuras putant. Quam vero Graecia coloniam misit in Aeoliam, Ioniam, Asiam, Siciliam, Italiam sine Pythio aut Dodonaeo aut Hammonis oraculo? aut quod bellum susceptum ab ea sine consilio deorum est?
2 Nec unum genus est divinationis publice privatimque celebratum. Nam, ut omittam ceteros populos, noster quam multa genera conplexus est! Principio huius urbis parens Romulus non solum auspicato urbem condidisse, sed ipse etiam optumus augur fuisse traditur. Deinde auguribus et reliqui reges usi, et exactis regibus nihil publice sine auspiciis nec domi nec militiae gerebatur. Cumque magna vis videretur esse et inpetriendis consulendisque rebus et monstris interpretandis ac procurandis in haruspicum disciplina, omnem hanc ex

---

folkenavn, ikke benævnelse på (dyrkerne af) en vis videnskab. praefuimus ipsi] Fra sommeren 51 til sommeren 50 var M. Cicero prokonsul i Kilikien.

3 Quam vero Graecia coloniam misit] jf. Herod. V. 42. Asiam] Der må, hvis ordene *Aeoliam, Ioniam* er ægte (Gertz finder dem mistænkelige), tænkes på den øvrige del af det forreste Lilleasien (som udgjorde den Romerske provins *Asia*), altså, da det er kyststrækninger, der kommer i betragtning, især Karien med de Doriske kolonier.

2 Nec unum] Mærk *non unus* »mer end én«; »ikke én«, »ikke en eneste« hedder *ne unus quidem*. auspicato] absol. abl. med passiv betydning; analoge udtryk er *consulto*, *sortito* o. fl. (Mdv.[3] § 429 anm. 1). inpetriendis] et teknisk auguraludtryk; *res i.* »indhente gunstige varsler til foretagender«. consulendis] Foruden *consulere*

Etruria scientiam adhibebant, ne genus esset ullum divinationis, quod neglectum ab iis videretur. Et cum 4
duobus modis animi sine ratione et scientia motu ipsi suo soluto et libero incitarentur, uno furentes, altero somniantes, furoris divinationem Sibyllinis maxime versibus contineri arbitrati eorum decem interpretes delectos e civitate esse voluerunt. Ex quo genere saepe hariolorum etiam et vatum furibundas praedictiones, ut Octaviano bello Cornelii Culleoli, audiendas putaverunt. Nec vero somnia graviora, si quae ad rem publicam pertinere visa sunt, a summo consilio neglecta sunt. Quin etiam memoria nostra templum Iunonis Sospitae

---

aliquem, »spørge én til råds«, findes også *c. aliquid*, »gøre noget til genstand for rådslagning«, »indhente råd angående noget« (således *pro Mur.* 13. 28, *ad fam.* X. 22. 2); også *c. aliquem aliquid* (*ad Att.* VII. 20. 2). ab iis] Hvis det, der er udtrykt i hensigtssætningen, virkelig var ment som en hensigt, havde forfatteren ikke brugt *iis*, men *se* eller *ipsis*; men både i Latin og andre sprog udtrykkes den nødvendige følge ofte som hensigt (»for at gøre ulykken fuldstændig . . .« osv.); jf. *quo maius sit* II. 68. 141 og *ut ad vates veniamus* II. 41. 85.

4 sine ratione et scientia] »uden theoretisk, videnskabeligt grundlag« (hos den divinerende); *ratio* er spekulation, theoretisk betragtning, *scientia* den ved videnskabelig forskning indvundne viden. Jf. sondringen mellem de to divinationsmåder i c. 6. motu ipsi suo] (Mdv.[8] § 429 b slutn.) »ved en selvstændig bevægelse«; begrebet »selvstændig« urgeres yderligere ved tilføjelsen af *soluto* (se Nägelsbach *Lat. stilistik*[8] p. 305) og *libero*. decem] Oprindelig (til år 367) var det *IIviri*; fra Sulla's tid *XVviri*. e civitate] altså en modsætning til *haruspices*. Octaviano bello] ɔ: krigen år 87 mellem konsulen Octavius på den ene side, Cinna og Marius på den anden. Corn. Culleoli] ubekendt. summo consilio] ɔ: senatet. Iunonis Sospitae] en oprindelig Lanuvinsk guddom; hun fremstilledes bevæbnet, klædt i et gedeskind og med snabelsko. L. Julius] Caesar

L. Iulius, qui cum P. Rutilio consul fuit, de senatus sententia refecit ex Caeciliae, Baliarici filiae, somnio.

3 5 Atque haec, ut ego arbitror, veteres rerum magis eventis moniti quam ratione docti probaverunt. Philosophorum vero exquisita quaedam argumenta, cur esset vera divinatio, collecta sunt; e quibus, ut de antiquissumis loquar, Colophonius Xenophanes unus, qui deos esse diceret, divinationem funditus sustulit; reliqui vero omnes praeter Epicurum balbutientem de natura deorum divinationem probaverunt, sed non uno modo. Nam cum Socrates omnesque Socratici Zenoque et ii, qui ab eo essent profecti, manerent in antiquorum philosophorum sententia vetere Academia et Peripateticis con-

---

og P. Rutilius Lupus, konsuler år 90. Caeciliae] måské den samme, som er omtalt 46. 104, og rimeligvis den samme, der nævnes med så stor agtelse i talen for Roscius fra Ameria (10. 27 og 50. 147), gift med App. Claudius Pulcher (*cos.* 79) og moder til App. Claudius (se 16. 29) og den bekendte P. Clodius. Hun havde i drømme set Iuno i færd med at flygte, fordi hendes templer blev slet røgtede, og kun med nød kunde hun bevæge hende til at blive (Iul. Obsequ. 115). Baliarici] Q. Caecilius Metellus, *cos.* 123; sit tilnavn vandt han ved en sejr over de Baleariske sørøvere.

3 5 Xenophanes] Om de her og i det følgende nævnte filosoffer henvises i det hele til litteraturhistorien. unus, qui deos esse diceret] = *unus eorum, qui deos esse dixerunt*, restringerende relativsætning (Mdv.[8] § 319 anm. 2). I øvrigt er Cicero's udtryk skødesløst: Ks. gik ikke ud fra guder, men fra et guddomsbegreb, som han satte = *τὸ ὄν*; det er også udtalt *Acad.* II. 37. 118. At han i en elegi priser *θεῶν προμηθείην*, kan der her ingen vægt lægges på. balbutientem] her om den forblommede tale; ifølge Cicero var det kun af mangel på mod, at Epikur undlod at kaste hele gudetroen bort (se f. eks. *n. d.* I. 30. 85). Socratici] her taget i videste forstand (der står jo også *omnes*), så at det bl. a. indbefatter Peripatetikerne. I det følgende *(vetere Ac. et Perip. consentientibus)* markeres kun, at de to hovedretninger af Sokratikere altså i dette punkt er enige. Davisius's rettelse *veteri Academiae P. c.* bliver ved den angivne

sentientibus, cumque huic rei magnam auctoritatem Pythagoras iam ante tribuisset, qui etiam ipse augur vellet esse, plurumisque locis gravis auctor Democritus praesensionem rerum futurarum conprobaret, Dicaearchus Peripateticus cetera divinationis genera sustulit, somniorum et furoris reliquit, Cratippusque, familiaris noster, quem ego parem summis Peripateticis iudico, isdem rebus fidem tribuit, reliqua divinationis genera reiecit. Sed cum Stoici omnia fere illa defenderent, 6
quod et Zeno in suis commentariis quasi semina quaedam sparsisset et ea Cleanthes paulo uberiora fecisset, accessit acerrumo vir ingenio, Chrysippus, qui totam de divinatione duobus libris explicavit sententiam, uno praeterea de oraclis, uno de somniis; quem subsequens unum librum Babylonius Diogenes edidit, eius auditor, duo Antipater, quinque noster Posidonius. Sed a Stoicis vel princeps eius disciplinae, Posidonii doctor, discipulus Antipatri, degeneravit, Panaetius, nec tamen ausus est negare, vim esse divinandi, sed dubitare se dixit. Quod illi in aliqua re invitissumis Stoicis Stoico facere licuit, id nos ut in reliquis rebus faciamus, a

---

opfattelse af *Socratici* overflødig. vellet] »gav sig ud for« (jf. 31. 65). gravis auctor] »vægtig autoritet«; jf. II. 58. 119 *locupletissimi auctores*. Dicaearchus] fra Messana, Aristoteles's discipel. Hans og Kratippos's standpunkt overfor divinationen var også Aristoteles's, hvis man tør tro Plut. *de plac. philos.* V. 1; men det stemmer jo ikke med det ovenfor sagte. Cratippus] en Peripatetiker fra Mitylene; M. Cicero lod en tid lang sin søn studere under ham i Athen.

Antipater] en Stoiker fra Tarsos. noster Posidonius] »min ven 6
P.«. Hans værk har været Cicero's hovedkilde til 1ste bog af *de divinatione*. Panaetius] ifølge Diog. Laert. VII. 149 benægtede han ligefrem al divination. id nos ut . . .] M. Cicero er jo Akademiker og forbeholder sig som sådan en skeptisk stilling.

Stoicis non concedetur? praesertim cum id, de quo Panaetio non liquet, reliquis eiusdem disciplinae solis luce
7 videatur clarius. Sed haec quidem laus Academiae praestantissumi philosophi iudicio et testimonio con-
4 probata est. Etenim nobismet ipsis quaerentibus, quid sit de divinatione iudicandum, quod a Carneade multa acute et copiose contra Stoicos disputata sint, verentibusque, ne temere vel falsae rei vel non satis cognitae adsentiamur, faciendum videtur, ut diligenter etiam atque etiam argumenta cum argumentis comparemus, ut fecimus in iis tribus libris, quos de natura deorum scripsimus. Nam cum omnibus in rebus temeritas in adsentiendo errorque turpis est, tum in eo loco maxime, in quo iudicandum est, quantum auspiciis rebusque divinis religionique tribuamus; est enim periculum, ne aut neglectis iis impia fraude aut susceptis anili superstitione obligemur.

5 8 Quibus de rebus et alias saepe et paulo accuratius nuper, cum essem cum Q. fratre in Tusculano, disputa-

---

7 sed haec — conprobata est] Meningen er denne: idet Panaitios stiller sig på samme side som Akademikerne i denne sag, vinder deres skepsis anerkendelse som et fortrin, *laus*

4 etenim nobismet...] »og når jeg da...«. faciendum videtur, ut] Om denne omskrivning se Mdv.[3] § 481 b. religionique] »og i det hele religionen«; jf. *et* 1. 1. fraude] »synd«, »formastelse«. susceptis] »anerkende« (»lyse i kuld og køn«, jf. *s. liberos*), »gå ind på«; se II. 39. 83, 40. 84, jf. II. 54. 112.

5 8 Q. fratre] Quintus, M. Cicero's eneste broder, var noget yngre end han. De opdroges sammen, og der herskede for det meste et godt forhold mellem dem; Quintus erkendte i broderen sin overmand på alle områder, undtagen måské poesiens. Han nåede at blive prætor (år 62) og prokonsul i Asien. Da Marcus blev dræbt år 43, måtte også Quintus lade livet som tilhænger af Brutus. Tusculano] Denne gård ved Tusculum (nu Frascati), et par mil østen for Rom,

tum est. Nam cum ambulandi causa in Lyceum venissemus — id enim superiori gymnasio nomen est —, 'perlegi', [ille] inquit, 'tuum paulo ante tertium de natura deorum, in quo disputatio Cottae quamquam labefactavit sententiam meam, non funditus tamen sustulit.' 'Optime vero,' inquam, 'etenim ipse Cotta sic disputat, ut Stoicorum magis argumenta confutet quam hominum deleat religionem.' Tum Quintus: 'dicitur quidem istuc', inquit, 'a Cotta, et vero saepius, credo, ne communia iura migrare videatur; sed studio contra Stoicos disserendi deos mihi videtur funditus tollere. Eius ora- 9
tioni non sane desidero, quid respondeam; satis enim defensa religio est in secundo libro a Lucilio, cuius disputatio tibi ipsi, ut in extremo tertio scribis, ad veritatem est visa propensior. Sed, quod praetermissum est in illis libris — credo, quia commodius arbitratus es, separatim id quaeri deque eo disseri —, id est de divinatione, quae est earum rerum, quae fortuitae pu-

---

var Cicero's yndlingsopholdssted; efter den har *Tusculanae disputationes*, som henlægges hertil, fået navn. Dér fandtes to *gymnasia*, som kaldtes *Academia* og *Lyceum* efter Platon's og Aristoteles's berømte gymnasier. ambulandi causa] På Peripatetikernes vis fører brødrene den første del af deres samtale spaserende i gymnasiets søjlegange; ligeledes *Tusc.* II. 4. 10. tertium] *sc. librum.* Cottae] C. Aurelius Cotta, *cos.* år 75, ansét som taler og kyndig i filosofien, forsvarer i dialogen *de natura deorum* det Akademiske standpunkt, medens den nedenfor nævnte Q. Lucilius Balbus repræsenterer Stoikismen. etenim] »også« (ɔ: hvilket stemmer godt med det indtryk, du har fået). ut Stoicorum . . .] Det følgende tyder snarest på, at det ikke er en følge-, men en hensigtssætning: det, Cotta vil værge mod miskendelse, er hans hensigt. communia iura migrare] »overtræde de almindelige menneskerettigheder«, »træde dem for nær«. Denne betydning af *communia iura* findes I. *Verr.* 4. 13. Her må menes retten til at beholde sin religiøse tro.

desidero, quid respondeam] Ernesti foreslår *quod*, måské rigtigt. 9

tantur, praedictio atque praesensio, id, si placet, videa-
mus quam habeat vim et quale sit. Ego enim sic exi-
stimo, si sint ea genera divinandi vera, de quibus
accepimus quaeque colimus, esse deos, vicissimque, si
6 10 di sint, esse qui divinent.' 'Arcem tu quidem Stoicorum',
inquam, 'Quinte, defendis, siquidem ista sic recipro-
cantur, ut et, si divinatio sit, di sint, et, si di sint, sit
divinatio. Quorum neutrum tam facile, quam tu arbi-
traris, conceditur. Nam et natura significari futura
sine deo possunt, et, ut sint di, potest fieri, ut nulla
ab iis divinatio generi humano tributa sit.' Atque ille:
'mihi vero', inquit, 'satis est argumenti, et esse deos
et eos consulere rebus humanis, quod esse clara et per-
spicua divinationis genera iudico. De quibus quid ipse
sentiam, si placet, exponam, ita tamen, si vacas animo
neque habes aliquid, quod huic sermoni praevertendum
11 putes.' 'Ego vero', inquam, 'philosophiae, Quinte,
semper vaco; hoc autem tempore, cum sit nihil aliud,
quod lubenter agere possim, multo magis aveo audire,
de divinatione quid sentias.'

'Nihil', inquit, 'equidem novi, nec quod praeter cete-

---

6 10 arcem Stoicorum] »St.'s hovedfæstning», d. v. s. kærnepunktet i deres lære; jf. II. 16. 37 *castella* »udenværker«, ɔ: det uvæsentlige. reciprocantur] Dette verbum bruges om dobbeltbevægelsen, hvis ene led forudsætter og betinger det andet, bevægelsen frem og tilbage, ud og ind, op og ned, som åndedrættet, bølgeslaget o. lign. Den overførte betydning her beror da blot på en overgang fra den mekaniske konsekvens og korrespondens til den logiske. ita tamen, si] »dog kun, hvis«.

11 hoc tempore] Sammenhængen viser, at der tænkes paa tidsforholdene i det hele. Værket er skrevet efter Caesar's død (I. 52. 119, II. 9. 23 o. fl. st.), men i samme år (II. 1. 3 *cf. de fato* 1. 2), og åbenbart inden Cicero endnu havde styrtet sig ind i sin sidste politiske kamp (septbr. 44). multo magis] *sc. quam soleo* (»end ellers«; se

ros ipse sentiam; nam cum antiquissimam sententiam, tum omnium populorum et gentium consensu conprobatam sequor. Duo sunt enim divinandi genera, quorum alterum artis est, alterum naturae. Quae est autem 12
gens aut quae civitas, quae non aut extispicum aut monstra aut fulgora interpretantium aut augurum aut astrologorum aut sortium — ea enim fere artis sunt — aut somniorum aut vaticinationum — haec enim duo naturalia putantur — praedictione moveatur? Quarum quidem rerum eventa magis arbitror quam causas quaeri oportere. Est enim vis et natura quaedam, quae tum observatis longo tempore significationibus tum aliquo instinctu inflatuque divino futura praenuntiat. Quare omittat urguere Carneades, quod faciebat etiam 7
Panaetius requirens, Iupiterne cornicem a laeva, corvum ab dextera canere iussisset. Observata sunt haec tempore inmenso et significatio eventis animadversa et notata. Nihil est autem, quod non longin-

---

Nägelsb. *Lat. st.*[8] p. 336). populorum et gentium] Når der gøres forskel på disse to ord, betegner *populus* »et samfund, der er forbundet ved fælles lov og ret samt fællesskab i interesser« (*de rep.* I. 25. 39), »et folk« som politisk begreb; *gens* viser hen på fællesskabet i afstamning, sprog o. lign., »folkeæt«, »stamme«, »folkeslag«, »nation«. Snart bliver altså *populus*, snart *gens* det mere omfattende.

extispicum] etymologisk = *haruspicum*, men indskrænket til betydningen »indvoldstydere«. fulgora] Man finder i håndskrifterne snart *fulgura*, snart *fulgora*. sortium] »lodder« (II c. 41). vis et natura] ἓν διὰ δυοῖν; således ofte (*vim atque naturam* 7. 13).
Quare omittat . . .] »Derfor må K. lægge sin nærgående kritik 7
til side, som P. efterlignede ved sit spørgsmål, om . . .«. cornicem . . .] jf. 39. 85. et significatio eventis] Håndskrifternes læsemåde *et in significatione eventus* har affødt en mængde rettelsesforslag. Vor læsemåde, der først er fremsat af Meyer, senere op-

quitas temporum excipiente memoria prodendisque mo-
13 numentis efficere atque adsequi possit. Mirari licet, quae sint animadversa a medicis herbarum genera, quae radicum ad morsus bestiarum, ad oculorum morbos, ad vulnera, quorum vim atque naturam ratio numquam explicavit, utilitate et ars est et inventor probatus. Age ea, quae quamquam ex alio genere sunt, tamen divinationi sunt similiora, videamus:

Atque etiam ventos praemonstrat saepe futuros
inflatum mare, cum subito penitusque tumescit,
saxaque cana salis niveo spumata liquore
tristificas certant Neptuno reddere voces,
aut densus stridor cum celso e vertice montis
ortus adaugescit scopulorum saepe repulsus.

8 Atque his rerum praesensionibus Prognostica tua referta sunt. Quis igitur elicere causas praesensionum potest? Etsi video Boëthum Stoicum esse conatum, qui hactenus aliquid egit, ut earum rationem rerum
14 explicaret, quae in mari caelove fierent. Illa vero cur eveniant, quis probabiliter dixerit?

Cana fulix itidem fugiens e gurgite ponti
nuntiat horribilis clamans instare procellas
haud modicos tremulo fundens e gutture cantus.

---

tagen af Madvig, finder stærk støtte i 33. 72 begyndelsen. excipiente memoria prodendisque monumentis] »når det bliver optaget i traditionen og minder (ɔ: skrifter) overleveres derom«. Gerundivet erstatter her det manglende præs. partic. passiv.

13 Atque etiam . . .] Af M. Cicero's *Prognostica*, »vejrvarsler«, en oversættelse af Aratos's *διοσημεῖα*. Brudstykket (hos Aratos v. 177 ff.) er frit oversat med selvlavede vendinger ligesom de andre levninger af værket. En del af de her nævnte vejrbebudelser findes Plin. *h. n.* XVIII slutn. Neptuno reddere voces] d. e., i prosaisk tale, at give genlyd af bølgernes brusen. saepe] af *saepes*.

8/14 Boëthum] en lidet bekendt filosof. fulix] Hos Aratos (v. 181) står

Saepe etiam pertriste canit de pectore carmen
et matutinis acredula vocibus instat,
vocibus instat et adsiduas iacit ore querellas,
cum primum gelidos rores aurora remittit.
Fuscaque non numquam cursans per litora cornix
demersit caput et fluctum cervice recepit.

Videmus haec signa numquam fere mentientia nec tamen, 9 15
cur ita fiat, videmus.

Vos quoque signa videtis, aquai dulcis alumnae,
Cum clamore paratis inanis fundere voces
Absurdoque sono fontis et stagna cietis.

Quis est, qui ranunculos hoc videre suspicari possit? sed inest in ranunculis vis et natura quaedam significans aliquid, per se ipsa satis certa, cognitioni autem hominum obscurior.

ἐρωδιός »hejre«; måské altså en glosefejl af Cicero. Vergil *ge.* (I. 360 ff.) har i øvrigt den samme bemærkning om *mergi*. acredula] Ordets betydning er usikker; rimeligvis er det en slags syngende insekt, måské en græshoppe- eller cikade-art. (Se udg.s afhandl. i Nord. tidsskr. f. filol., n.r. IX. 313 ff.) I så fald skal *de pectore* og *iacit ore querellas* ikke opfattes bogstaveligt. matutinis vocibus instat] ɔ: lader om morgenen uafladelig sin stemme høre; *vocibus* er dativ. querellas] måské klage over, at morgensolen bortslikker (*remittit* »opløser« ɔ: bringer til at fordampe) dens næring, duggen; i alt fald om cikaderne var det oldtidens tro, at de levede af dug.. cursans per litora cornix] jf. Hor. *od.* III. 17. 12 f. *aquae nisi fallit augur, annosa cornix.* demersit . . . recepit] empirisk perfektum (Mdv.[3] § 335 b anm. 3), svarende til aorist i Græsk (»gnomisk« aorist), hvilken tid også findes i Aratos's tilsvarende vers. Ligeså i § 15 *duxere ex aëre sucum* = *ἀπ' αἰθέρος ὠσφρήσαντο.* fluctum cervice recepit] ɔ: sprøjter vand ned over nakken.

aquai dulcis alumnae] ɔ: frøerne; om *aquai* se Mdv.[3] § 34 anm. 1. paratis . . fundere voces] ɔ: istemmer eders sang. cietis] »vækker uro i«. in ranunculis vis et natura] Vahlen's konjektur; i hdskrr. står *in re vis (rivis, ranis) et ranunculis na-* 9 15

Mollipedesque boves spectantes lumina caeli
naribus umiferum duxere ex aëre sucum.

Non quaero, cur, quoniam, quid eveniat, intellego.

Iam vero semper viridis semperque gravata
lentiscus triplici solita grandescere fetu
ter fruges fundens tria tempora monstrat arandi.

16 Ne hic quidem quaero, cur haec arbor una ter floreat, aut cur arandi maturitatem ad signum floris accommodet; hoc sum contentus, quod, etiamsi, cur quidque fiat, ignorem, quid fiat, intellego. Pro omni igitur divinatione idem, quod pro rebus iis, quas commemoravi, respondebo. Quid scammoneae radix ad purgandum, quid aristolochia ad morsus serpentium possit, — quae nomen ex inventore repperit, rem ipsam inventor ex somnio — video, quod satis est; cur possit, nescio. Sic ventorum et imbrium signa, quae dixi, rationem quam habeant, non satis perspicio; vim et eventum agnosco, scio, adprobo. Similiter, quid fissum in extis,

---

tura. solita] Sidste stavelse forlænget i arsis foran det næste ords to konsonanter (Mdv.[3] § 502 anm. 1). — De tre vers citeres Plin. *h. n.* XVIII. 61.

16 Ne hic quidem . . .] Hdskrr.: ***nec hoc quidem.*** maturitatem] »den rette tid«. ad signum floris accommodet] »indretter efter blomstringens tegn (signal)« ɔ: giver tegn ved at blomstre.

10 inventore] en mand ved navn Aristolokhos (somme nævner en kvinde); parenthesen er ikke ganske ørkesløs, hvis det er Cicero's mening dermed at protestere mod den gale tydning af navnet, at det skulde skyldes plantens ævne til at lindre fødselsveer *(ἀρίστη λοχείαις).* fissum] »spalten«; således kaldes i haruspicinen en naturlig (ikke imaginær, jf. II. 14. 34) linie, hvorved leveren deles i to dele, *pars inimica (s. hostilis)* og *p. familiaris* (II. 12. 28); af den sidste droges slutninger for den ofrende selv, af den første for

quid fibra valeat, accipio; quae causa sit, nescio. Atque horum quidem plena vita est [extis enim omnes fere utuntur]. Quid? de fulgurum vi dubitare num possumus? Nonne cum multa alia mirabilia, tum illud in primis: cum Summanus in fastigio Iovis optumi maxumi, qui tum erat fictilis, e caelo ictus esset, nec usquam eius simulacri caput inveniretur, haruspices in Tiberim id depulsum esse dixerunt, idque inventum est eo loco, qui est ab haruspicibus demonstratus.

Sed quo potius utar aut auctore aut teste quam te? 11 17
cuius edidici etiam versus, et lubenter quidem, quos in secundo *de* consulatu Urania Musa pronuntiat:

---

fjenden. fibra] Ved *fibrae* forstås visse fremspringende dele af leveren og andre indvolde; om der ved enkelttallet her sigtes til en enkelt bestemt, er uvist. Den vigtigste var *caput iecoris*, en knopformet udvækst (»protuberans«) på højre leverlap. Om den nærmere detail og kildestederne se K. O. Müller *die Etrusker* II p. 182 f. accipio] = *audio*, *disco*. Atque horum . . .] Da *horum* må betyde »denne slags tilfælde«, hvor vi ser kendsgærningerne, men ikke kan forklare årsagerne, passer det følgende *extis enim omnes fere utuntur* ikke dertil som motivering, idet det udelukkende tager sigte på haruspicinen. Hottinger synes derfor at have ret i at erklære det for uægte. Summanus] en vistnok oprindelig Etruskisk guddom, der en tid lang også dyrkedes i Rom som lyngud; særlig betragtedes han som gud for natlige lyn. Han sættes snart = Iupiter, snart = Dis; allerede Ovid (*fast.* VI. 731) lader det stå hen i det uvisse, hvem han egentlig var. Begivenheden henføres til krigen med Pyrrhos (Liv. *perioch. l.* XIV). Iovis] ɔ: af Iupiter's tempel. *Optimus maximus* var det særlige tilnavn for den Capitolinske Iupiter. qui tum erat fictilis] På Cicero's tid har der måské været et billede af et kostbarere stof. in Tiberim] Afstanden var et par hundrede alen, men ved de hyppige oversvømmelser naturligvis mindre.

in secundo de consulatu] *De*, som mangler i hdskrr., er tilføjet 11 17
af Manutius; nogle foretrækker *consulatus*. *Libro* er underforstået (jf. 5. 8). M. Cicero skildrede sit konsulats historie i et episk digt,

Principio aetherio flammatus Iupiter igni
vertitur et totum conlustrat lumine mundum
menteque divina caelum terrasque petessit,
quae penitus sensus hominum vitasque retentat
aetheris aeterni saepta atque inclusa cavernis.
Et, si stellarum motus cursusque vagantis
nosse velis, quae sint signorum in sede locatae,
— quae verbo et falsis Graiorum vocibus errant,
re vera certo lapsu spatioque feruntur —
omnia iam cernes divina mente notata.
18 Nam primum astrorum volucris te consule motus

---

hvoraf vi næsten kun har dette brudstykke tilbage. Det synes, at han i hver af digtets tre bøger lader en Muse føre ordet, her Urania (vel p. gr. a. de mange himmelfænomener, som 2den bog omtaler), i 3dje bog Kalliope (*ad Att.* II. 3. 3). Principio] har næppe her betydningen »oprindelig«, men »for det første«, »for at begynde med begyndelsen«; ligeså f. eks. 2. 3, *de fin.* I. 6. 17, Verg. *Aen.* VI. 724 (hvor også indholdet minder om dette sted) og oftere hos Lucrets. Iupiter] betegner i en særlig filosofisk opfattelse grundprincippet, der gennemstrømmer alt som en skabende ild, Zenon's πῦρ τεχνικόν (modsat den jordiske πῦρ ἄτεχνον); jf. *n. d.* II. 22. 57 og Gertz's note til Seneca *ad Marciam* 26. 6. Cicero følger her ganske Stoikernes lære; men stedet er dunkelt. petessit] »søger (i sine virkninger)«, »lader sin kraft virke på . . .«. retentat] »opretholder«; om *penitus* betyder »fuldstændig«, er ikke klart; *sensus hominum* må vel være »den menneskelige ånd«, så at *sensus vitasque* bliver »livet både i sine åndelige og legemlige ytringer«. saepta atque inclusa] Om disse ord er hunkøn og hører til *quae*, eller intetkøn og hører til *sensus vitasque*, er næppe til at afgøre. Et, si stellarum . . .] Forfatteren går nu over til at skildre en enkelt side af denne guddomsmagts virkninger, dens ledelse af stjærnernes bevægelser. velis] Musen taler til M. Cicero. signorum sede] ɔ: dyrekredsen. falsis Graiorum vocibus] ɔ: ordet πλανῆται, *stellae errantes*; jf. *n. d.* II. 20. 51.

18 astrorum volucrīs motūs] Det er usikkert, hvilket astronomisk eller meteorologisk fænomén der hermed antydes; rimeligvis menes

concursusque gravis stellarum ardore micantis
tu quoque, cum tumulos Albano in monte nivalis
lustrasti et laeto mactasti lacte Latinas,
vidisti et claro tremulos ardore cometas,
multaque misceri nocturna strage putasti,
quod ferme dirum in tempus cecidere Latinae,
cum claram speciem concreto lumine luna
abdidit et subito stellanti nocte perempta est.
Quid vero Phoebi fax, tristis nuntia belli,
quae magnum ad columen flammato ardore volabat,

---

kometer, under hvilken benævnelse de gamle også indbefattede nordlys, og nordlys sigtes der sikkert til ved verset *multaque misceri*...; i alt fald har en senere tids overtro i nordlysets strålebundter fundet billedet af kæmpende hære. Det var en udbredt mening, at kometer fremkom ved, at planeterne dækkede hinanden eller i alt fald nærmede sig hinanden *(concursūs gravīs)*. Jf. Sen. *q. n.* VII. 12. 2. te consule] står som en blot tidsbestemmelse; ellers vilde det hedde *consul* i apposition til *tu*. Det er i selve konsulatsåret, Musen tænkes at tale til Cicero (se beg. af c. 12), og de her skildrede fænomener henføres alle til samme år. Jf. *in Cat.* III. 8. 18. micantīs] er ved en almindelig digterfrihed, *διαλλαγή* eller *ὑπαλλαγή*, forbundet med *concursus* i st. f. med *stellarum*. tumulos nivalis] *Feriae Latinae* (eller alene *Latinae*) holdtes ikke på bestemt tid (de var *feriae conceptivae*), men dog så tidligt på året, at der endnu kunde ligge sne på bjærget (se Preller *Röm. mythol.*[2] p. 188). Albano in monte] I Iupiter Latiaris's helligdom på Latium's højeste bjærgtop (nu *Monte Cavo*) ofredes der af de Romerske konsuler offerdyr, hvis kød fordeltes i Latium's byer; en libation af mælk nævnes i det følgende. laeto] = *largo;* ligeså Verg. *ge.* III. 310 o. fl. st. Mærk allitterationen i dette vers. mactasti] »højtidelig fejrede«. concreto lumine] vistnok modsat *liquido* (jf. 57. 130 om luften). Dog forstår nogle det om fuldmånens så at sige »sammenvoksede« skive, = *cornu coacto* Luc. *Phars.* I. 537; måneformørkelser indtræder jo altid ved fuldmåne. quid vero Phoebi fax] (= *sol*) *sc. significabat* ell. lign. ad columen] »i form af en søjle« (ligeså nedenfor i 12. 20); *ad* betyder »overensstemmende

praecipitis caeli partis obitusque petessens?
aut cum terribili percussus fulmine civis
luce serenanti vitalia lumina liquit?
aut cum se gravido tremefecit corpore tellus?
Iam vero variae nocturno tempore visae
terribiles formae bellum motusque monebant,
multaque per terras vates oracla furenti
pectore fundebant tristis minitantia casus,
19 † atque ea, quae lapsu tandem cecidere vetusto,
haec fore perpetuis signis clarisque frequentans
ipse deum genitor caelo terrisque canebat.
12 Nunc ea, Torquato quae quondam et consule Cotta
Lydius ediderat Tyrrhenae gentis haruspex,
omnia fixa tuus glomerans determinat annus.

---

med«, »efter (et forbillede)«. praecipitīs caeli partīs] ɔ: himmelranden, hvor rundingen tilsyneladende er stejlest; jf. Ov. *met.* II. 63 og 67. obitus] altså det ulykke-varslende verdenshjørne. civis] Plinius (*h. n.* II. 52) meddeler, at det var et byrådsmedlem *(decurio)* i Pompei ved navn M. Herennius (Vargunteius Pompeius, siger Iul. Obsequens). luce serenanti] Lyn fra klar himmel omtales også ellers hos oldtidens forfattere, således Hom. Od. XX. 113 f., Hor. *od.* I. 34, Verg. *ge.* I. 487. Lucretius, som dog har oplevet den her omhandlede tid (vistnok † 55), påstår derimod (*de rer. nat.* VI. 247 f. og 400 f.), at det ikke kan lyne i klart vejr; måské har da de anførte vers af ham været forfattede før år 63, eller måské har han ikke troet rygterne om dette jærtegn. gravido] »befrugtet« (til at bære afgrøde). Ved dette jordskælv blev Spoletium i Umbrien ødelagt (Iul. Obsequ. 122). terribiles formae] »uhyggelige skikkelser«, spøgelser ell. lign. fundebant] bruges særlig om spådomme (f. eks. 18. 34, II. 54. 110).

19 † atque ea, quae . . .] Se udg.s afh. i filol. tidsskr., 3dje r. II p. 24 ff.

12 Torquato . . . et consule Cotta] år 65; jf. om de følgende jærtegn *in Cat.* III. 8. 19. Lydius . . Tyrrhenae gentis] *Tyrrhenus Lydiae gentis* havde været naturligere. Etruskerne (Tyrrhenerne) var efter sagnet udvandrede fra Lydien. glomerans]

Nam pater altitonans stellanti nixus Olympo
ipse suos quondam tumulos ac templa petivit
et Capitolinis iniecit sedibus ignis.
Tum species ex aere vetus venerataque Nattae
concidit, elapsaeque vetusto numine leges,
et divom simulacra peremit fulminis ardor.
Hic silvestris erat Romani nominis altrix,
Martia, quae parvos Mavortis semine natos
uberibus gravidis vitali rore rigabat;
quae tum cum pueris flammato fulminis ictu
concidit atque avolsa pedum vestigia liquit.
Tum quis non artis scripta ac monumenta volutans
voces tristificas chartis promebat Etruscis?

Verbet betyder egentlig »vinde op i et nøgle«, overført »sammenhobe«; på denne måde opfattes ordet naturligst her ligesom *Tusc.* II. 10. 25. determinat] kan lidt friere gengives »lader fuldbyrdes«; men det, der egentlig ligger i ordet, er: afgør, hvad ethvert varsel har at betyde, giver dem, så at sige, hver sin adresse. Olympo] = *caelo;* således stundom hos digterne. tumulos] høje, hvorpå templerne lå; jf. *arces* Hor. *od.* I. 2. 3. Verset citeres af Lactantius (*div. inst.* III. 17), sagtens ved en huskefejl, således: *ipse suas arces atque incluta templa petivit.* venerataque] en rettelse af Gulielmus for håndskrifternes *generataque;* somme foretrækker *generosaque.* Nattae] et medlem af Pinariernes ansete slægt, der sammen med Potitierne gjorde præstetjeneste ved Hercules's *ara maxima* (jf. Liv. I. 7). elapsae] et sært udtryk, der vist må betyde »blev udviskede« (ved at broncen smæltede); jf. *in Cat.* III. 8. 19 *legum aera liquefacta.* vetusto numine leges] ɔ: gamle, ærværdige love; at forstå det om de 12 tavlers love er der intet, som berettiger til.

Hic] ɔ: på Capitolium. Martia] = *lupa;* ulven var Mars helliget. Et gammelt billede, som endnu er bevaret i restaureret tilstand, antages at være originalen. uberibus — rigabat] »vædede med livsdugg af det fulde yver« ɔ: gav die. pedum vestigia] »fodstykket« (eller nøjagtigere: de steder, hvor benene rører ved grundlaget). artis] ɔ: *haruspicinae.* scripta ac monumenta] ἐν

Omnes civilem generosa *a* stirpe profectam
vitare ingentem cladem pestemque monebant,
vel legum exitium constanti voce ferebant,
templa deumque adeo flammis urbemque iubebant
eripere et stragem horribilem caedemque vereri;
atque haec fixa gravi fato ac fundata teneri,
ni prius excelsum ad columen formata decore
sancta Iovis species claros spectaret in ortus.
Tum fore, ut occultos populus sanctusque senatus
cernere conatus posset, si solis ad ortum
conversa inde patrum sedes populique videret.
21 Haec tardata diu species multumque morata
consule te tandem celsa est in sede locata,
atque una fixi ac signati temporis hora
Iupiter excelsa clarabat sceptra columna,
et clades patriae flamma ferroque parata
vocibus Allobrogum patribus populoque patebat.

διὰ δυοῖν, »fortidsskrifter«. monebant] Mærk enderimene *monebant*, *ferebant*, *iubebant* og *vereri*, *teneri;* rene tilfældigheder er det næppe. constanti voce ferebant] »råbte enstemmig på«. teneri] *sc. dicebant,* at underforstå fra *iubebant.* ad columen] se 11. 18; der synes at være tale om en kolos-statue. decore] adverbium. sanctusque senatus] Fra betydningen »hellig og ukrænkelig« går *sanctus* over til at betyde »ærværdig«; om senatet bruges det både af Ennius og senere, f. e. Cic. *in Cat.* I. 4. 9. patrum sedes populique] = *forum curiamque* (*in Cat.* III.
21 8. 20). una fixi ac signati temporis hora] »i én og samme time af den bestemte og stadfæstede tid«, ɔ: i én og samme time, på den tid, der var bestemt og stadfæstet (af spådommene). clarabat sceptra] »lod sceptret lyse«, »fremviste sit lysende scepter«. flamma ferroque parata] egentlig unejagtigt; ødelæggelsen blev jo ikke forberedt med ild og sværd; men der blev truffet forberedelser til at ødelægge med ild og sværd. Ablativerne hører altså for tanken til *clades*, eller *parata* står for tanken som = *futura.*

Rite igitur veteres, quorum monumenta tenetis, 13
qui populos urbisque modo ac virtute regebant,
rite etiam vestri, quorum pietasque fidesque
praestitit et longe vicit sapientia cunctos,
praecipue coluere vigenti numine divos.
Haec adeo penitus cura videre sagaci,
otia qui studiis laeti trivere decoris,
inque Academia umbrifera nitidoque Lyceo 22
fuderunt claras fecundi pectoris artis.
E quibus ereptum primo iam a flore iuventae

---

veteres, quorum monumenta tenetis] Der tænkes på de gamle Græske (jf. straks efter *vestri*) vismænd, især lovgivere og filosoffer, men vel også digtere, og da fornemmelig Homér (jf. Horats's dom om ham *ep.* I. 2. 3 ff.). ***Monumenta*** er deres love og andre overleverede skrifter. modo] = ***modestia***, »lovtugt«; ligeså *de senect.* 21. 77. haec adeo »(just) dette«, ***adeo*** fremhæver pronominet stærkt. otia . . . trivere] har her ikke den dadlende betydning »spildte sin tid med«, men »ofrede sin tid på«; jf. *Lael.* 27. 104 *in quibus (studiis) . . . . omne otiosum tempus contrivimus.* Håndskrifternes læsemåde *tenuere* er urigtig; se udg.s afh. i filol. tidsskr., 3dje r. II p. 26 f. 13

Academia] Da en vokal sjælden elideres, når den følger efter en lang *vocalis pura*, og da fremdeles *i*'et i ***Academia*** kan være kort, synes det rimeligt, at her findes en hiat, hvorved da *a*'et forkortes (Mdv.[8] § 443 b anm. 1 b). Academia umbrifera] jf. Hor. *ep.* II. 2. 45 *inter silvas Academi.* Lidt udenfor Athen, ved Kefisos, lå en lund af hellige olietræer, og heri fandtes et gymnasion, bygget af den gamle heros Akademos, efter hvem lunden og gymnasiet fik navnet Akademeia. I nærheden af dette havde Platon en ejendom, på hvilken han levede, og hvor han gav undervisning. Skolen fik navn efter stedet. nitido Lyceo] Dette gymnasion, ved Ilissos, der havde navn efter et nærliggende tempel for Apollon *Λύκειος*, var Aristoteles's lærested. Det er just i egenskab af gymnasion, det kaldes ***nitidum***; gymnastikken krævede jo megen olie; jf. *nitida palaestra* Ov. *her.* 15. 149, *met* VI. 241, *fast.* V. 667, Mart. *epigr.* IV. 8. 5, og Grækernes λιπαρὰ παλαίστρα. fuderunt—artis] »udøste deres rige ånds herlige gaver«. primo . . flore iuventae] 22

te patria in media virtutum mole locavit.
Tu tamen anxiferas curas requiete relaxans,
quod patriae vacat, id studiis nobisque sacrasti.

Tu igitur animum poteris inducere contra ea, quae a me disputantur de divinatione, dicere, qui et gesseris ea, quae gessisti, et ea, quae pronuntiavi, accuratis-
23 sume scripseris? Quid? quaeris, Carneades, cur haec ita fiant aut qua arte perspici possint? Nescire me fateor, evenire autem te ipsum dico videre. 'Casu', inquis. Itane vero? quicquam potest casu esse factum, quod omnes habet in se numeros veritatis? Quattuor tali iacti casu Venerium efficiunt; num etiam centum

---

lidt overdrevet; Cicero var 30 år gammel, da han vendte tilbage til Rom. in media virtutum mole locavit] Medens Ernesti har misforstået stedet stygt, giver Hottinger den rette forklaring: *te vocavit ad res gerendas atque amplissimam tibi dedit materiam, in qua vires tuae exerceri virtusque tua spectari possit.* Ved *moles* betegnes de store og brydsomme opgaver, som det praktiske liv stiller, i modsætning til den rolige theoretiske fritidssyslen med ethikkens problemer (jf. *de rep.* I. 2. 2). quod patriae vacat, id] rettelse af Madvig for håndskrifternes meningsløse *q. p. vocatis.* Det må forstås: »den tid, fædrelandet har til overs« ɔ: ikke har brug for, ikke behøver din tjeneste; lignende udtryk ved *superesse* findes *de off.* II. 1. 4, *de rep.* I. 4. 8 og Quintil. X. 3. 26. nobis] ɔ: *Musis.* accuratissume] »nøje«, »samvittighedsfuldt«.
23 Carneades] Der apostroferes til ham som hovedmodstanderen af divinationstroen (se 4. 7). cur haec ita fiant] se noten II. 8. 21. omnes — veritatis] ɔ: i alle henseender viser sig sandt og pålideligt; således bruges *numeri* i betydningen »enkeltheder«, »sider af et hele«, f. e. *de fin.* III. 7. 24, *n. d.* II. 13. 37, Quint. X. 1. 91. Med *veritas* menes den sikkerhed og pålidelighed, ifølge hvilken noget nødvendigvis må ske som virkning af bestemte årsager; anderledes i sektionens slutning, hvor det er den originale virkelighed, det i forvejen virkelig eksisterende, som det tilfældige kan komme til at ligne. Venerium] Af de 6 sider på en *talus* (ἀστράγαλος) var de 4 mærkede med punkter (1, 3, 4 og 6), de 2 afrundede og

Venerios, si quadringentos talos ieceris, casu futuros putas? Aspersa temere pigmenta in tabula oris liniamenta efficere possunt; num etiam Veneris Coae pulchritudinem effici posse aspersione fortuita putas? Sus rostro si humi A litteram inpresserit, num propterea suspicari poteris, Andromacham Ennii ab ea posse describi? Fingebat Carneades, in Chiorum lapicidinis saxo diffisso caput extitisse Panisci; credo, aliquam non dissimilem figuram, sed certe non talem, ut eam factam a Scopa diceres. Sic enim se profecto res habet, ut numquam perfecte veritatem casus imitetur.

'At non numquam ea, quae praedicta sunt, minus 14 24
eveniunt.' Quae tandem id ars non habet? earum dico artium, quae coniectura continentur et sunt opinabiles.

---

uden mærke. Det bedste kast hed *Venerius (sc. iactus), Venus* eller *basilicus* (*Ἀφροδίτη*, *Ἡρακλῆς* eller *Μίδας*) og fremkom, når alle de 4 *tali*, man kastede med, viste forskelligt tal; ved det ringeste kast, *canis* ell. *canicula* (*κύων*), vendte samme tal op på alle *tali*; ved andre kast kom det an på summen af punkterne. Veneris Coae] På øen Kos fandtes det ypperste billede af Apelles, Aleksander den stores samtidige, oldtidens navnkundigste maler, forestillende Afrodite stigende op af havet (*ἀναδυομένη*). Andromacham Ennii] Det falder Cicero naturligt, når han vil nævne en Romersk klassiker, da straks at tænke på Ennius; således i en lignende sammenhæng *n. d.* II. 37. 93. Af den her nævnte tragedie finder vi hos Cicero selv forskellige småstykker. describi] tages rimeligst i den sjældnere betydning »afskrives«, »kopieres«. Chiorum lapicidinis] Man fik fra Khios en art plettet marmor. Panisci] Navnet er dannet af Pan's navn og betegner nogle små skovguder, der sammenblandedes med Satyrer (Satyrisker) og Seilener og med de Romerske Fauner og Silvaner. Scopa] Skopas fra Paros var én af de berømteste billedhuggere i det 4de århundrede.

minus] Som nægtelsespartikel bruges *minus* almindelig i forbind- 14 24
elsen *si minus* (og *quo minus*), sjældnere som her i en anden forbindelse, hvor det da har betydning af en mildere nægtelse end

An medicina ars non putanda est? quam tamen multa fallunt. Quid? gubernatores nonne falluntur? An Achivorum exercitus et tot navium rectores non ita profecti sunt ab Ilio, 'ut profectione laeti piscium lasciviam intuerentur,' ut ait Pacuvius, 'nec tuendi satietas capere posset'?

> Ínterea prope iam óccidente sóle inhorrescít mare,
> ténebrae conduplicántur, noctisque ét nimbum occaecát nigror.

Num igitur tot clarissimorum ducum regumque naufragium sustulit artem gubernandi? aut num imperatorum scientia nihil est, quia summus imperator nuper fugit amisso exercitu? aut num propterea nulla est rei publicae gerendae ratio atque prudentia, quia multa Cn. Pompeium, quaedam M. Catonem, non nulla etiam te

---

non; det kan tit gengives ved »ikke rigtig«, »ikke just« o. lign. ut profectione . . .] Noget af citatet synes enten at være omformet af Cicero eller forskrevet i håndskrifterne. Medens der nemlig begyndes med en regelmæssig trokhaisk septenar og noget af en anden:

> *út profectióne laeti píscium lascíviam*
> *íntuĕrentur* —,

passer de følgende ord ikke til versemålet. Gruterus's rettelse . . . *néc tuendi sátias capere póssiet* (hdskrr. har *possit*) tilfredsstiller de metriske krav; men der bliver en ganske uforståelig springen fra imperfektum til præsens. Muligvis bør man med Davisius læse *cápere posset sátietas* (eller måské *cápere satietás posset*). At versene skulde være hélt omskrevne (fra indikativ til konjunktiv), er usandsynligt; Cicero har tydeligt nok lavet hovedsætningen til efter digterens *ut*-sætning. — Til hvilken tragedie fragmentet hører, vides ikke; en kort fortsættelse af det findes *de or.* III. 39. 157. noctis] er ligesom genetiven *nimbum* styret af *nigror*; tages det til *tenebrae*, kommer man i strid med den regel, at *que—et* ikke kan forbinde sætninger (Mdv.[3] § 435 anm. 1). Mærk i øvrigt allitterationen. occaecat] *sc. diem*, »gør det mørkt«. summus imperator nuper fugit] Pompeius år 48. multa—quaedam—non

ipsum fefellerunt? Similis est haruspicum responsio
omnisque opinabilis divinatio; coniectura enim nititur,
ultra quam progredi non potest. Ea fallit fortasse non 25
numquam, sed tamen ad veritatem saepissime derigit;
est enim ab omni aeternitate repetita, in qua cum paene
innumerabiliter res eodem modo evenirent isdem signis
antegressis, ars est effecta eadem saepe animadvertendo
ac notando.

Auspicia vero vestra quam constant! quae quidem 15
nunc a Romanis auguribus ignorantur — bona hoc tua
venia dixerim —, a Cilicibus, Pamphyliis, Pisidis, Lyciis
tenentur. Nam quid ego hospitem nostrum, clarissu- 26
mum atque optumum virum, Deiotarum regem, com-

---

nulla] Det er ikke en skala; *non nulla* kan ikke betegne et ringere antal end *quaedam.*

ab omni aeternitate] = *ab ultima antiquitate*; jf. *caerimonias ab omni vetustate acceptas* (*har. resp.* 13. 29). Ligeså 55. 125. 25

vestra] M. Cicero var bleven valgt til augur i M. Licinius Crassus's sted, da denne var falden i Mesopotamien år 53. quam constant] naturligvis menes kun varslerne selv, ikke augurernes virksomhed, der tværtimod, siger Quintus, lader meget tilbage at ønske. (Giese har hélt misforstået både stedet selv og Hottinger's forklaring.) 15

Nam quid ego . . .] Meningen er: jeg vil ikke nævne D.; ti det er overflødigt, da du kender ham. Således bruges meget ofte *nam*, sjældnere *enim* (hos Cicero kun i parenthetiske indskud; *namque* findes 30. 62), til at indlede imødegåelsen af den tænkte indvending: hvorfor omtales ikke det eller det? Nej (det er unødvendigt), for . . .« Denne udtryksmåde kaldes *occupatio.* Der findes mange eksempler herpå i det følgende, således II. 1. 3, 19. 43, 30. 63 og 65, 31. 66 og 67, 32. 68 og 69, 36. 77, 37. 78. Ofte kan dette *nam* oversættes ved »og« eller »men«. Deiotarum] tetrarkh over Trokmerne i Galatien. M. Cicero's venskab vandt han ved at støtte ham med hele sin troppestyrke i de kampe, han havde som prokonsul i Kilikien. D. sluttede sig til Pompeius's parti, vandt herved både flere landstrækninger og kongenavnet og kæmpede tappert med 26

memorem, qui nihil umquam nisi auspicato gerit? Qui cum ex itinere quodam proposito et constituto revertisset aquilae admonitus volatu, conclave illud, ubi erat man-
27 surus, si ire perrexisset, proxima nocte corruit. Itaque, ut ex ipso audiebam, persaepe revertit ex itinere, cum iam progressus esset multorum dierum viam. Cuius quidem hoc praeclarissimum est, quod, posteaquam a Caesare tetrarchia et regno pecuniaque multatus est, negat se tamen eorum auspiciorum, quae sibi ad Pompeium proficiscenti secunda evenerint, paenitere; senatus enim auctoritatem et populi Romani libertatem atque imperii dignitatem suis armis esse defensam, sibique eas aves, quibus auctoribus officium et fidem secutus esset, bene consuluisse; antiquiorem enim sibi fuisse possessionibus suis gloriam. Ille mihi videtur igitur vere augurari. Nam nostri quidem magistratus auspiciis utuntur coactis; necesse est enim, offa obiecta ca-

---

ved Farsalos. Caesar berøvede ham derefter tetrarkhiet i Galatien samt kongeriget Lillearmenien, som senatet havde tilstået ham (se II. 37. 79). Ikke længe før Caesar's død blev D. anklaget for mordplaner mod ham, men forsvaret af M. Cicero. auspicato] se noten 2. 3. mansurus] »overnatte«; således 28. 59, Liv. III. 45, Hor. *od.* I. 1. 25 o. fl. st.

27 Cuius quidem hoc] *sc. dictum* ell. *factum*, »denne ytring«, »dette træk«; jf. 30. 65, 54. 124, II. 24. 51 (Mdv.[3] § 485 c anm.). paenitere] betyder i det ældre sprog ikke blot »fortryde«, »angre« (noget, man selv er skyld i), men også overhovedet »være misfornøjet med« o. lign. (jf. II. 2. 6 og 37. 78), altid i forening med en nægtelse (Nägelsb. *Lat. st.*[8] p. 169). auctoribus] Hunkønsformen *auctrix* forekommer ikke i den klassiske tid; man finder endogså hos Macrobius (*in somn. Scip.* I. 11) forbundet *auctor et conditrix*. Nam nostri . . .] Dette *nam* forstås, når man lægger det rette eftertryk på *ille*: han, men ikke vi. necesse est . . .] Man brugte, ifølge Festus p. 245 Müller, grød som foder, for at fuglene lettere skulde tabe noget ud af næbbet ved fodringen.

dere frustum ex pulli ore, cum pascitur; quod autem 28
scriptum habetis avi tripudium fieri, si ex ea quid in
solidum ceciderit, hoc quoque, quod dixi, coactum tri-
pudium solistimum dicitis. Itaque multa auguria, multa
auspicia, quod Cato ille sapiens queritur, neglegentia
collegii amissa plane et deserta sunt.

Nihil fere quondam maioris rei nisi auspicato ne 16
privatim quidem gerebatur, quod etiam nunc nuptiarum
auspices declarant, qui re omissa nomen tantum tenent.
Nam ut nunc extis — quamquam id ipsum aliquanto
minus quam olim —, sic tum avibus magnae res in-
petriri solebant. Itaque, sinistra dum non exquirimus, 29

---

scriptum habetis] i *libri augurales*. avi] ablativ, en rettelse 28
af Turnebus; hdskrr. *aut*. solidum] = *solum*. Hele dette punktums hensigt er vel kun at meddele Cicero's etymologi: *sol(l)istimus* af *solidum*, som endda er urigtig; ordet kommer af det gamle *sollus* »hel« (jf. *ὅλος*) og betyder »det fuldstændigste« *tripudium*. Hvoraf det sidste ord kommer, er tvivlsomt; måské hænger det sammen med *trepidare* og betegner altså fuglenes ilfærdige iver ved fodringen; Cicero's derivation af det (II. 34. 72) er aldeles usandsynlig. — Ordene forbindes rettest således: idet i finder i jeres optegnelser, at . . ., kalder i også dette fremtvungne *tripudium*, som jeg har omtalt, (*tripudium*) *solistimum*. auguria . . . auspicia] Det første ord synes mere omfattende end det sidste. Almindeligvis bruges de i flæng (Madvig R. stat II p. 519); en bestemt adskillelse i brugen ses derimod II. 36. 76 (se noten dertil). Cato ille sapiens] ɔ: Cato Censorius. collegii] *sc. augurum*.

Nihil . . maioris rei] = *nihil maioris momenti*. Udtrykket er 16
sjældent; noget lignende er (Liv. XXII. 22. 12) *tantae rei donum* »af så stor betydning (ell. virkning)«. auspicato] se noten 2. 3. nuptiarum auspices] omtales flere steder som noget, der hørte med til ethvert ordentligt bryllup (f. e. *pro Cluent.* 5. 14); det var sagtens blot vidner. re] ɔ: deres virksomhed som egentlige *auspices*. inpetriri] se noten 2. 3.

sinistra] »uheldige varsler«. Vel betragtede Romerne de varsler, 29
der kom fra venstre side (øst, idet den augurerende vendte sig mod

in dira et in vitiosa incurrimus. Ut P. Claudius, Appii Caeci filius, eiusque collega L. Iunius **classis maxumas** perdiderunt, cum vitio navigassent. Quod eodem modo evenit Agamemnoni, qui, cum Achivi coepissent

. inter se strépere aperteque ártem obterere extíspicum,
sólvere imperát secundo rúmore adversáque avi.

Sed quid vetera? M. Crasso quid acciderit, videmus, dirarum obnuntiatione neglecta. In quo Appius, collega tuus, bonus augur, ut ex te audire soleo, non satis scienter virum bonum et civem egregium censor

---

syd) som heldige; men da Grækerne, der tog varsler med ansigtet vendt mod nord, tog det, der kom fra venstre (vest) for uheldigt, fik Romerne ad litterær vej også denne modsatte betydning for *sinister*. Jf. II. 39. 82. P. Claudius . . . L. Iunius] Af disse konsuler (for året 249) mistede Claudius Pulcher sin flåde i slag ved Drepana, Iunius Pullus's flåde led skibbrud ved Pachynum. inter se . . .] Sagtens af samme tragedie som versene i 14. 24. I den første septenar har Cicero udeladt begyndelsen (— eller ◡◡). dirarum obnuntiatione] »den hindrende (advarende) forkyndelse af truende varsler«. Efter andre fremstillinger, navnlig D. Cass. XXXIX. 39 og Plut. Crass. 16, nøjedes Ateius Capito, der i dette år var almuetribun, ikke hermed, men rettede gruelige forbandelser mod Crassus, af en art, som antoges at bringe uundgåelig ulykke over den pågældende. Forholder det sig således, var Appius's *nota* fuldt forsvarlig. Appius] Claudius Pulcher, broder til P. Clodius. M. Cicero omtaler ham flere steder som sin gode ven, og en del venskabelige breve til ham har vi også (*ad fam.* III); til tider var dog forholdet mellem dem meget spændt. Han var konsul 54, derefter Cicero's forgænger som prokonsul i Kilikien. Censor blev han 50 og døde ikke længe efter. En bog om augurvæsenet dedicerede han til Cicero. Om hans standpunkt overfor divinationen se noten II. 35. 75. ut ex te audire soleo] »som jeg tit har hørt dig sige«. Denne betydning af *soleo* er almindelig (f. e. 42. 93, II. 36. 76, 41. 87); endogså *soleo mirari* findes hyppigt. non satis

C. Ateium notavit, quod ementitum auspicia subscriberet. Esto! fuerit hoc censoris, si iudicabat ementitum; at illud minime auguris, quod adscripsit, ob eam causam populum Romanum calamitatem maximam cepisse. Si enim ea causa calamitatis fuit, non in eo est culpa, qui obnuntiavit, sed in eo, qui non paruit. Veram enim fuisse obnuntiationem, ut ait idem augur et censor, exitus adprobavit; quae si falsa fuisset, nullam adferre potuisset causam calamitatis. Etenim dirae, sicut cetera auspicia, ut omina, ut signa, non causas adferunt, cur quid eveniat, sed nuntiat eventura, nisi provideris. Non igitur obnuntiatio Ateii causam finxit 30
calamitatis, sed signo obiecto monuit Crassum, quid eventurum esset, nisi cavisset. Ita aut illa obnuntiatio nihil valuit aut, si, ut Appius iudicat, valuit, id valuit, ut peccatum haereat non in eo, qui monuerit, sed in eo, qui non obtemperarit.

Quid? lituus iste vester, quod clarissumum est in- 17
signe auguratus, unde vobis est traditus? Nempe eo Romulus regiones direxit tum, cum urbem condidit. Qui quidem Romuli lituus [id est incurvum et leviter a summo inflexum bacillum, quod ab eius litui, quo canitur, similitudine nomen invenit] cum situs esset in

---

scienter] »ikke rigtig velbetænkt«. subscriberet] Dette verbum bruges særlig til at betegne den motivering, censoren vedføjede sin *nota*. — Om konjunktiven se Mdv.[3] § 357. a anm. 2.
finxit] »skabte«. iste vester] Denne forbindelse er vel ikke så 30 17
almindelig som *iste tuus*, men findes dog adskillige steder, f. eks. *de fin.* I. 13. 42, *n. d.* I. 38. 107, III. 31. 78. regiones direxit] »inddelte himlen i felter«; andre udtryk er *regiones terminare* (*n. d.* II. 3. 9) og *determinare* (Liv. I. 18, hvor denne akt skildres), atter andre i næste sektion. Med augurstaven drages én linie, *cardo*, på himlen fra syd over augurens hoved til nord, en anden, *decumanus*,

curia Saliorum, quae est in Palatio, eaque deflagravisset,
31 inventus est integer. Quid? multis annis post Romulum, Prisco regnante Tarquinio, quis veterum scriptorum non loquitur, quae sit ab Atto Navio per lituum regionum facta discriptio? Qui cum propter paupertatem sues puer pasceret, una ex iis amissa vovisse dicitur, si recuperasset, uvam se deo daturum, quae maxima esset in vinea; itaque sue inventa ad meridiem spectans in vinea media dicitur constitisse, cumque in quattuor partis vineam divisisset trisque partis aves abdixissent, quarta parte, quae erat reliqua, in regiones distributa, mirabili magnitudine uvam, ut scriptum videmus, invenit. Qua re celebrata cum vicini omnes ad eum de rebus suis referrent, erat in magno nomine et
32 gloria. Ex quo factum est, ut eum ad se rex Priscus arcesseret. Cuius cum temptaret scientiam auguratus,

---

vinkelret på denne, så at de skærer hinanden i zenith. curia Saliorum] må være en forsamlingsbygning for Salierne. Hvorfor den kaldes *curia*, vides ikke (hos Val. Max. I. 8. 11 siges der *sacrarium*, hos Dion. Hal. XIV *fr.* 5 og Plut. Camill. 32 *καλιά τις Ἄρεως* og *καλιὰς τοῦ Ἄρεως*); ikke heller kan vi angive nogen grund til, at Romulus's augurstav opbevaredes dér.

31 Prisco Tarquinio] Det et vel en fejltagelse, når Cicero *n. d.* II. 3. 9. henfører Attus Navius til Tullus Hostilius's tid; *de rep.* II. 20. 36 og hos andre kilder ligesom her. deo] Det ses ikke, om Attus henvender sig til en bestemt gud, og da hvilken, eller blot i almindelighed lover sin gave til den gud, der vil hjælpe ham. abdixissent] auguraludtryk; det modsatte hedder *addicere*. quarta—distributa] Attus foretager, for lettere at finde stedet, samme inddeling af den resterende fjerdedel som oprindelig af hele vignen.

32 Cuius cum temptaret . . .] Sandsynligvis er der enten en lakune eller en anden forvanskning i stedet; måské *qui contempta re* (begivenheden med druen) *et scientia*. (Se udg.s afh. i filol. tidsskr., 3dje r. II p. 27 f.) I de andre beretninger om denne begivenhed (Liv. I. 36, Val. Max. I. 4. 1, Flor. I. 5. 3, Lact. *inst.* II. 7 og Dion.

dixit ei, cogitare se quiddam; id possetne fieri, consuluit. Ille augurio acto posse respondit. Tarquinius autem dixit, se cogitasse cotem novacula posse praecidi. Tum Attum iussisse experiri. Ita cotem in comitium allatam inspectante et rege et populo novacula esse discissam. Ex eo evenit, ut et Tarquinius augure Atto Navio uteretur et populus de suis rebus ad eum referret.
Cotem autem illam et novaculam defossam in comitio 33
supraque inpositum puteal accepimus. Negemus omnia, comburamus annales, ficta haec esse dicamus, quidvis denique potius, quam deos res humanas curare fateamur; quid? quod scriptum apud te est de Ti. Graccho, nonne et augurum et haruspicum conprobat disciplinam? qui cum tabernaculum vitio cepisset inprudens, quod inauspicato pomerium transgressus esset, comitia con-

---

Hal. III, 71) fortælles, at kongen var vred på Attus, fordi denne modsatte sig en påtænkt udvidelse af riddercenturierne. consuluit] Måské bedre *consuleret* (*sc. Attus*), som Alanus foreslår; det er nemlig sært at bruge *consulere* om kongens forespørgsel. posse respondit] »svarede ja«; Mdv.[8] § 400 anm. 2. Attum iussisse] *Attum* er objekt. Mærk den bratte overgang til *oratio obl.*; jf. 26. 55, 27. 56, II. 32. 69 osv.

puteal] en indfatning af sten (egl. brøndindfatning). Sådanne 33
sattes særlig om steder, der var helligede ved, at lynet var slået ned. Rimeligvis har dette *puteal* også været sat i denne anledning, og sagnet er da fremkaldt af den skik, at man under *puteal* nedgravede flint og stål, lynildens symboler. scriptum apud te] *n. d.* II. 4. 10 f. Ti. Graccho] fader til de bekendte almuetribuner, konsul 177 og 163; i sidstnævnte år indtraf den begivenhed, her omtales. tabernaculum vitio cepisset] Den magistrat, der havde præsidiet i valgkomitierne, tog auspicier for valget ved nattetide udenfor byen, hvor et telt i dette øjemed rejstes. Denne embedshandling kaldtes *tabernaculum capere*. Når han passerede derud over *pomerium*, skulde dér særskilt tages varsler. Gracchus's fejl, *vitium*, bestod i, at han, da han anden gang begav sig derud

sulibus rogandis habuit. Nota res est et a te ipso mandata monumentis. Sed et ipse augur Ti. Gracchus auspiciorum auctoritatem confessione errati sui conprobavit, et haruspicum disciplinae magna accessit auctoritas, qui recentibus comitiis in senatum introducti negaverunt, iustum comitiorum rogatorem fuisse.

18 34 Iis igitur adsentior, qui duo genera divinationum esse dixerunt, unum, quod particeps esset artis, alterum, quod arte careret. Est enim ars in iis, qui novas res coniectura persequuntur, veteres observatione didicerunt. Carent autem arte ii, qui non ratione aut coniectura, observatis ac notatis signis, sed concitatione quadam animi aut soluto liberoque motu futura praesentiunt, quod et somniantibus saepe contigit et non numquam

---

efter at have været til senatsmøde i mellemtiden (der havde altså endnu ikke víst sig sikré varsler), glemte at tage varsler ved *pomerium*. Udførligere beretning *n. d.* II. 4. 10 f., Val. Max. I. 1. 3; se også dette værk II. 35. 74, *ad Q. fr.* II. 2. 1. Plut. Marcell. 5 lyder forklaringen anderledes: fejlen skal have bestået i, at han benyttede samme telt to gange. r o g a n d i s] Det almindelige udtryk er *creandis*; egentlig bruges *consules populum rogare* i betydningen: bringe konsuler i forslag (til valg) hos folket, lade folket stemme om konsuler, altså sagt om den præsiderende, der derfor selv kaldes *comitiorum rogator*. S e d] forklares ved en underforstået tanke: sagens nærmere omstændigheder behøver jeg ikke at omtale; m e n det vil jeg fremhæve, at . . . a u g u r] Det var just som augur, G. opdagede sin fejl, ved at studere *libri augurales*. r e c e n t i b u s] = *nuper habitis*.

18 34 I i s i g i t u r a d s e n t i o r . . .] Q. Cicero vender tilbage til klassificeringen af divinationsmåder, der allerede omtales i c. 6. d i v i n a t i o n u m] I flertal bruges dette ord sjælden; dog findes det også 36. 78, 41. 90 og 42. 93, og hvis teksten er rigtig i II. 72. 148, må der til *cum ceteris* underforstås *divinationibus*. n o v a s r e s] ɔ: hvad der først senere vil ske. B a c i s] en mythisk spåmand, der af nymfer hensattes i profetisk *furor*; af hans spådomme er et par

vaticinantibus per furorem, ut Bacis Boeotius, ut Epimenides Cres, ut Sibylla Erythraea. Cuius generis oracla etiam habenda sunt, non ea, quae aequatis sortibus ducuntur, sed illa, quae instinctu divino adflatuque funduntur; etsi ipsa sors contemnenda non est, si et auctoritatem habet vetustatis, ut eae sunt sortes, quas e terra editas accepimus; quae tamen ductae ut

---

stumper bevarede hos Herodot (VIII. 20 og 77, IX. 43). Hans ry var stort, også hos den senere tids Grækere. Foruden den Boiotiske Bakis nævnes to andre spåmænd af samme navn. Epimenides] står i et lignende mystisk lys som Bakis. Han levede på Solon's tid og spillede en stor rolle i Athen, hvor han sonede gudernes vrede, der var vakt af Alkmaioniderne ved drabet på Kylon's tilhængere (*de leg.* II. 11. 28). Sibylla] Dette navn synes brugt næsten som fællesnavn for guddomsbegejstrede kvinder, og der nævnes mange forskellige Sibyller, deriblandt én fra Erythrai i Ionien, én fra Cumae. Det var den sidstnævnte, der solgte Tarquinius Superbus (eller Priscus) de berømte spådomsbøger; da de gik til grunde ved Capitolium's brand år 83, hentedes der andre fra Erythrai o. fl. st., hvoraf en ny samling dannedes. Cuius generis] *genet. qual.* tilknyttet ved *haberi,* jf. Mdv.[8] § 249 sidste eksempel. aequatis sortibus] Skønt udtrykket findes et par steder til, kendes betydningen ikke. Man kan gætte på, at der menes lodder, der er anbragte ens, således at man ikke af deres stilling kan få nogen oplysning, ligesom vi, når vi trækker lod v. hj. a. et længere og et kortere strå, passer på, at der er lige meget synligt af bægge. ducuntur] Ved udvidelse af udtrykket *sortes ducuntur* siges her også *oracla ducuntur.* Således bruges *duci* tit ikke om loddet, men om det, loddet betegner, og især den, hvem loddet udpeger (f. e. *de rep.* I. 34. 51, Tac. *ann.* I. 54). funduntur] se noten 11. 18. si et] *et* betyder »også« (Hand *Tursell.* II. 518), nemlig foruden den autoritet, der i almindelighed tilkommer lodtrækningsorakler. ut eae sunt] Man ventede *quales sunt* eller *ut* uden verbum. e terra editas] ɔ: de Praenestinske lodder, hvorom II. 41. 85. tamen] nl. uagtet Q. Cicero ikke har henregnet dem til *illa, quae*

in rem apte cadant, fieri credo posse divinitus. Quorum
omnium interpretes, ut grammatici poëtarum, proxime
ad eorum, quos interpretantur, divinitatem videntur
35 accedere. Quae est igitur ista calliditas, res vetustate
robustas calumniando velle pervertere? 'Non reperio
causam.' Latet fortasse obscuritate involuta naturae;
non enim me deus ista scire, sed his tantum modo uti
voluit. Utar igitur nec adducar, aut in extis totam
Etruriam delirare, aut eandem gentem in fulgoribus errare
aut fallaciter portenta interpretari, cum terrae
saepe fremitus, saepe mugitus, saepe motus multa nostrae
rei publicae, multa ceteris civitatibus gravia et
36 vera praedixerint. Quid? qui inridetur partus hic mulae
— nonne, quia fetus extitit in sterilitate naturae, praedictus
est ab haruspicibus incredibilis partus malorum?
Quid? Ti. Gracchus P. F., qui bis consul et censor
fuit, idemque et summus augur et vir sapiens civisque
praestans, nonne, ut C. Gracchus, filius eius, scriptum

---

instinctu divino funduntur. in rem apte cadant] ɔ: rigtig giver det til forholdene svarende resultat.

35 adducar] = *adducar, ut credam,* derfor akk. m. inf. (Mdv.[8] § 327 b anm. 4).

36 partus hic] *Hic* tyder på, at det var en nys indtruffen begivenhed. Det tør formodes, at spådommen har været mere bestemt formuleret, end her er angivet; ellers måtte der komme en bemærkning om, at datiden havde været særlig ramt af ulykker. Men både spådommen og dens opfyldelse forudsættes at være kendt. Ti. Gracchus] omtalt 17. 33; fortællingen står også Plut. Ti. Gracchus 1. Til forståelse af stedet bemærkes, at Romerne tænkte sig mandens og hustruens *genii* i slangeskikkelse; det var derfor almindeligt, at man fredede om disse dyr (Aesculap-slanger) i husene, og de fandtes i store masser i Rom, hvor kun de hyppige ildebrande satte grænser for deres formerelse (Plin. *h. n.* XXIX. 22). Også Aleksander den stores moder havde en husslange (II. 66. 135). scriptum reliquit] se noten II. 29. 62.

reliquit, duobus anguibus domi conprehensis haruspices convocavit? qui cum respondissent, si marem emisisset, uxori brevi tempore esse moriendum, si feminam, ipsi, aequius esse censuit, se maturam oppetere mortem quam P. Africani filiam adulescentem; feminam emisit, ipse paucis post diebus est mortuus.

Inrideamus haruspices, vanos, futtiles esse dicamus, 19
quorumque disciplinam et sapientissimus vir et eventus ac res conprobavit, contemnamus; *condemnemus* etiam Babylonem et eos, qui e Caucaso caeli signa servantes numeris [et motibus] stellarum cursus persequuntur, condemnemus, inquam, hos aut stultitiae aut vanitatis aut inpudentiae, qui quadringenta septuaginta milia annorum, ut ipsi dicunt, monumentis conprehensa continent, et mentiri iudicemus nec, saeculorum reliquorum iudicium quod de ipsis futurum sit, pertimescere. Age, 37
barbari vani atque fallaces! num etiam Graiorum historia mentita est? Quae Croeso Pythius Apollo, ut de naturali divinatione dicam, quae Atheniensibus, quae Lacedaemoniis, quae Tegeatis, quae Argivis, quae Co-

---

Caucaso] Det kan være tvivlsomt, om der menes det, vi almindelig kalder Kaukasos, eller (ligesom *Tusc.* II. 22. 52 *Callanus Indus ... in radicibus Caucasi natus*) den Indisk-Baktriske bjærgkæde Paropamisos (Hindokusch), der også kaldtes Kaukasos (Arr. ἀνάβ. V. 5. 3). qui quadringenta ...] Jf. Lact. *inst.* VII. 14. Der angives ellers 473000 år, regnet til Aleksander's tog mod Perserne (Diodor. II. 31). 19

Graiorum] Formen *Graii* bruges en del steder af Cicero, medens den ellers er sjælden i prosa. Croeso] Blandt orakelsvarene til ham er det bekendte tvetydige: *Κροῖσος Ἅλυν διαβὰς μεγάλην ἀρχὴν καταλύσει* (Arist. rhet. III. 5 og Suidas *s. v. Κροῖσος*; oversat i dette skrift II. 56. 115). Andre svar nævnes Herod. I. 47, 55, 85, 91. Atheniensibus] Herod. V. 89, VII. 140 f. o. fl. st. Lacedaemoniis] Herod. I. 66 f., VII. 220, VIII. 114. Tegeatis] Svarene hos Herodot I. 66 f. gælder også dem. Argivis] Herod. VI. 19, 77, 37

rinthiis responderit, quis ignorat? Collegit innumera-
bilia oracula Chrysippus nec ullum sine locuplete auc-
tore atque teste; quae quia nota tibi sunt, relinquo;
defendo unum hoc: numquam illud oraclum Delphis
tam celebre et tam clarum fuisset neque tantis donis
refertum omnium populorum atque regum, nisi omnis
38 aetas oraclorum illorum veritatem esset experta. Idem
iam diu non facit. Ut igitur nunc *in* minore gloria est,
quia minus oraculorum veritas excellit, sic tum nisi
summa veritate in tanta gloria non fuisset. Potest
autem vis illa terrae, quae mentem Pythiae divino ad-
flatu concitabat, evanuisse vetustate, ut quosdam eva-

---

148. Corinthiis] Herod. V. 92. Chrysippus] Hans bog *de oraculis* omtales 3. 6 og II. 56. 115. numquam] tages rimeligst som forstærket *non*; således jævnligt hos komikerne. Hos Cicero findes det ikke så sjælden, f. e. *pro Mil.* 10. 27, 17. 45 og 23. 61, alle tre steder som her ved en sætning med *nisi*. Også II. 28. 61 forstås *numquam* vel rettest på denne måde. Ligeledes bruges »aldrig« for »ikke« i visse udtryk på Dansk, f. e. »du vil dog vel aldrig påstå, at —«, »jeg kan aldrig tro, det er sandt«. illud oraclum Delphis] Stedsablativen af bynavne (Græske?) kan føjes umiddelbart til substantiver i samme tilfælde som præpositioner med deres styrelse; reglen Mdv.[3] § 298 b 1 burde derfor udvides. Andre eksempler II. 31. 67 og 32. 68, *n. d.* III. 34. 83, *ad Att.* I. 6. 1, *pro Arch.* 9. 20. celebre] »søgt«.
38 Idem—facit] en styg stilistisk skødesløshed, om ellers stedet er rigtigt! Skulde det være korrekt, måtte det foregående have heddet *nisi oracla vera edidisset* ell. lign. Ut igitur . . .] Meningen er klar: oraklet fungerer vel endnu; men dets svar nyder ingen anseelse. Af II. 56. 116 ser vi, at svarene ikke længer er versificerede, hvad vi også véd andenstedsfra, men ikke (som Baiter siger i sin *index* under *Delphi*), at oraklets virksomhed skulde være standset; den vedvarede langt ind i kejsertiden, og M. Cicero havde selv i sin ungdom spurgt oraklet til råds om, hvorledes han skulde vinde hæder og anseelse (Plut. Cic. 5). divino adflatu] Fra den dybe kløft, hvorover Pythia's trefod stod, steg en kold luftstrøm til vejrs,

nuisse et exaruisse amnes aut in alium cursum contortos et deflexos videmus. Sed, ut vis, acciderit! magna enim quaestio est; modo maneat id, quod negari non potest, nisi omnem historiam perverterimus, multis saeclis verax fuisse id oraculum.

Sed omittamus oracula; veniamus ad somnia! De 20 39
quibus disputans Chrysippus multis et minutis somniis colligendis facit idem, quod Antipater ea conquirens, quae Antiphontis interpretatione explicata declarant illa quidem acumen interpretis; sed exemplis grandioribus decuit uti. Dionysii mater, eius qui Syracosiorum tyrannus fuit, ut scriptum apud Philistum est, et doctum hominem et diligentem et aequalem temporum illorum, cum praegnans hunc ipsum Dionysium alvo contineret, somniavit, se peperisse Satyriscum. Huic interpretes portentorum, qui Galeotae tum in Sicilia nominabantur, responderunt, ut ait Philistus, eum, quem illa peperisset, clarissimum Graeciae diuturna cum fortuna fore. Num 40
te ad fabulas revoco vel nostrorum vel Graecorum poëtarum? Narrat enim et apud Ennium Vestalis illa:

---

ligesom presset af vinden, og det var den, der hensatte præstinden i ekstase (Iust. XXIV. 6).

Chrysippus] Det her nævnte værk omtales 3. 6; II. 61. 126, 20 39
70. 144. Antipater] se 3. 6. Antiphontis] en Attisk ὀνειροκρίτης, som atter nævnes II. 70. 144, måské identisk med sofisten i Ksen. ἀπομν. I. 6. Dionysii] den ældre (da Filistos er hans samtidige), tyran 405—367. Philistum] fra Syrakus; skrev flere højt anséte værker om sin fødeøs historie. Satyriscum] deminutiv af Σάτυρος, jf. *Paniscus* 13. 23. Galeotae] Man véd ikke meget om dem; navnet skal komme af Galeos, en søn af Apollon.

Num—revoco] Således bruges stundom præsens indikativ i spørgs- 40
mål, som den spørgende retter til sig selv, om, hvad han nu skal gøre (Mdv.[3] § 339 anm. 2 a). et apud . . .] »både« (jf. noten 30. 63 og Madvig *de fin.*[3] p. 791); i st. f. det korresponderende *et*

Eccita cum tremulis anus attulit artubus lumen,
talia tum memorat lacrimans exterrita somno:
'Eurydica prognata, pater quam noster amavit,
vires vitaque corpus meum nunc deserit omne.
Nam me visus homo pulcher per amoena salicta
et ripas raptare locosque novos; ita sola
postilla, germana soror, errare videbar
tardaque vestigare et quaerere te neque posse
corde capessere; semita nulla pedem stabilibat.
41 Exin compellare pater me voce videtur

---

følger efter det lange citat en anden konstruktion. I øvrigt er det ikke umuligt, at der er en fejl, måské en lakune i stedet; i alt fald kan de to første vers ikke høre til Ilia's *narratio*. Vestalis] *sc. Ilia*; der er dog ingen grund til med Columna at rette *illa* til *Ilia*. Eccita cum . . .] Citatet er af Ennius's *annales* (v. 28 ff. Müll.). Det fortjener at bemærkes (L. Müller *Q. Ennius* p. 228), at i samtlige 17 heksametre findes kun en eneste elision (*vestigare et*). Ennius's efterfølgere tyr langt hyppigere til denne hjælp; således er der (*l. l.*) i de første 75 vers af Aeneiden 40, i de første 76 vers af Ovid's *metam.* 16 elisioner. Eccita] = *excita*; de bedste hdskrr.: *et cita.* anus] må vel være et gammelt tyende, ikke den ældre søster, som talen nu rettes til. Mærk allitterationen (*anus attulit artubus*), noget som de ældre digtere ynder meget; i det følgende er der ikke få eksempler derpå. artubus] *s*'et bevirker ingen position (Mdv.[8] § 22 b anm. 4); flere eksempler i det følgende. Eurydicā prognata] Ilia's ældre søster; moderen hed Eurydica, og faderen er, efter Ennius's fortælling (se Serv. *in Aen.* I. 273), Aeneas, som på den omhandlede tid er død. visus] *sc. est mihi.* ripas] Flertallet *ripae* bruges ofte om forskellige dele af samme flodbred. locos] = *loca* (Mdv.[8] § 51). novos] »ukendte«. tarda] »i en døs« (= *languida* Ov. *fast.* III. 25), idet tankerne i drømme endnu er opfyldte af den ukendte mand. corde capessere] Udtrykket er vanskeligt at forstå; måské: *capessere* »nå (finde) dig«, *corde* »med mit hjærte« ɔ: »med (= trods) al min hjærtens længsel«. — Verset mangler cæsur. stabilibat] Mdv.[8] § 108 a.

his verbis: 'O gnata, tibi sunt ante gerendae
aerumnae, post ex fluvio fortuna resistet.'
Haec ecfatus pater, germana, repente recessit
nec sese dedit in conspectum corde cupitus,
quamquam multa manus ad caeli caerula templa
tendebam lacrumans et blanda voce vocabam.
Vix aegro tum corde meo me somnus reliquit.'

Haec, etiamsi ficta sunt a poëta, non absunt tamen a 21 42
consuetudine somniorum. Sit sane etiam illud commenticium, quo Priamus est conturbatus, quia

. máter gravida párere *ex* se ardentém facem
visást in somnis Hécuba; quo fató pater,
rex ípse Priamus, sómnio mentís metu
percúlsus, curis súmptus suspirántibus
exsácrificabat hóstiis balántibus.

---

gerendae] jf. *gerere inimicitias, odium, curam.* fluvio] Rea 41
Silvia blev efter bernenes fødsel kastet (eller styrtede sig) i Tiberen (efter andre i Anio), men blev frelst af flodguden, der tog hende til ægte. resistet] = *restituetur*, en sjælden betydning; ligeså *pro Mur.* 39. 84. ecfatus] = *effatus*, ligeså 37. 81, jf. *ecflantem* 47. 106. Ikke blot formen, men ordet selv er gammeldags (*de or.* III. 38. 153). recessit] Om et syn, der forsvinder, bruges det samme ord Verg. *Aen.* II. 791. multa] neutr. plur. (Mdv.[8] § 195 b). caeli templa] Udtrykket findes også andensteds, både hos Ennius og senere; det betegner vel egentlig himlen som genstand for auspicerende iagttagelse (K. O. Müller *die Etrusker* II p. 125). vix] = *vix tandem.*

mater gravida . . .] Af hvilken digter disse senarer er, vides 21 42
ikke; man har gættet på Ennius, tragedien *Alexander*. Første vers mangler sin første thesis, idet *quia* næppe hører med til citatet. mater] »hans moder«; der har vel forud været tale om Paris. visast] »drømte«; *sibi* udelades som så tit ved *videri*, især hvor der tales om syner. quo fato] absol. abl.; *fato* (Heinsius's rettelse, hdskrr.: *facto*) har passiv betydning ligesom substantivet *fatum*. sumptus] = *consumptus*. exsacrificabat) *ἅπαξ. εἰρημένον*.

Tum cóniecturam póstulat pacém petens,
ut se édoceret, óbsecrans Apóllinem,
quo sése vertant tántae sortes sómnium.
Ibi éx oraclo vóce divina édidit
Apóllo, puerum, prímus Priamo quí foret
postílla natus, témperaret tóllere;
eum ésse exitium Tróiae, pestem Pérgamo.

43 Sint haec, ut dixi, somnia fabularum, hisque adiungatur
etiam Aeneae somnium, quod in nostri Fabii Pictoris
Graecis annalibus eius modi est, ut omnia, quae ab
Aenea gesta sunt, quaeque illi acciderunt, ea fuerint,
22 quae ei secundum quietem visa sunt. Sed propiora videamus!
Cuiusnam modi est Superbi Tarquinii somnium, de quo in Bruto Accii loquitur ipse?

44 Quoniám quieti córpus nocturno ínpetu
dedí sopore plácans artus lánguidos,
visúst in somnis pástor ad me appéllere
pecús lanigerum exímia pulchritúdine;

Ordet gengiver vel det Græske ἐξεθύετο. hostiis balantibus] ɔ: *ovibus*. pacem] ɔ: forsoning og nåde; således ofte, f. eks. Verg. *Aen.* III. 261, 870, IV. 56. edoceret .... vertant] en underlig vekslen af tider, fremkaldt af det styrende historiske præsens. quo sese vertant] = *quo spectent.* sortes somnium] »drømmevarsler«; *-um* for *-orum.* Ibi] om tiden (ligesom *hic* og *ubi*). temperaret tollere] »undlade at opfostre«, altså dræbe Paris
43 eller udsætte ham. Fabii Pictoris] Q. Fab. Pictor levede på den 2den Puniske krigs tid og skrev sine annaler på Græsk. secundum quietem] »i søvne«. Samme udtryk, med den mærkelige betydning af præpositionen, findes 24. 48, II. 60. 124, 61. 126, 66. 135.
22 Bruto Accii] en *fabula praetexta*, der handlede om frihedskampen mod Tarquinius. Om Accius's (og Ennius's) brug af det iambiske trimeter udtaler Horats sig nedsættende (*ad Pis.* 257 f.): der findes for mange spondeer.

44 Quoniam] = *postquam* (Festus p. 261 Müll.). nocturno inpetu] »i den fremrullende nat«; jf. *caeli impetus* (*n. d.* II. 38. 97, Lucr. V. 200) »den roterende himmel« (anderledes Ov. *met.* II. 73

duós consanguineos árietes inde éligi,
praeclárioremque álterum immoláre me;
deinde eíus germanum córnibus conítier
in me árietare, eoque íctu me ad casúm dari;
exín prostratum térra, graviter saúcium,
resupínum in caelo cóntueri máximum ac
miríficum facinus: déxtrorsum orbem flámmeum
radiátum solis líquier cursú novo.

Eius igitur somnii a coniectoribus quae sit interpretatio 45
facta, videamus:

Réx, quae in vita usúrpant homines, cógitant, curánt, vident,
quaéque agunt vigilántes agitantque, éa si cui in somno áccidunt,
mínus mirum est; sed dí rem tantam haud témere inproviso ófferunt.
Próin vide, ne, quém tu esse hebetem députes aeque ác pecus,

---

om selve omdrejningen). duos] må læses i én stavelse (Mdv.[8] § 443; flere eksempler nedenfor i dette og det næste digterfragment); andre foretrækker at læse *duo*. eligi] sagtens *a me*. immolare] En broder til L. Brutus havde Tarquinius ladet dræbe (Liv. I. 56). eius] i én stavelse (som *n. d.* II. 42. 109); ligeså *eo* i næste vers. conitier] en gammel infinitiv-form ligesom *liquier* nedenfor (Mdv.[8] § 108 d), jf. II. 29. 64. ad casum dari] jf. *ad terram dari* »styrte til jorden« (Liv. XXXI. 37 o. fl. st.). terra] = *in terra*. Konjekturen *terrae* (lokativ) er ret tiltalende. liquier] må vel betyde »forsvinde«; men hvori miraklet bestod, er ikke klart. [Se tillægget.]

Rex, quae . . .] trokhaiske septenarer. ursurpant] overhovedet 45
»giver sig af med«. cui in] *Cui* er efter Græsk mønster forkortet foran en vokal, og *in* kort trods den efterfølgende konsonant, med mindre man tør antage, at diftongen *ui* skal elideres, hvilket der næppe ellers findes eksempel på. minus mirum] se noten til *artubus* 20. 44. inproviso] »uden hensigt«, »tilfældigt«. Proin] synizesis. hebetem] Just for denne formodede egen-

ís sapientiá munitum péctus egregié gerat
téque regno expéllat; nam id, quod dé sole ostentúmst tibi,
pópplo commutátionem rérum portendít fore
pérpropinquam. Haec béne verruncent pópulo. Nam quod ad déxteram
cépit cursum ab laéva signum praépotens, pulchérrume
aúguratum est, rém Romanam públicam summám fore.

23 46 Age nunc ad externa redeamus! Matrem Phalaridis scribit Ponticus Heraclides, doctus vir, auditor et discipulus Platonis, visam esse videre in somnis simulacra deorum, quae ipsa domi consecravisset; ex iis Mercurium e patera, quam dextera manu teneret, sanguinem visum esse fundere, qui, cum terram attigisset, refervescere videretur sic, ut tota domus sanguine redundaret. Quod matris somnium inmanis filii crudelitas conprobavit. Quid ego, quae magi Cyro illi principi interpretati sint, ex Dinonis Persicis proferam? Nam cum dormienti ei sol ad pedes visus esset, ter eum scribit frustra adpetivisse manibus, cum se convolvens sol elaberetur et abiret; ei magos dixisse, quod genus sapientium et doctorum habebatur in Persis, ex triplici adpetitione solis triginta annos Cyrum regna-

---

skab fik han øgenavnet Brutus (Liv. I. 56). quod ad] ⏑–; i thesis lader den ældre tids metrik ofte et udlydende *d* upåagtet. signum] »stjærne« (der menes jo solen).

23 46 discipulus Platonis] Herakleides sluttede sig dog siden til den Peripatetiske skole med dens polyhistoriske tendens; han var bl. a. historisk forfatter. consecravisset] altså ikke opstillet blot som kunstværker. principi] »den ældre«. Dinonis Persicis] Deinon fra Kolofon, 4de årh., skrev en jævnlig citeret, men tabt Persiens

turum esse portendi. Quod ita contigit; nam ad septuagesimum pervenit, cum quadraginta natus annos regnare coepisset. 47

Est profecto quiddam etiam in barbaris gentibus praesentiens atque divinans, si quidem ad mortem proficiscens Callanus Indus, cum inscenderet in rogum ardentem, 'o praeclarum discessum', inquit, 'e vita, cum, ut Herculi contigit, mortali corpore cremato in lucem animus excesserit!' Cumque Alexander eum rogaret, si quid vellet, ut diceret, 'optime', inquit; 'propediem te videbo.' Quod ita contigit; nam Babylone paucis post diebus Alexander est mortuus. Discedo parumper a somniis, ad quae mox revertar. Qua nocte templum Ephesiae Dianae deflagravit, eadem constat ex Olympiade natum esse Alexandrum, atque, ubi lucere coepisset, clamitasse magos, pestem ac perniciem Asiae proxuma nocte natam. Haec de Indis et magis.

Redeamus ad somnia! Hannibalem Caelius scribit, 24 48
cum columnam auream, quae esset in fano Iunonis La-

---

historie. Quod ita contigit] se noten II. 8. 21; udtrykket gentages straks nedenfor.

Callanus] (eller *Calanus*) en Indisk »gymnosofist«. Hans stolte 47
uafhængighedsfølelse overfor Aleksander og hans frivillige død på bålet, da han i sin alderdom for første gang blev syg, omtales ofte hos de gamle (Strab. XV p. 715 ff., Arr. *ἀνάβ.* VII. 3, Plut. Aleks. 65 og 69 osv.) og er i den nyere tid bleven sujet for flere digtere (f. eks. Paludan-Müller). Bemærkningen om Herakles synes mindre passende i hans mund, især da Cicero andensteds (*Tusc.* II. 22. 52) kalder ham *indoctus ac barbarus*; måské er ordene *ut H. contigit* uægte. in lucem] d. v. s. ætheren; jf. *Tusc.* I. 19. 43 og Sen. *ad Marc. cons.* 24. 5 og 25. 2. Optime] »godt«. Meningen er vel: godt! jeg skal huske det, når vi snart ses igen. Discedo] Bemærkningen gælder både den nys nævnte fortælling og den følgende.

Caelius] L. Caelius Antipater, en historiker på Gracchernes tid. 24 48

ciniae, auferre vellet dubitaretque, utrum ea solida esset an extrinsecus inaurata, perterebravisse, cumque solidam invenisset, statuisse tollere; ei secundum quietem visam esse Iunonem praedicere, ne id faceret, minarique, si fecisset, se curaturam, ut eum quoque oculum, quo bene videret, amitteret, idque ab homine acuto non esse neglectum; itaque ex eo auro, quod exterebratum esset, buculam curasse faciendam et eam in summa co-
49 lumna conlocavisse. Hoc item in Sileni, quem Caelius sequitur, Graeca historia est — is autem diligentissume res Hannibalis persecutus est —: Hannibalem, cum cepisset Saguntum, visum esse in somnis a Iove in deorum concilium vocari; quo cum venisset, Iovem imperavisse, ut Italiae bellum inferret, ducemque ei unum e concilio datum, quo illum utentem cum exercitu progredi coepisse; tum ei ducem illum praecepisse, ne respiceret; illum autem id diutius facere non potuisse elatumque cupiditate respexisse; tum visam beluam

---

Cicero har vistnok benyttet et udtog af Caelius ved M. Brutus, Caesar's drabsmand; i alt fald anmoder han i et brev fra år 45 Atticus om at sende ham dette udtog (*ad Att.* XIII. 8). Laciniae] Lacinium er et forbjærg nær ved Kroton. Om det derværende Iuno-tempel (som der endnu findes lævninger af) og guldsøjlen deri taler også Livius (XXIV. 3); han fortæller også (XLII. 28 *cf.* 3), hvorledes gudinden ved en anden lejlighed straffede ran fra templet. perterebravisse] = *perterebrandum curasse* (Mdv.[3] § 481 a anm. 1). secundum quietem] se noten 21. 43. praedicere] »advare«. quo bene videret] Hannibal led år 217 stærkt af en øjensygdom, og på det ene øje vedblev synskraften resten af hans liv at være svækket, om han end næppe mistede øjet (Corn. Nep. *Hann.* 4).

49 Sileni] en lidet bekendt Græsk historiker. visum esse] *sc. sibi* som 21. 42 og ofte i det følgende. Drømmesynet fortælles, lidt forandret, også af Livius (XXI. 22), Val. Maximus (I. 7. 1) o. fl. id

vastam et immanem circumplicatam serpentibus, quacumque incederet, omnia arbusta, virgulta, tecta pervertere, et eum admiratum quaesisse de deo, quodnam illud esset tale monstrum; et deum respondisse, Vastitatem esse Italiae, praecepisseque, ut pergeret protinus;
quid retro atque a tergo fieret, ne laboraret. Apud 50
Agathoclem scriptum in historia est, Hamilcarem Karthaginiensem, cum oppugnaret Syracusas, visum esse audire vocem, se postridie cenaturum Syracusis; cum autem is dies inluxisset, magnam seditionem in castris eius inter Poenos et Siculos milites esse factam; quod cum sensissent Syracusani, inproviso eos in castra inrupisse, Hamilcaremque ab iis vivum esse sublatum. Ita res somnium conprobavit. Plena exemplorum est
historia, tum referta vita communis. At vero P. Decius 51
ille Q. F., qui primus e Deciis consul fuit, cum esset tribunus militum M. Valerio A. Cornelio consulibus, a Samnitibusque premeretur noster exercitus, cum pericula proeliorum iniret audacius monereturque, ut cautior esset, dixit, quod extat in annalibus, *se* sibi in somnis

---

facere] ɔ: *non respicere.* protinus] »fremad«, en sjældnere betydning.

Agathoclem] heller ikke videre bekendt. Hamilcarem] over- 50
vunden ved Himera 480 af Gelon og Theron. En anden fortælling om ham, der findes hos Herodot (VII. 166 f.), synes uforenelig med denne. visum esse] Hos Diodoros (XX. 29) finder vi atter historien; men dér er det er spådom, ikke en drøm. Val. Maximus (I. 7. 8) følger Cicero. plena . . . referta] Cicero bruger ofte disse ord sammen uden kendelig forskel.

primus e Deciis] = ***princeps in ea familia,*** som der står ***de*** 51
fin. II. 19. 61. M. Valerio A. Cornelio coss.] år 343. Ifølge Livius (VIII. 6) havde Decius drømmen kort før det slag (ved Vesuv 340), i hvilket han devoverede sig; Val. Maximus (I. 7. 3) følger ham. proeliorum] Der tænkes altså ikke på en enkelt lejlighed.

visum esse, cum in mediis hostibus versaretur, occidere cum maxuma gloria. Et tum quidem incolumis exercitum obsidione liberavit; post triennium autem, cum consul esset, devovit se et in aciem Latinorum inrupit armatus. Quo eius facto superati sunt et deleti Latini. Cuius mors ita gloriosa fuit, ut eandem concupisceret filius.

52 Sed veniamus nunc, si placet, ad somnia philoso-
25 phorum! Est apud Platonem Socrates, cum esset in
custodia publica, dicens Critoni, suo familiari, sibi post
tertium diem esse moriendum; vidisse se in somnis
pulchritudine eximia feminam, quae se nomine appel-
lans diceret Homericum quendam eius modi versum:

Tertia te Phthiae tempestas laeta locabit.

Quod, *ut* est dictum, sic scribitur contigisse. Xenophon
Socraticus (qui vir et quantus!) in ea militia, qua cum
Cyro minore perfunctus est, sua scribit somnia, quorum
53 eventus mirabiles exstiterunt. Mentiri Xenophontem

---

filius] P. Decius Mus (i den 3dje Samniter-krig, ved Sentinum i Umbrien år 295).

25 52 Est] = *inducitur*; jf. *orat.* 13. 41 *est . . . quasi in extrema pagina Phaedri his ipsis verbis loquens Socrates*, o. fl. st. (Madvig *Lat. sprachl.*[3] § 424*). apud Platonem] Kriton p. 44 B. Verset lyder: *ἤματί κεν τριτάτῳ Φθίην ἐρίβωλον ἵκοιο*, og er lånt fra Iliaden IX. 363, hvor Akhilleus på Agamemnon's forslag til forlig svarer, at han ikke går ind derpå, men vil drage hjem: *εἰ δέ κεν εὐπλοίην δώῃ κλυτὸς ἐννοσίγαιος, ἤματί κε τριτάτῳ Φθίην ἐρίβωλον ἱκοίμην.* Ved Fthia tænker Sokrates på sjælens hjem, som den når efter døden; jf. slutningen af næste sektion. Tertia te . . .] Verset er frit oversat, efter Cicero's sædvane, og har just ikke vundet ved bearbejdelsen. tempestas] må betyde »dag« eller »døgn«, en betydning, som ellers næppe findes uden Plaut. *most.* I. 17. Xenophon] Drømme af Ksenofon omtales i *ἀνάβ.* III. 1. 11 og IV. 3. 8. in ea militia . . . sua scribit somnia] Der er noget underligt

an delirare dicemus? Quid? singulari vir ingenio Aristoteles et paene divino ipsene errat an alios vult errare, cum scribit, Eudemum Cyprium, familiarem suum, iter in Macedoniam facientem Pheras venisse, quae erat urbs in Thessalia tum admodum nobilis, ab Alexandro autem tyranno crudeli dominatu tenebatur; in eo igitur oppido ita graviter aegrum Eudemum fuisse, ut omnes medici diffiderent; ei visum in quiete egregia facie iuvenem dicere, fore ut perbrevi convalesceret, paucisque diebus interiturum Alexandrum tyrannum, ipsum autem Eudemum quinquennio post domum esse rediturum. Atque illa quidem prima statim scribit Aristoteles consecuta, et convaluisse Eudemum, et ab uxoris fratribus interfectum tyrannum; quinto autem anno exeunte, cum esset spes ex illo somnio in Cyprum illum ex Sicilia esse rediturum, proeliantem eum ad Syracusas occidisse; [ex] quo ita illud somnium esse interpretatum, ut, cum animus Eudemi e corpore excesserit,

---

ved udtrykket, hvorledes man end forstår det. Er meningen den, at Ksenofon på selve toget optegner sine drømme, bliver præsens *scribit* påfaldende. At opfatte ordene *ea militia—est* som en omskrivning af værkets titel turde være ganske urimeligt. Udtrykket er vel fremkommet som en sammenblanding af to udtryksmåder: begyndelsen svarer til en slutning som *quae somnia habuerit* (»sine drømme på toget«), *scribit*; slutningen svarer til en begyndelse som *in »Expeditione Cyri«* og synes valgt for koncinnitetens skyld, da de tre sætninger *qua—est*, *quae—habuerit* og *quorum—exstiterunt* rent vilde skæmme perioden.

Eudemum] Vi véd (af Plut. Dion 22), at Aristoteles hædrede denne 53
vens minde ved en nu tabt dialog *περὶ ψυχῆς*. Alexandro] tyran 369—358, bekendt fra Pelopidas's historie. Mere om ham og hans hustru Thebe *de inv.* II. 49. 144 og *de off.* II. 7. 25. ex Sicilia] Eudemos deltog i Dion's forsøg år 357 på at befri Syrakus fra Dionysios den yngres tyranni (Plut. *l. l.*) og faldt i én af de kampe, der fulgte på Dion's drab (354). [ex] quo] se udg.s afh. i filol. tidsskr., 3dje r. II p. 28. interpretatum] passiv betyd-

54 tum domum revertisse videatur. Adiungamus philosophis doctissimum hominem, poëtam quidem divinum, Sophoclem; qui, cum ex aede Herculis patera aurea gravis subrepta esset, in somnis vidit ipsum deum dicentem, qui id fecisset. Quod semel ille iterumque neglexit. Ubi idem saepius, ascendit in Arium pagum, detulit rem; Areopagitae comprehendi iubent eum, qui a Sophocle erat nominatus; is quaestione adhibita confessus est pateramque rettulit. Quo facto fanum illud Indicis Herculis nominatum est.

26
55 Sed quid ego Graecorum? nescio quo modo me magis nostra delectant. Omnes hoc historici, Fabii, Gellii, sed proxume Caelius: cum bello Latino ludi votivi max-

---

ning; ligeså 52. 118 (omtalt af Gellius XV. 13. 7) o. fl. st. hos Cic. og andre. videatur] Ligesom i afhængige spørgesætninger, hensigts- og genstandssætninger (Mdv.[8] § 338 anm.) sættes også i følgesætninger stundom præsens (om en følge for nutiden) efter et styrende absolut perfektum; jf. 32. 71 *semel aliquid esse ita divinatum, ut . . . videatur.*

54 patera] Ifølge *βίος Σοφοκλέους* var det en guldkrans; sammesteds lyder slutningen af fortællingen således, at Sofokles for den talent, der var udsat for opdagelsen, opførte et kapel for *Ἡρακλῆς Μηνυτής* (*B. Index*). Ubi idem saepius] Mdv.[3] § 479 d anm. 2 og 3. Arium pagum] Forbrydelsen faldt ind under denne domstol som *ἀσέβεια.*

26
55 quid ego Graecorum] *sc. facta commemoro* (ikke *mentionem facio*; *Graecorum* og *nostra* står parallelt). Udtrykket er dannet efter det Græske *τὰ τῶν Ἑλλήνων*; til eksemplerne hos Madvig *de fin.*[3] p. 585 kan føjes *de inv.* II. 56. 169, *Acad.* II. 43. 132 og 46. 143. En anden ellipse straks efter: *omnes hoc historici* (*sc. tradunt*). Fabii] Foruden Q. Fabius Pictor, den ældste Romerske annalist, tænkes vel paa den lidt yngre Ser. Fabius Pictor, en ansét jurist på Cato's tid, og måské på en lidet kendt historiker Q. Fabius Maximus Servilianus, *cos.* 142. Gellii] Med sikkerhed kan vi kun nævne én Gellius, der var historiker, nemlig Cn. Gellius, hvis levetid må henføres til byens 7de årh. Caelius] omtalt 24. 48.

umi primum fierent, civitas ad arma repente est excitata, itaque ludis intermissis instaurativi constituti sunt. Qui ante quam fierent, cumque iam populus consedisset, servus per circum, cum virgis caederetur, furcam ferens ductus est. Exin cuidam rustico Romano dormienti visus est venire, qui diceret, praesulem sibi non placuisse ludis, idque ab eodem iussum esse eum senatui nuntiare; illum non esse ausum. Iterum esse

---

Han var yngre end *Fabii* og *Gellii*; derfor *proxume*. bello Latino] ikke den, vi sædvanlig kalder Latiner-krigen; den her nævnte hører Tarquinius Priscus's regeringstid til (Liv. I. 35); afbrydelsen var en krig med Sabinerne (Liv. I. 36). [Se tillægget.] primum fierent] Senere gentoges legene (*ludi Romani s. magni*) hvert år til ære for Iupiter, Iuno og Minerva. ante quam fierent] *Ludis mane* siger Livius II. 36, hvor han fortæller samme begivenhed (ved år 491 f. Kr.); fortællingen findes hos flere andre forfattere. — Om konjunktiven se Mdv.[8] § 315, næstsidste punktum. servus—ductus est] At det skete i manges påsyn var naturligvis en skærpelse af straffen og vel også til forlystelse for publikum. Slaven blev bagefter dræbt (Plut. C. Marcius 24, Arnob. VII. 36). cum virgis caederetur] Denne udtryksmåde erstatter det manglende præs. part. pass. (*μαστιγούμενον*, Dionys. Hal. VII. 69); Livius, Val. Maximus, Macrobius, Arnobius og Lactantius hjælper sig med perf. part. Jf. Nägelsb. *Lat. st.*[8] p. 383 **. cuidam rustico] Livius nævner hans navn, T. Latinius; hos andre varieres det noget. venire, qui diceret] Vi hører andenstedsfra, at det var Iupiter, så at ordene ikke synes at betyde »én (et bud), som skulde sige«, men »én, som sagde«; ellers blev også *sibi* og (*vim*) *suam* unøjagtigt. praesulem . . . ludis] Det er sagtens Caelius's ord, Cicero gengiver; derpå tyder ligheden i ord hos Livius og Val. Maximus (I. 7. 4). *Ludis* er vel snarest ablativ (efter Mdv.[8] § 238 anm. 1); jf. Lact. *inst.* II. 7: *ludis circensibus proximis praesultorem sibi displicuisse.* iussum esse eum] Denne og de følgende sætninger kan ikke være styrede af *visus est* eller et derfra underforstået »han drømte«. Styrelsen må være slutningsordene *memoriae proditum est* eller da samme tanke; en lign-

idem iussum et monitum, ne vim suam experiri vellet; ne tum quidem esse ausum. Exin filium eius esse mortuum, eandem in somnis admonitionem fuisse tertiam. Tum illum etiam debilem factum rem ad amicos detulisse, quorum de sententia lecticula in curiam esse delatum, cumque senatui somnium enarravisset, pedibus suis salvum domum revertisse. Itaque somnio comprobato a senatu ludos illos iterum instauratos, me-
56 moriae proditum est. C. vero Gracchus multis dixit, ut scriptum apud eundem Caelium est, sibi in somnis quaesturam petenti Ti. fratrem visum esse dicere, quam vellet cunctaretur, tamen eodem sibi leto, quo ipse interisset, esse pereundum. Hoc, ante quam tribunus plebi C. Gracchus factus esset, et se audisse scribit Caelius et dixisse *eum* multis. Quo somnio quid inveniri potest certius?

27 Quid? illa duo somnia, quae creberrume commemorantur a Stoicis, quis tandem potest contemnere? unum de Simonide: qui cum ignotum quendam proiectum mortuum vidisset eumque humavisset haberetque

---

ende pludselig overgang til *oratio obliqua* er omtalt 17. 32, og i næste sektion haves et andet eksempel: *itaque Simonidem redisse.* — I øvrigt kan man her bemærke en meget usken ophoben af infinitiver, især *esse.* I historisk fortællende stil står Cicero ikke højt. Man læse til sammenligning Livius's gengivelse af samme fortælling. Iterum esse idem iussum] Mdv.[8] § 195 b.

56 Gracchus's drøm fortælles også Plut. C. Gracch. 1 og Val. Max. I. 7. 6. petenti] »da han stod i begreb med at søge« (svarende til imperf. ind.). Det er næppe nødvendigt at rette til *petere dubitanti* (Halm); se Forchhammer i nord. tidskr. f. filol, n.r. V p. 29 og Nägelsb. *Lat. st.*[8] p. 390. quam vellet] I direkt tale *quamvis.*

27 Fortællingen om Simonides findes lidt udførligere Val. Max. I. 7. 3. Simonides satte den afdøde et mindesmærke med følgende indskrift (*anth. Pal.* VII. 77): *οὗτος ὁ τοῦ Κείοιο Σιμωνίδεω ἐστὶ σαωτήρ*

in animo navem conscendere, moneri visus est, ne id faceret, ab eo, quem sepultura adfecerat: si navigavisset, eum naufragio esse periturum; itaque Simonidem redisse, perisse ceteros, qui tum navigassent. Alterum 57
ita traditum, clarum admodum somnium: cum duo quidam Arcades familiares iter una facerent et Megaram venissent, alterum ad cauponem devertisse, ad hospitem alterum. Qui ut cenati quiescerent, concubia nocte visum esse in somnis ei, qui erat in hospitio, illum alterum orare, ut subveniret, quod sibi a caupone interitus pararetur; eum primo perterritum somnio surrexisse; dein cum se conlegisset idque visum pro nihilo habendum esse duxisset, recubuisse; tum ei dormienti eundem illum visum esse rogare, ut, quoniam sibi vivo non subvenisset, mortem suam ne inultam esse pateretur; se interfectum in plaustrum a caupone esse coniectum et supra stercus iniectum; petere, ut mane ad portam adesset, prius quam plaustrum ex oppido exiret. Hoc vero eum somnio commotum mane bubulco praesto

---

ὃς καὶ τεθνηὼς ζῶντι παρέσχε χάριν; en anden indskrift, *ibd.* 516, stod muligvis på samme gravsten. navem conscendere] Meningen er vel: S. agtede sig på en sørejse, men var endnu ikke kommen til søs. Efter Val. Maximus's beretning var sørejsen rigtignok begyndt, og det var ved en landgang, S. opdagede liget; men Cicero følger en anden beretning. *Redisse* forstås, når liget findes på turen fra S.'s hjem til skibet.

Denne drøm findes i noget forandret skikkelse hos Suidas (*s. v.* 57
τιμωροῦντος); Val. Maximus's gengivelse af den (I. 7. 10) stemmer derimod med Cicero's. Megaram] Pluralis-formen er brugt II. 66. 135, men *Megaram* findes også ret hyppigt (se Madvig *praef. ad Liv.* til XXIV. 30. 9). ut c. quiescerent] I direkt tale imperf. om den indtrådte tilstand (Mdv.[8] § 293 b anm. 2). concubia nocte] ɔ: tiden omtrent midt mellem solnedgang og midnat. Romerne gik tidligt i seng og stod tidligt op. duxisset] »var bleven enig med sig selv om . . .«. praesto . . fuisse] = *praestolatum esse.*

ad portam fuisse, quaesisse ex eo, quid esset in plaustro; illum perterritum fugisse, mortuum erutum esse, cauponem re patefacta poenas dedisse.

28 58 Quid hoc somnio dici potest divinius? Sed quid aut plura aut vetera quaerimus? Saepe tibi meum narravi, saepe ex te audivi tuum somnium: me, cum Asiae pro cos. praeessem, vidisse in quiete, cum tu equo advectus ad quandam magni fluminis ripam provectus subito atque delapsus in flumen nusquam apparuisses; me contremuisse timore perterritum; tum te repente laetum exstitisse eodemque equo adversam ascendisse ripam, nosque inter nos esse conplexos. Facilis coniectura huius somnii, mihique a peritis in Asia praedictum
59 est, fore eos eventus rerum, qui acciderunt. Venio nunc ad tuum. Audivi equidem ex te ipso, sed mihi saepius noster Sallustius narravit, cum in illa fuga nobis gloriosa, patriae calamitosa in villa quadam campi Atinatis maneres magnamque partem noctis vigilasses, ad lucem denique arte et graviter dormire te coepisse;

---

28 58 pro cos.] Der toges ikke altid konsularer til prokonsulaterne; Q. Cicero var prætor 62 og styrede i de næste tre år Asien.
vidisse in quiete, cum . . .] »drømte, at . . .«; jf. *audivi, cum diceret.* [Se tillægget.] apparuisses] »var synlig« (*apparere* »blive synlig«). eodem equo] ɔ: »fremdeles til hest«. eos eventus rerum, qui acciderunt] Der tænkes på M. Cicero's landflygtighed og tilbagekomst.

59 noster Sallustius] en ven af brødrene Cicero, ikke, som man har troet, en frigiven (jf. *ad fam.* II. 17, hvoraf ses, at han havde været kvæstor). nobis gloriosa] Udtrykket kunde foranledige til den tro, at Q. Cicero delte broderens landflygtighed. Det gjorde han imidlertid ikke; men han søgte under ulykken stadig at holde hans mod oppe og arbejdede ivrigt på hans hjemkaldelse. Atinatis] adjektiv af Atīna, en lille by i Volsker-landet. maneres] se noten 15. 26. ad lucem] »henimod daggry«; jf. 46. 103 *ad*

itaque, quamquam iter instaret, se tamen silentium fieri iussisse neque esse passum, te excitari; cum autem experrectus esses hora secunda fere, te sibi somnium narravisse: visum tibi esse, cum in locis solis maestus errares, C. Marium cum fascibus laureatis quaerere ex te, quid tristis esses, cumque tu te patria vi pulsum esse dixisses, prehendisse eum dextram tuam et bono animo te iussisse esse lictorique proxumo tradidisse, ut te in monumentum suum deduceret, et dixisse, in eo tibi salutem fore. Tum et se exclamasse, Sallustius narrat, reditum tibi celerem et gloriosum paratum, et te ipsum visum somnio delectari. Nam illud mihi ipsi celeriter nuntiatum est, ut audivisses, in monumento Marii de tuo reditu magnificentissumum illud senatus consultum esse factum, referente optumo et clarissumo viro consule, idque frequentissimo theatro incredibili clamore et plausu comprobatum, dixisse te, nihil illo Atinati somnio fieri posse divinius.

'At multa falsa.' Immo obscura fortasse nobis. Sed 29 60
sint falsa quaedam; contra vera quid dicimus? Quae quidem multo plura evenirent, si ad quietem integri iremus. Nunc onusti cibo et vino perturbata et con-

---

vesperum. fascibus laureatis] ét af triumfatorens udmærkelsestegn. lictori proxumo] den liktor, som var magistraten nærmest (liktorerne gik gåsegang), snart altså den bageste, snart den forreste. Efter sin rang hed han *primus lictor*. monumentum suum] Val. Maximus (I. 7. 5) forklarer det som *aedes Iovis Mariana*. Det har dog snarere været et *templum Honoris et Virtutis*, opført af Marius (*pro Sest.* 54. 116 jf. *pro Planc.* 32. 78). Nam illud . . .] Ved *nam* begrundes den underforståede tanke: og jeg véd, at du virkelig blev glad. senatus consultum] Indholdet antydes eller angives *pro Sest.* 60. 128, *in Pis.* 15. 34 o. fl. st. consule] *sc. P. Lentulo.* frequ. theatro comprobatum] se *pro Sest.* 55. 117.
integri] Der menes naturligvis ikke »fastende«, men »ikke med over- 29 60

fusa cernimus. Vide, quid Socrates in Platonis Politia loquatur. Dicit enim, 'cum dormientibus ea pars animi, quae mentis et rationis sit particeps, sopita langueat, illa autem, in qua feritas quaedam sit atque agrestis inmanitas, cum sit inmoderato extumefacta potu atque pastu, exsultare eam in somno inmoderateque iactari. Itaque huic omnia visa obiciuntur a mente ac ratione vacua, ut aut cum matre corpus miscere videatur aut cum quovis alio vel homine vel deo, saepe belua, atque etiam trucidare aliquem et impie cruentari multaque facere inpure atque taetre cum temeritate et inpudentia.
61 At qui salubri et moderato cultu atque victu quieti se tradiderit ea parte animi, quae mentis et consilii est, agitata et erecta saturataque bonarum cogitationum epulis, eaque parte animi, quae voluptate alitur, nec inopia enecta nec satietate afluenti — quorum utrumque praestringere aciem mentis solet, sive deest naturae

---

læssede maver.« in Platonis Politia] IX. 1, p. 571. Oversættelsen er hist og her noget fri. quae mentis et rationis sit particeps] *ὅσον λογιστικὸν καὶ ἥμερον καὶ ἄρχον ἐκείνου*, modsat *τὸ θηριῶδές τε καὶ ἄγριον*. Til nærmere forståelse hidsættes et andet sted af Cicero (*Tusc.* I. 10. 20): *Plato triplicem finxit animum* (hos Platon hedder delene *λόγος*, *θυμός* og *ἐπιθυμία*), *cuius principatum, i. e. rationem, in capite sicut in arce posuit, et duas partis ei parere voluit, iram et cupiditatem, quas suis locis, iram in pectore, cupiditatem subter praecordia locavit.* De to sidste dele er her (som *Tusc.* IV. 5. 10) slåede sammen til én. cum sit . . .] Dette *cum* er blot gentagelse af det første. extumefacta] er, om det ellers er rigtigt (det er indsat ved konjektur), et *ἅπαξ εἰρημένον*; men sådanne træffes jævnlig i oversatte steder. obiciuntur] Pludselig overgang til direkt tale. miscere videatur] *sc. sibi.* Jf. Sof. *Οἰδ. τύρ.* 981 f., Suet. *Caes.* 7.

61 At qui—tum eveniet] anakoluthi. afluenti] Om *afluere* og *affluere* se Dombart i *neue jahrb. f. philol.* 1877 p. 341 ff. sive deest—afluit] Efter *quorum utrumque* står disse ord noget pleo-

quippiam sive abundat atque afluit —, illa etiam tertia parte animi, in qua irarum existit ardor, sedata atque restincta, tum eveniet, duabus animi temerariis partibus compressis, ut illa tertia pars, rationis et mentis, eluceat et se vegetam ad somniandum acremque praebeat, tum ei visa quietis occurrent tranquilla atque veracia.'
Haec verba ipsa Platonis expressi. Epicurum igitur 30 62
audiemus potius? Namque Carneades concertationis studio modo hoc, modo illud ait; ille, quod sentit; sentit autem nihil umquam elegans, nihil decorum. Hunc ergo antepones Platoni et Socrati? qui ut rationem non redderent, auctoritate tamen hos minutos philosophos vincerent. Iubet igitur Plato sic ad somnum proficisci corporibus adfectis, ut nihil sit, quod errorem animis perturbationemque adferat. Ex quo etiam Pythagoriis interdictum putatur, ne faba vescerentur, quod habet inflationem magnam is cibus tranquillitati mentis
quaerenti vera contrariam. Cum ergo est somno sevo- 63

---

nastisk. Lignende pleonasmer, hvoraf dog adskillige rettere må kaldes epeksegeser, er ret almindelige både i Latin (således II. 26. 57; flere eksplr. hos Madvig *de fin.*[3] p. 19) og Græsk (Plat. *ἀπολ.* p. 20 C; Matthiä *Gr. gramm.*[3] p. 1541). temerariis] »ufornuftige«, »fornuftløse«. Haec—expressi] Det stemmer ikke med nutidens forestilling om ordret gengivelse.

Namque Carneades . . .] jf. noten I. 15. 26. Her er altså *nam-* 30 62
que brugt ved *occupatio*, hvilket er ualmindeligt; se Madvig *ep. ad Orellium* p. 70 (og Seyffert *scholae Lat.*[2] I p. 35). concertationis studio] »i disputtens hede«. Iubet—contrariam] Disse ord citeres (med slutningen noget ændret) Gell. IV. 11, der imidlertid meddeler en anden forklaring, hvorefter historien om forbuddet mod at spise bønner hviler på en misforståelse; Plut. *de liberis educ.* 17 giver igen en anden forklaring. quaerenti vera] frit forbundet med *tranquillitati*, = »hos den, der søger sande drømme«; jf. *n. d.* I. 4. 9 *animi aegritudo fortunae magna et gravi commota iniuria.* Om *vera* se Mdv.[3] § 262 b; jf. nedenfor i 67 og 71.

catus animus a societate et a contagione corporis, tum meminit praeteritorum, praesentia cernit, futura providet; iacet enim corpus dormientis ut mortui, viget autem et vivit animus. Quod multo magis faciet post mortem, cum omnino corpore excesserit. Itaque adpropinquante morte multo est divinior. Nam et id ipsum vident, qui sunt morbo gravi et mortifero adfecti, instare mortem — itaque iis occurrunt plerumque imagines mortuorum, tumque vel maxume laudi student, eosque, qui secus, quam decuit, vixerunt, peccatorum
64 suorum tum maxume paenitet —; divinare autem morientes illo etiam exemplo confirmat Posidonius, quod adfert, Rhodium quendam morientem sex aequales nominasse et dixisse, qui primus eorum, qui secundus, qui deinde deinceps moriturus esset. Sed tribus modis censet deorum adpulsu homines somniare, uno, quod provideat animus ipse per sese, quippe qui deorum cognatione teneatur, altero, quod plenus aër sit inmortalium animorum, in quibus tamquam insignitae notae veritatis appareant, tertio, quod ipsi di cum dormientibus conloquantur. Idque, ut modo dixi, facilius evenit
65 adpropinquante morte, ut animi futura augurentur. Ex

---

63 iacet enim . . .] »medens nemlig den sovendes legeme . . .«; da begrundelsen, som indledes af *enim*, ikke træder frem i første led, bruger vi ikke koordination af sætningerne (Mdv.[3] § 438). Nam et] »ti både . . .«. Det korresponderende *et* mangler og erstattes ved en anden vending (*divinare autem* . . .), idet indskudsbemærkningen bringer forfatteren til at glemme, hvorledes han havde begyndt. (Anderledes Hand *Tursell.* II. 510; men se Madvig *de fin.*[3] p. 787.) Samme unøjagtighed findes ovenfor i 20. 40, nedenfor i 49. 111, 50. 114, 55. 126.

64 notae veritatis] ɔ: sandfærdige tilkendegivelser af det tilkommende.

quo et illud est Callani, de quo ante dixi, et Homerici Hectoris, qui moriens propinquam Achilli mortem denuntiat. Neque enim illud verbum temere consuetudo 31
adprobavisset, si ea res nulla esset omnino:

praésagibat ánimus frustra me íre, cum exirém domo.

Sagire enim sentire acute est; ex quo sagae anus, quia multa scire volunt, et sagaces dicti canes. Is igitur, qui ante sagit, quam oblata res est, dicitur praesagire, id est futura ante sentire.

Inest igitur in animis praesagitio extrinsecus iniecta 66
atque inclusa divinitus. Ea si exarsit acrius, furor appellatur, cum a corpore animus abstractus divino instinctu concitatur.

'Séd quid oculis rábere visa es dérepente ardéntibus?
úbi illa *tua* paulo ánte sapiens vírginalis modéstia?'

---

illud Callani] se noten 15. 27. ante dixi] 23. 47. Homerici 65
Hectoris] se Iliad. XXII. 358 ff.

Neque enim] Skønt ikke ligefrem udtalt er den tanke dog frem- 31
trædende i det foregående: der er virkelig forudanelser til. illud verbum] ordet *praesagire*. Praesagibat . . .] trokhaisk septenar, citat (lidt ukorrekt) af Plaut. *aul.* 135. Det er ikke klart, om Cicero mener, at Plautus har lavet ordet *praesagire*. Om *-ibat* for *-iebat* se Mdv.[8] § 108 a. — Den følgende etymologiske bemærkning er måské en uægte tilføjelse efter Festus (*s. v. praesagitio*). scire volunt] »giver sig ud for at vide«; jf. 3. 5 (ikke »er nysgærrige«, som Hottinger opfatter det).

Sed quid . . .] Af hvilken forfatter disse septenarer er tagne, er 66
ubekendt, måské af Ennius's *Alexander*; af *orat.* 46. 155 fremgår kun, at Pacuvius ikke er forfatteren, da han omtales som *ille alter*. De to første vers synes at være Hekabe's replik (dog har hdskrr. *visa est*), de øvrige er Kassandra's. Ubi illa tua] (*Tua* er indsat ved konjektur af Reiz.) Første fod er en tribrakhys; de ældre digtere bruger ofte første stavelse i *ille*, *esse* og flere ord som kort, en frihed, der hænger sammen med den ældre stavemåde med enkelt konsonant. virginalis] *s*'et bevirker ikke position; jf. 20. 40 *ar-*

'Máter, optumárum multo múlier melior múlierum,
míssa sum supérstitiosis háriolatiónibus;
námque Apollo fátis fandis démentem invitám ciet.
Vírgines vereór aequalis, pátris mei meum factúm pudet,
óptumi virí; mea mater, túi me miseret, méi piget.
Óptumam progéniem Priamo péperisti extra me; hóc dolet.
Mén obesse, illós prodesse, me óbstare, illos óbsequi!'

O poēma tenerum et moratum atque molle! Sed hoc
67 minus ad rem; illud, quod volumus, expressum est, ut vaticinari furor vera soleat.

Ádest, adest fax óbvoluta sánguine atque incéndio!
Múltos annos látuit; cives, férte opem et restínguite.

Deus inclusus corpore humano iam, non Cassandra loquitur.

---

tubus. Flere eksempler i det følgende. multo . . melior mulierum] = *multo optuma mulierum*, en frihed, der vel skyldes Græsk påvirkning. Mærk allitterationen her og andre steder i citatet. missa] »givet i vold«. superstitiosis] har i det ældre sprog betydningen »forudsigende«, »varslende«; jf. fragmentet II. 56. 115. fatis fandis] dativ, = *ad fata fanda.* vereor] ⏑⏑ —. Således forlænges stundom en kort endestavelse af flerstavelsesord i arsis. mei meum] énstavelsesord (synizesis, Mdv.[8] § 443 a 2); ligeså *tui* og *mei* i næste vers. meum factum] genetiv (*orat.* 46. 155). Vi finder altså her ved *pudet* to genetiver, både til betegnelse af det, man skammer sig over, og af den, man skammer sig for; det er sjældent, de findes samlede. Men] = *mene.* poēma] brugt her om det citerede korte fragment. Grækerne bruger også undertiden ποιήματα om dele af et større digterværk, ποίησις.

67 vaticinari furor vera] Det foregående citat har víst Kassandra's *furor*, de følgende indeholder hendes sandfærdige bebudelser. Adest, adest . . .] Den første fod er en tribrakhys, idet *est* hos de ældre dramatikere stundom er en kort stavelse (jf. frgm. II. 13. 30). fax] Der menes Paris (jf. 21. 42). Som barn blev han udsat, men funden

Iámque mari magnó classis cita
téxitur; exitium éxamen rapit;
ádveniet, fera vélivolantibus
návibus complebít manus litora.

Tragoedias loqui videor et fabulas. At ex te ipso non 32 68
commenticiam rem, sed factam eiusdem generis audivi: C. Coponium ad te venisse Dyrrhachium, cum praetorio imperio classi Rhodiae praeesset, cumprime hominem prudentem atque doctum, eumque dixisse, remigem quendam e quinqueremi Rhodiorum vaticinatum madefactum iri minus XXX diebus Graeciam sanguine, rapinas Dyrrhachii et conscensionem in naves cum fuga fugientibusque miserabilem respectum incendiorum fore, sed Rhodiorum classi propinquum reditum ac domum itionem dari; tum neque te ipsum non esse commotum, Marcumque Varronem et M. Catonem, qui tum ibi erant, doctos homines, vehementer esse perterritos; paucis sane post diebus ex Pharsalia fuga venisse Labienum; qui cum interitum exercitus nuntiavisset, reli-

---

af nogle hyrder og opfostret hos dem. Iamque . . .] Daktyliske tetrametre. mari] dativ (»bestemt for havet«). exitium] genetiv (*orat.* 46. 155). velivolantibus] Ordet findes vist kun her, medens *velivolus* forekommer flere gange.

Tragoedias loqui] Ikke et overført udtryk; så betyder nemlig 32 68
tragoediae »pathetisk tale«, »deklamationsnummer« o. lign. Men et lille gran af ringeagt er der i udtrykket: »komme med tragedier«. C. Coponium] en Pompeianer, prætor år 49. praetorio imperio] »som øverstkommanderende«. cumprime] (Davius's rettelse; hdskrr.: *cum primo*) = *cum primis*; jf. Gell. XVII. 2. Dyrrhachii] lokativ. neque te . . . Marcumque] Mærk den sjældne forbindelse *neque* (her dog *neque* . . *non*, bekræftende) —*que* (Mdv.[6] § 404 c); jf. II. 43. 91. M. Varronem] den ansète lærde polyhistor. ex Ph. fuga] »fra flugten ved F.« ɔ: »flygtende fra F.« Labienum] Det er Caesar's bekendte våbenfælle, T. Labienus, der

69 qua vaticinationis brevi esse confecta. Nam et ex horreis direptum effusumque frumentum vias omnis angiportusque constraverat, et naves subito perterriti metu conscendistis et noctu ad oppidum respicientes flagrantis onerarias, quas incenderant milites, quia sequi noluerant, videbatis; postremo a Rhodia classe deserti verum vatem fuisse sensistis.

70 Exposui quam brevissime potui somnii et furoris oracla, quae carere arte dixeram. Quorum amborum generum una ratio est, qua Cratippus noster uti solet, animos hominum quadam ex parte extrinsecus esse tractos et haustos — ex quo intellegitur, esse extra divinum animum, humanus unde ducatur —, humani autem animi eam partem, quae sensum, quae motum, quae adpetitum habeat, non esse ab actione corporis seiugatam; quae autem pars animi rationis atque intellegentiae sit particeps, eam tum maxume vigere, cum
71 plurimum absit a corpore. Itaque expositis exemplis verarum vaticinationum et somniorum Cratippus solet rationem concludere hoc modo: 'si sine oculis non potest exstare officium et munus oculorum, possunt autem

---

i borgerkrigen blev ham utro og sluttede sig til Pompeius. Han faldt ved Munda år 45.

69 angiportus] Nonius's meddelelse (*s. v. angiporta*), at Cicero i værket *de divin.* har brugt formen *angiporta*, støttes ikke af hdskrr. constraverat] »lå i lag på . . .«.

70 dixeram] »sagde« (men forud i tid for *exposui*), nemlig 6. 12 og 18. 34. ratio] »betragtningsmåde«, »forklaring«. Cratippus] se 3. 5. extrinsecus] ɔ: fra den almindelige *animus divinus* (jf. II. 58. 119). extra] adverbium. non esse ab actione corporis seiugatam] ɔ: er uadskillelig knyttet til legemets livsytringer. Verbet *seiugare* bruger Cicero kun her.

71 vaticinationum] = *furoris oraclorum.* Si sine oculis . . .] Citatet gentages med et par småændringer II. 52. 107. Slutningen

aliquando oculi non fungi suo munere, qui vel semel ita est usus oculis, ut vera cerneret, is habet sensum oculorum vera cernentium. Item igitur, si sine divinatione non potest officium et munus divinationis exstare, potest autem quis, cum divinationem habeat, errare aliquando nec vera cernere, satis est ad confirmandam divinationem, semel aliquid esse ita divinatum, ut nihil fortuito cecidisse videatur. Sunt autem eius generis innumerabilia; esse igitur divinationem confitendum est.'

Quae vero aut coniectura explicantur aut eventis 33 72
animadversa ac notata sunt, ea genera divinandi, ut supra dixi, non naturalia, sed artificiosa dicuntur; in

---

er ulogisk: af betingelsen »udøvelse af synsfunktionen forudsætter øjne« følger jo ikke, at den, hvis øjne én gang har fungeret rigtigt, besidder synssans; lige så lidt følger det af sætningen »udøvelse af divination forudsætter divinationsævne«, at en enkelt rigtig brug af denne ævne beviser divinationens eksistens. Resultaterne, Kratippos kommer til, kan være meget rigtige i og for sig; men som konklusioner af de givne præmisser er de forkerte. Forfatteren har nærmest haft til hensigt at sige: ligesom den, der har øjne, om de så blot én gang har set rigtigt, har synssans, således er det tilstrækkeligt bevis for divinationens eksistens, at der én gang er divineret rigtigt. På denne måde bliver der imidlertid endnu en halten tilbage i sammenligningen; det logisk rigtige vilde være: ligesom det er tilstrækkeligt bevis for synssansens eksistens overhovedet, at der en eneste gang er set rigtigt, således for divinationens, at der en eneste gang er divineret rigtigt. Tankegangen er bleven forkludret ved at blive krydset af en anden tanke, som ikke har noget at gøre her, den tanke: uden øjne ingen synssans, uden divinationsævne ingen divination. sensum oculorum vera cernentium] »den sans, der findes hos øjne, som ser rigtigt«, ɔ: virkelig synssans. videatur] passiv.

Quae—explicantur, — ea genera] Udtrykket, der gentages lidt 33 72
nedenfor, er ukorrekt: tydningerne selv, ikke det, der tydes, er divinationsarter. supra dixi] nl. 6. 12 og 18. 34. Forfatteren glemmer, at det er en mundtlig udvikling, i hvilken jo ordet *supra*

quo haruspices, augures coniectoresque numerantur. Haec inprobantur a Peripateticis, a Stoicis defenduntur. Quorum alia sunt posita in monumentis et disciplina, quod Etruscorum declarant et haruspicini et fulgurales et rituales libri, vestri etiam augurales; alia autem subito ex tempore coniectura explicantur, ut apud Homerum Calchas, qui ex passerum numero belli Troiani annos auguratus est, et ut in Sullae scriptum historia videmus, quod te inspectante factum est, ut, cum ille in agro Nolano inmolaret ante praetorium, ab infima ara subito anguis emergeret, cum quidem C. Postumius haruspex oraret illum, ut in expeditionem exercitum

---

ikke hører hjemme. Denne forglemmelse er især almindelig i anden bog, hvor han jo ikke har den påmindelse om dialogformen, som ligger i, at han udvikler andres standpunkt; se således II. 7. 19, 14. 33, 18. 43, 72. 148. in quo—numerantur] Denne sætning er så skødesløst tilknyttet, at den gør indtryk af at være senere tilføjet, men måské nok af Cicero selv. Stedet omtales, med flere lignende, Madvig *de fin.*[3] p. 249. Etruscorum . . et haruspicini et fulgurales et rituales libri] Teksten er næppe rigtig; *fulgurales libri* synes at måtte være indbefattede i *haruspicini libri*. vestri] se noten 15. 25 *vestra*. subito ex tempore] jf. Plaut. *mil. gl.* 177 *abripuit repente sese subito;* ligeledes har hdskrr. *div. in Caec.* 17. 57. *repente e vestigio*. ut apud H. Calchas] *sc. facit.* (Mdv.[3] § 479 c anm.); stedet af Iliaden (II. 299 ff.) har Cicero oversat i dette værk II. 30. 63 f. in Sullae historia] Enten tænkes der på Sulla's egne memoirer eller på Sisenna's *historiae*, der især omhandlede Sulla's historie. ut emergeret] Under indflydelse af det indskudte *quod te inspectante factum est* er konstruktionen bleven forandret, som om *factum est* var det styrende verbum. agro Nolano] i Campanien. Begivenheden må henføres til år 89, da M. Cicero som ungt menneske (17—18 år) var rekrut i konsulen Cn. Pompeius Strabo's hær (*Philipp.* XII. 11. 27). Val. Max. I. 6. 4 gengives Cicero's fortælling. cum quidem] = *tum quidem, cum*; konjunktiven skyldes den afhængige tale. Anderledes 54. 123. C. Postumius] må have været en be-

educeret; id cum Sulla fecisset, tum ante oppidum Nolam florentissuma Samnitium castra cepit. Facta 73
coniectura etiam in Dionysio est, paulo ante quam regnare coepit; qui cum per agrum Leontinum iter faciens equum ipse demisisset in flumen, submersus equus voraginibus non exstitit; quem cum maxima contentione non potuisset extrahere, discessit, ut ait Philistus, aegre ferens. Cum autem aliquantum progressus esset, subito exaudivit hinnitum respexitque et equum alacrem laetus aspexit, cuius in iuba examen apium consederat. Quod ostentum habuit hanc vim, ut Dionysius paucis post diebus regnare coeperit. Quid? Lacedaemoniis paulo 34 74
ante Leuctricam calamitatem quae significatio facta est, cum in Herculis fano arma sonuerunt Herculisque simulacrum multo sudore manavit! At eodem tempore Thebis, ut ait Callisthenes, in templo Herculis valvae clausae repagulis subito se ipsae aperuerunt, armaque, quae fixa in parietibus fuerant, ea sunt humi inventa.

---

kendt mand; han omtales også Plut. Sulla 9 o. fl. st. florentissuma] »ypperligt udstyret« (Nägelsb. *Lat. st.*[8] p. 517). Nogle foretrækker Val. Maximus's læsemåde *fortissuma*.

Dionysio] den ældre. Fortællingen genfindes Plin. *h. n.* VIII. 64 73
og Ael. *v. h.* XII. 46, hvor det meddeles, at tydningen skyldtes Galeoterne (jf. 20. 39). Philistus] se 20. 39. habuit hanc vim, ut . . .] »havde den betydning, at . . .«; jf. II. 31. 67. Mærk den sjældne brug af *hanc* for *eam* (Mdv.[3] § 485 c).

Callisthenes] fra Olynth, en ansét historiker, der ledsagede Aleks- 34 74
ander den store, men til sidst faldt i unåde og blev dræbt. armaque] »skjolde« (jf. II. 31. 67). ea sunt humi inventa] Anderledes Ksen. Ἑλλην. VI. 4. 7: *ἐκ δὲ τοῦ Ἡρακλείου καὶ τὰ ὅπλα ἔφασαν ἀφανῆ εἶναι, ὡς τοῦ Ἡρακλέους εἰς τὴν μάχην ἐξωρμημένου.* Noget lignende hos Diod. Sic. XV. 53. — Ved *ea* efter relativsætningen udhæves forskellen mellem det, der siges i bisætning og hovedsætning, *fixa in parietibus—humi inventa* (Madvig *de fin.*[3]

Cumque eodem tempore apud Lebadiam Trophonio res divina fieret, gallos gallinaceos in eo loco sic adsidue canere coepisse, ut nihil intermitterent; tum augures dixisse Boeotios, Thebanorum esse victoriam, propterea quod avis illa victa silere soleret, canere, si vicisset.
75 Eademque tempestate multis signis Lacedaemoniis Leuctricae pugnae calamitas denuntiabatur. Namque et in Lysandri, qui Lacedaemoniorum clarissimus fuerat, statua, quae Delphis stabat, in capite corona subito exstitit ex asperis herbis et agrestibus, stellaeque aureae, quae Delphis erant a Lacedaemoniis positae post navalem illam victoriam Lysandri, qua Athenienses conciderunt — qua in pugna quia Castor et Pollux cum Lacedaemoniorum classe visi esse dicebantur, eorum insignia deorum, stellae aureae, quas dixi, Delphis positae —, paulo ante Leuctricam pugnam deciderunt neque re-
76 pertae sunt. Maximum vero illud portentum isdem Spartiatis fuit, quod, cum oraclum ab Iove Dodonaeo

---

p. 641). Lebadiam] i Boiotien (nu Livadia); her dyrkedes Zeus Trofonios. Begivenheden omtales Plin. *h. n.* X. 24. res divina] »ofring«.

75 Namque et] Til *et* svarer *maximum vero* . . . unøjagtigt som andet led. herbis agrestibus] ɔ: ukrudt. Det synes ingen stor sjældenhed at have været, at der voksede græs frem på stenbilledernes hoveder; sådant græs anbefaledes endogså som et ypperligt middel mod hovedpine, når man bandt det på med en rød tråd (Plin. *h. n.* XXIV. 106). Dette og det følgende varsel omtales også Plut. *de Pyth. orac.* 8. positae] »ophængte«, i alt fald anbragte på et højt sted (jf. *deciderunt*). Herodot omtaler (VIII. 122) nogle guldstjærner, en gave til den Delfiske Apollon, der var anbragte på en mast af kobber. victoriam] ved Aigos Potamoi 405. conciderunt] Måské snarest af *concīdo*; ellers vilde der vel have ståét *Athenae.* qua in pugna—positae] Muligvis interpoleret. cum L. classe] »på den L. flådes side« (jf. *stare cum* »holde med«); se Plut. Lysandros 12.

petivissent de victoria sciscitantes legatique quasillum, in quo inerant sortes, collocavissent, simia, quam rex Molossorum in deliciis habebat, et sortes ipsas et cetera, quae erant ad sortem parata, disturbavit et aliud alio dissupavit. Tum ea, quae praeposita erat oraclo, sacerdos dixisse dicitur, de salute Lacedaemoniis esse, non de victoria cogitandum.

Quid? bello Punico secundo nonne C. Flaminius con- 35 77
sul iterum neglexit signa rerum futurarum magna cum clade rei publicae? Qui exercitu lustrato cum Arretium versus castra movisset et contra Hannibalem legiones duceret, et ipse et equus eius ante signum Iovis Statoris sine causa repente concidit nec eam rem habuit religioni, obiecto signo, ut peritis videbatur, ne committeret proelium. Idem cum tripudio auspicaretur, pullarius diem proelii committendi differebat. Tum Flaminius ex eo quaesivit, si ne postea quidem pulli pascerentur, quid faciendum censeret. Cum ille quiescendum respondisset, Flaminius: ‘praeclara vero auspicia, si esurientibus pullis res geri poterit, saturis nihil

---

quasillum] se udg.s afh. i filol. tidsskr., 3dje r. II p. 29. Molos- 76
sorum] Dodone lå i de Molossiske kongers land, der senere udvidedes til kongeriget Epeiros. sortes . . . sortem] Mærk den forskellige betydning; i næste sektion findes *signum* i tre betydninger.
consul iterum] år 217, slaget ved Trasumenus-seen. Andre be- 35 77
retninger om varslerne før dette slag Liv. XXII. 3, Val. Max. I. 6. 6, Florus II. 6. 14; Plut. Fab. Max. 3. Arretium] i Etrurien, nord for Trasumenus-seen. signum Iovis Statoris] Der vides intet nærmere om dette billede. concidit] Mærk singularis; som subjekt foresvæver nemlig: han selv tilligemed hesten. Ligeså II. 31. 67. Pluralis kunde fremkalde forestillingen om to fald. obiecto signo] koncessivt. tripudio] se 15. 28. Den slags varsler lod feltherren regelmæssig tage før slaget. differebat] »rådede til at opsætte«, en slags *imperf. conatus* (Mdv.[8] § 292

geretur!' Itaque signa convelli et se sequi iussit. Quo tempore cum signifer primi hastati signum non posset movere loco, nec quicquam proficeretur, plures cum accederent, Flaminius re nuntiata suo more neglexit. Itaque tribus iis horis concisus exercitus atque ipse
78 interfectus est. Magnum illud etiam, quod addidit Caelius, eo tempore ipso, cum hoc calamitosum proelium fieret, tantos terrae motus in Liguribus,, Gallia compluribusque insulis totaque in Italia factos esse, ut multa oppida conruerint, multis locis labes factae sint terraeque desederint fluminaque in contrarias partes fluxerint atque in amnes mare influxerit.

36 Fiunt certae divinationum coniecturae a peritis. Midae illi Phrygi, cum puer esset, dormienti formicae in os tritici grana congesserunt. Divitissumum fore praedictum est; quod evenit. At Platoni cum in cunis

---

anm. 1). sequi] Subjektet er *signa*; en anden opfattelse af stedet er måské ikke umulig (se Madvig *de fin.*[3] p. 177), men dog lidet naturlig. primi hastati] *sc. manipuli.* tribus iis horis] »inden tre timer« (fra da af); se Mdv.[3] § 276 anm. 5, hvor *is* altså kunde tilføjes.

78 addidit] jf. *dixit* II. 39. 82; vi foretrækkėr præsens i Dansk, og det er ligeledes det almindelige i Latin (Mdv.[3] § 289). Caelius] se 24. 48. terrae motus] Andre vidnesbyrd om disse findes Liv. XXII. 5, Plin. *h. n.* II. 86, Flor. II. 6. 14; Plut. Fab. Max. 3. Det fortælles, at i kampens hede mærkede ingen af de kæmpende jordskælvet. in Liguribus, Gallia . . . totaque in Italia] Hvad der lå nord for Apenninerne og Rubicon regnedes i republikkens tid ikke til Italien.

36 divinationum coniecturae] = *divinationes per coniecturam* (Hottinger). Midae] fik, som bekendt, af Bakkhos den gave til tak for sin venlighed mod hans plejefader Seilenos, at alt, hvad han rørte ved, blev guld; for ikke at sulte ihjæl måtte han dog snart bede Bakkhos fri ham fra gaven. Det var den samme Midas, som Apollon senere gav æselsøren. — Cicero's fortælling genfindes Val.

parvulo dormienti apes in labellis consedissent, responsum est, singulari illum suavitate orationis fore. Ita futura eloquentia provisa in infante est. Quid? amores 79
ac deliciae tuae, Roscius, num aut ipse aut pro eo Lanuvium totum mentiebatur? Qui cum esset in cunabulis educareturque in Solonio, qui est campus agri Lanuvini, noctu lumine apposito experrecta nutrix animadvertit puerum dormientem circumplicatum serpentis amplexu. Quo aspectu exterrita clamorem sustulit. Pater autem Roscii ad haruspices rettulit, qui responderunt, nihil illo puero clarius, nihil nobilius fore. Atque hanc speciem Pasiteles caelavit argento et noster expressit Archias versibus. Quid igitur expectamus? an dum in foro nobiscum di immortales, dum in viis versentur, dum domi? qui quidem ipsi se nobis non offerunt, vim autem suam longe lateque diffundunt, quam tum terrae cavernis includunt, tum hominum naturis implicant. Nam terrae vis Pythiam Delphis incitabat,

---

Max. I. 6. 2 og Ael. *v. h.* XII. 45. At Platoni...] Samme fortælling Plin. *h. n.* XI. 18, Val. Max. I. 6. 3, Ael. *l. l.* (og X. 21) o. fl. st.
amores ac deliciae] jf. *amor ac deliciae generis humani* (Suet. 79
Tit. 1). Mærk den passive betydning af *amor* (Nägelsb. *Lat. st.*[8] p. 79). Roscius] Q. Roscius Gallus, den berømte komiske skuespiller, hvem M. Cicero ofte omtaler med begejstring; han forsvarede ham en gang i en *causa privata*, og forsvarstalen er delvis bevaret. mentiebatur] Roscius var død (*nuper* siger Cicero år 62, *pro Arch.* 8. 17). lumine] her, ligesom *de sen.* 11. 36 o. fl. st., om lysapparatet (lampe, kærte ell. lign.). *Lumine apposito* skal kun forklare, hvorledes ammen kunde se. speciem] »scene«. Pasiteles] navn på en samtidig kunstner (se Plin. *h. n.* XXXV. 45 og XXXVI. 4. 12; Paus. V. 20. 1). Hdskrr. har *Praxiteles* (der dog ikke i Ernesti's *Clavis* burde være slået sammen med den store Praksiteles). Archias] A. Licinius Archias fra Antiokhia i Syrien, især kendt fra M. Cicero's tale til forsvar for hans borgerret. inci-

naturae Sibyllam. Quid enim? non videmus, quam sint varia terrarum genera? ex quibus et mortifera quaedam pars est, ut et Ampsancti in Hirpinis et in Asia Plutonia, quae vidimus, et sunt partes agrorum aliae pestilentes, aliae salubres, aliae, quae acuta ingenia gignant, aliae, quae retunsa; quae omnia fiunt et ex caeli varietate et ex disparili adspiratione terrarum.

80 Fit etiam saepe specie quadam, saepe vocum gravitate et cantibus ut pellantur animi vehementius, saepe etiam cura et timore, qualis est illa

---

tabat] Impf., fordi Q. Cicero ikke tror på, at de Delfiske orakelsvar endnu på hans tid var guddommelige (jf. 19. 38). Quid enim] indleder motiveringen af en underforstået tanke, der kan formuleres således (Hottinger): *talem vim me terrae tribuere, non est, cur quis miretur*. terrarum genera] »jordsmonnet«. Ampsancti in Hirpinis] i Samnium, syd for Beneventum; det er et dalstrøg med en sø (nu *lago d'Ansante*), hvorfra der opstiger mefitiske dunster. Se Verg. *Aen.* VII. 563 ff., Plin. *h. n.* II. 95, Claudian. *de raptu Proserp.* II. 350. Ordet synes, hvis teksten er rigtig, brugt som *plurale tantum*. Vibius Sequester kalder søen *Amsanctus*. Plutonia] Der nævnes hos Strabon flere huler med pestdunster både i Lilleasien og andensteds, som fører navnet *Πλουτώνιον* eller *Χαρώνιον*. Ordet her er vel *plurale tantum*, og *quae* viser blot hen på det. vidimus] Q. Cicero havde jo været prokonsul i Asien; desuden fulgte han år 51 med broderen til Kilikien som hans legat. agrorum] synes at betegne de forskellige jordegne; *terrarum* lod sig ikke bruge, da det lige var anvendt i en anden betydning. — Adskilligt kunde for resten tyde på, at der er fejl her i den overleverede tekst. aliae, quae acuta . . .] Tanken kommer oftere frem, f. e. *de fato* 4. 7: *Athenis tenue caelum, ex quo etiam acutiores putantur Attici, crassum Thebis, itaque pingues Thebani et valentes.*

80 vocum gravitate et cantibus] *ἓν διὰ δυοῖν*, »en betagende melodi«. pellantur] = *afficiantur*. flexanima . . .] Versene, iambiske trimetre, skal ifølge Varro (*l. L.* VII. 87) være af Pacuvius. De må vel da være tagne af hans tragedie *Teucer*. Den om-

flexánima tamquam lýmphata aut Bacchí sacris
commóta in tumulis Teúcrum commemoráns suum.

Atque etiam illa concitatio declarat, vim in animis esse 37
divinam. Negat enim sine furore Democritus quemquam poëtam magnum esse posse, quod idem dicit Plato. Quem, si placet, appellet furorem, dum modo is furor ita laudetur, ut in Phaedro Platonis laudatus est. Quid? vestra oratio in causis, quid? ipsa actio potest esse vehemens et gravis et copiosa, nisi est animus ipse commotior? Equidem etiam in te saepe vidi et, ut ad leviora veniamus, in Aesopo, familiari tuo, tantum ardorem vultuum atque motuum, ut eum vis quaedam abstraxisse a sensu mentis videretur. Obiciuntur etiam 81
saepe formae, quae reapse nullae sunt, speciem autem

---

talte kvinde kan være Teukros's moder Hesione, der sørger over hans forvisning fra Salamis. [Se tillægget.] flexanima] betyder ikke, som i det Pacuvianske citat *de or.* II. 44. 187, »hjertegribende«, men »urolig i sindet«. tumulis] Der menes vel bakker, som hun søger op på for at se endnu et glimt af de bortdragende. commemorans] »genkaldende i erindringen«.

illa concitatio] den, som berøres i det følgende, digternes, talernes 37
og skuespillernes. negat enim . . .] Mdv.[3] § 439 anm. 2. Angående tanken jf. *de or.* II. 46. 194, Hor. *ad Pis.* 296 f. Plato] Faidros p. 244 f.; han siger her *τὰ μέγιστα τῶν ἀγαθῶν ἡμῖν γίγνεται διὰ μανίας*. Quem] (Mdv.[3] § 274) viser hen på *concitatio.* leviora] Jf. *de or.* I. 5. 18 *histrionum levis ars*, der *ibd.* I. 28. 129 kaldes *artificium perquam tenue et leve.* Cicero vil som taler dog ikke have skuespilleren opfattet som en slags kollega; det er vel også for at undgå kammeratligheden, at han straks efter lader Quintus sige *eum* i st. f. *vos.* Aesopo] nævnes ofte som en ypperlig *tragoedus*; allerede for mange år siden havde han trukket sig tilbage fra scenen (*ad fam.* VII. 1). a sensu mentis] Hvad der menes, er let at se; men udtrykket er påfaldende og vistnok korrupt. Blandt rettelsesforsøgene kan nævnes Davisius's, at rette *eum* til *tum*, hvorved *mentis* blev objekt.

reapse] Ordet er gammeldags (jf. Sen. *ep.* 108. 32); det bruges 81

offerunt; quod contigisse Brenno dicitur eiusque Gallicis copiis, cum fano Apollinis Delphici nefarium bellum intulisset. Tum enim ferunt ex oraclo ecfatam esse Pythiam:

ego próvidebo rem ístam et albae vírgines.

Ex quo factum, ut viderentur virgines ferre arma contra et nive Gallorum obrueretur exercitus.

38 Aristoteles quidem eos etiam, qui valetudinis vitio furerent et melancholici dicerentur, censebat habere aliquid in animis praesagiens atque divinum. Ego autem haud scio an nec cardiacis hoc tribuendum sit nec phreneticis; animi enim integri, non vitiosi est corporis
82 divinatio. Quam quidem esse re vera, hac Stoicorum ratione concluditur: 'si sunt di neque ante declarant hominibus, quae futura sint, aut non diligunt homines aut, quid eventurum sit, ignorant aut existumant, nihil interesse

---

flere gange af Cicero, men forsvinder derefter. Brenno] år 278. Begivenheden skildres især hos Iustinus (XXIV. 8) og Pausanias (X. 23). ecfatam] se noten 20. 41. Ego providebo . . .] På Græsk lød orakel-trimetret ifølge Tzetzes XI. 394 således: ἐμοὶ μελήσει ταῦτα καὶ λευκαῖς κόραις. Han fortsætter: τὴν Ἀθηνᾶν καὶ Ἄρτεμιν λευκὰς δ᾽ εἰρήκει κόρας. Også Suidas anfører orakelsvaret (s. v. ἐμοὶ μελήσει). Ego] hun taler naturligvis i gudens navn.

38 Aristoteles] προβλήμ. 30. 1. melancholici] Denne sygdom antoges at have sit sæde i galden, χολή; deraf navnet. Aristoteles mente i øvrigt, *omnes ingeniosos melancholicos esse* (Cic. *Tusc.* I. 33. 80). cardiacis . . . phreneticis] af καρδία »mave« og φρένες »mellemgulv« (som fornuftens sæde). Cicero siger altså, at man lige så lidt tør tillægge de forrykte spådomsgave, som det kunde falde nogen ind at tillægge folk med dårlig mave en sådan ævne. corporis] Det er ikke nødvendigt at antage, at Cicero henregner *phrenetici* til de legemligt syge; *corporis* kan han have tilføjet blot for at gøre modsætningen rigtig kraftig: der kræves en klar ånd, ikke en dårlig mave.

hominum scire, quid sit futurum, aut non censent esse suae maiestatis praesignificare hominibus, quae sunt futura, aut ea ne ipsi quidem di significare possunt; at neque non diligunt nos — sunt enim benefici generique hominum amici — neque ignorant ea, quae ab ipsis constituta et designata sunt, neque nostra nihil interest scire ea, quae eventura sunt, — erimus enim cautiores, si sciemus — neque hoc alienum ducunt maiestate sua — nihil est enim beneficentia praestantius — neque non possunt futura praenoscere; non 83
igitur sunt di nec significant futura; sunt autem di; significant ergo; et non, si significant, nullas vias dant nobis ad significationis scientiam — frustra enim significarent —, nec, si dant vias, non est divinatio; est igitur divinatio.'

Hac ratione et Chrysippus et Diogenes et Antipater 39 84

Stoikernes bevis gentages og gendrives II c. 49 og 51. Man mærke 82
i dette stykke den vekslende brug af relativsætninger og afhængige spørgesætninger. at neque . . .] *At* bruges ligesom oftere *autem* (næste sektion) og *atqui*, stundom også *et* (f. e. II. 60. 125 *et horum—cadit*) til at indlede syllogismens andet led, »undersætningen«, som kaldes *propositio minor* eller *assumptio* i modsætning til »oversætningen«, *propositio maior* eller *sumptio*; jf. II. 53. 108. Eksempler hos Seyffert, *scholae Lat.*[2] I. p. 195. praenoscere] Meningen kræver *praesignificare* ell. lign. [Se tillægget.]
non igitur sunt di nec significant futura] *Non* hører til 83
bægge leddene: der kan ikke være guder til, uden at de tilkendegiver det tilkommende. Det samme udtrykkes i II. 51. 106 således: *non igitur et sunt di nec significant futura*. Se Madvig *de fin.*[3] p. 810 og Nägelsb. *Lat. st.*[8] p. 621. frustra enim significarent] På Dansk indskydes et »da«, »i så fald« (»ellers«); men i Latin som i Græsk bruges ikke noget sådant ord. Jf. II. 9. 24, 19. 44, 41. 86, 51. 106, 59. 122, 60. 124.
Chrysippus osv.] se 3. 6. si populi, si nationes] *Nationes* 39 84

utitur. Quid est igitur, cur dubitandum sit, quin sint ea, quae disputavi, verissima, si ratio mecum facit, si eventa, si populi, si nationes, si Graeci, si barbari, si maiores etiam nostri, si summi philosophi, si poëtae, si sapientissimi viri, qui res publicas constituerunt, qui urbes condiderunt, si denique hoc semper ita putatum est? An, dum bestiae loquantur, exspectamus, hominum
85 consentiente auctoritate contenti non sumus? Nec vero quicquam aliud adfertur, cur ea, quae dico, divinandi genera nulla sint, nisi quod difficile dictu videtur, quae cuiusque divinationis ratio, quae causa sit. Quid enim habet haruspex, cur pulmo incisus etiam in bonis extis dirimat tempus et proferat diem? quid augur, cur a dextra corvus, a sinistra cornix faciat ratum? quid astrologus, cur stella Iovis aut Veneris coniuncta cum luna ad ortus puerorum salutaris sit, Saturni Martisve contraria? Cur autem deus dormientes nos moneat, vigilantes neglegat? Quid deinde causae est, cur Cassandra furens futura prospiciat, Priamus sapiens hoc
86 idem facere non queat? Cur fiat quidque, quaeris. Recte omnino; sed non nunc id agitur; fiat necne fiat,

---

er gærne ensbetydende med *gentes* (se noten til 6. 11 om *populus* og *gens*), men bruges i øvrigt af Cicero særlig om de fjærnere, barbariske folkeslag. hoc . . . ita] se noten II. 8. 21.

85 ratio . . . causa] kan gengives ved »theori« og »princip«. pulmo incisus] »et snit i lungen« (af offerkniven). dirimat tempus] »bevirker udsættelse« (af det foretagende, man tager varsler for). faciat ratum] »gør (tiden eller foretagendet) gyldigt, tilrådeligt«, altså: giver et gunstigt varsel. coniuncta cum luna] »i konjunktion med månen« ɔ: således at vedkommende stjærne befinder sig i samme billede af dyrekredsen som månen. Cassandra—queat] Mdv.[8] § 388 d anm. 2. sapiens] ikke »vís«, men blot »ved sin fulde fornuft; ligeså II. 54. 110.

id quaeritur. Tu, si magnetem lapidem esse dicam, qui ferrum ad se adliciat et attrahat, rationem, cur id fiat, adferre nequeam, fieri omnino neges? Quod idem facis in divinatione, quam et cernimus ipsi et audimus et legimus et a patribus accepimus. Neque ante philosophiam patefactam, quae nuper inventa est, hac de re communis vita dubitavit, et, posteaquam philosophia processit, nemo aliter philosophus sensit, in quo modo
esset auctoritas. Dixi de Pythagora, de Democrito, de 87
Socrate, excepi de antiquis praeter Xenophanem neminem, adiunxi veterem Academiam, Peripateticos, Stoicos; unus dissentit Epicurus. Quid vero? hoc turpius, quam quod idem nullam censet gratuitam esse virtutem?

Quis est autem, quem non moveat clarissumis mo- 40
numentis testata consignataque antiquitas? Calchantem augurem scribit Homerus longe optumum, eumque ducem classium fuisse ad Ilium, auspiciorum credo scientia,
non locorum. Amphilochus et Mopsus Argivorum reges 88

Tu—neges?] Se tillægget. nuper] Jf. *n. d.* II. 50. 126 *nuper, id est paucis ante saeculis.* 86
communis vita] »det daglige liv« ɔ: den gængse lægmandsopfattelse; ligeledes II. 41. 86.
Dixi de . . .] Se c. 3. Quid vero? hoc . . .] Interpunktionen 87
efter Davisius. Andre vil udslette spørgsmålstegnet og tage *hoc* som ablativ, »end dette«, så at andet sammenligningsled er udtrykt dobbelt; jf. Madvig *de fin.*[3] p. 44 f.
monumentis] Der tænkes på skrevne fortidsminder, de Homeriske digte 40
o. a. testata] Gellius XV. 13. 7 sigter til dette steds brug af *testatus* med passiv betydning; denne er i øvrigt ikke sjælden hos Cicero. antiquitas] ɔ: de gamle sagn. Homerus] kalder (Iliad. I. 69) Kalkhas *οἰωνοπόλων ὄχ' ἄριστος* og tilføjer (71) *νήεσσ' ἡγήσατ' Ἀχαιῶν Ἴλιον εἴσω*
ἣν διὰ μαντοσύνην. Amphilochus] søn af Amfiaraos og Erifyle, deltog 88
i epigonernes tog mod Theben. Han sammenblandes stundom med sin brodersøn Amfilokhos, søn af Alkmaion og Manto. Mopsus] søn af

fuerunt, sed iidem augures, iique urbis in ora maritima Ciliciae Graecas condiderunt; atque etiam ante hos Amphiaraus et Tiresias non humiles et obscuri neque eorum similes, ut apud Ennium est,

qui sui quaestus caúsa fictas súscitant senténtias,

sed clari et praestantes viri, [qui] avibus et signis admoniti futura dicebant; quorum de altero etiam apud inferos Homerus ait, 'solum sapere, ceteros umbrarum vagari modo'; Amphiaraum autem sic honoravit fama Graeciae, deus ut haberetur, atque ut ab eius solo, in
89 quo est humatus, oracla peterentur. Quid? Asiae rex Priamus nonne et Helenum filium et Cassandram filiam divinantes habebat, alterum auguriis, alteram mentis

---

Teiresias's datter Manto og Apollon (eller Rhakios). I forening med Amfilokhos stiftede han oraklet i Mallos (Kilikien); desuden anlagde Amfilokhos Poseideion ved grænsen mod Syrien (Herod. III. 91), medens *Μόψου ἑστία* i det indre Kilikien var grundet af Mopsos. Amphiaraus] én af »de syv mod Theben«; på dette tog blev han opslugt af jorden. Han havde drømmeorakler dels ved Theben, dels i Orōpos på den Attisk-Boiotiske grænse. Tiresias] den bekendte sandsiger hos Homér. qui sui . . .] trokh. septenar; *sui* i én stavelse. Verset hører uden tvivl sammen med dem, der citeres 58. 132, og er altså af tragedien *Telamo.* suscitant sententias] må betyde »udtaler spådomme«; dels kræver sammenhængen det, dels er Cicero's ord i 58. 132 *qui quaestus causa hariolentur* åbenbart en omskrivning af dette vers. Men udtrykket er underligt. Homerus ait] Od. X. 494 f.: *τῷ καὶ τεθνηῶτι νόον πόρε Περσεφόνεια, οἴῳ πεπνῦσθαι, τοὶ δὲ σκιαὶ ἀίσσουσιν.* ab eius solo, in quo est humatus] Stedet har fremkaldt en del usikre rettelsesforsøg; det bedste er vel Hottinger's, som vil udslette relativsætningen som en indskudt forklaring til *eius*. — Udtrykket *oracula petere ab solo* forklares ved Paus. I. 34: *προεξειργασμένων δὲ τούτων* (ɔ: nogle andre ofringer), *κριὸν θύσαντες καὶ τὸ δέρμα ὑποστρωσάμενοι καθεύδουσιν ἀναμένοντες δήλωσιν ὀνείρατος.*

89 Asiae] se noten 1. 3. Quo in genere] = *cuius generis* (Madvig

incitatione et permotione divina? Quo in genere Marcios quosdam fratres, nobili loco natos, apud maiores nostros fuisse, scriptum videmus. Quid? Polyidum Corinthium nonne Homerus et aliis multa et filio ad Troiam proficiscenti mortem praedixisse commemorat? Omnino apud veteres, qui rerum potiebantur, iidem auguria tenebant; ut enim sapere, sic divinare regale ducebant. Testis est nostra civitas, in qua et reges augures et postea privati eodem sacerdotio praediti rem publicam religionum auctoritate rexerunt.

Eaque divinationum ratio ne in barbaris quidem 41 90
gentibus neglecta est, siquidem et in Gallia Druidae sunt, e quibus ipse Divitiacum Haeduum, hospitem

---

de fin.[3] p. 224). Marcios] Man véd meget lidt sikkert om disse spåmænd; af den ene broder nævner Livius, som ikke synes at vide af flere, et par spådomme fra den 2den Puniske krigs tid (XXV. 12). Nedenfor, i 50. 115, taler Cicero kun om én; men i II. 55. 113 er der atter flertal. Plin. *h. n.* VII. 33, Amm. Marc. XIV. 1. 7, Fest. p. 165, 176 og 326 *Müll.* og Macr. *Sat.* I. 17 nævnes som hos Livius kun én, medens Serv. *in Aen.* VI. 72 og Symmach. *ep.* IV. 34 bruger flertallet. Polyidum] se Iliad. XIII. 663 ff. Sønnen hed Eukhēnor. privati—rexerunt] [Se tillægget.] Der tænkes på den indflydelse, augurerne (eller i det hele de højeste præsteskaber) kunde have »ved under offentlige forhandlinger at vække og nære ærbødigheden for det overleverede og regelbundne og ved at give nye foranstaltninger en vis sanktion og indvielse« (Madvig R. stat II p. 491), hvortil kommer, som noget særligt for augurerne, »iagttagelsen og bedømmelsen, i folkets navn og interesse, af de tegn, hvorefter gudernes indvilgelse eller forbud ved statsforetagender og offentlige forhandlinger erkendtes« (*l. l.* II. p. 518 f.). Da nu tillige de højeste præsteskaber gaves til mænd af politisk betydning og social anseelse, er Cicero's udtryk forståeligt, om end noget stærkt.

Druidae] (også *Druides.*) Hovedstedet om disse, Gallernes præster 41 90
og lærde, er Caes. *b. G.* VI. 13 f. Divitiacum] omtales ofte hos

tuum laudatoremque, cognovi, qui et naturae rationem, quam φυσιολογίαν Graeci appellant, notam esse sibi profitebatur et partim auguriis, partim coniectura, quae essent futura, dicebat, et in Persis augurantur et divinant magi, qui congregantur in fano commentandi causa atque inter se conloquendi, quod etiam idem vos
91 quondam facere nonis solebatis; nec quisquam rex Persarum potest esse, qui non ante magorum disciplinam scientiamque perceperit. Licet autem videre et genera quaedam et nationes huic scientiae deditas. Telmessus in Caria est, qua in urbe excellit haruspicum disciplina; itemque Elis in Peloponneso familias duas certas habet, Iamidarum unam, alteram Clutidarum, haruspicinae nobilitate praestantes. In Syria Chaldaei cognitione astro-

---

Caesar (*b. G.* I. 18 ff. o. fl. st.) som ven af Romerne i modsætning til broderen Dumnorix. Vi véd (*l. l.* VI. 12), at han havde været i Rom; men forholdet til Cicero omtales kun her. naturae rationem] »naturvidenskaben« (jf. II. 28. 60). fano] kan, som Ernesti bemærker, ikke betyde »tempel«, da Perserne ikke brugte templer (Herod. I. 131, Cic. *de rep.* III. 9. 14, *de leg.* II. 10. 26 o. fl. st.). Det betegner blot et indviet sted (jf. Liv. X. 37). vos] se noten til *vestra* 15. 25. Man kender intet nærmere til de omtalte augurmøder.

91 nec quisquam . . .] Bemærkningen stadfæstes bl. a. af Plat. Alkib. p. 122 A. genera] »familier«; *gentes* kunde misforstås, og *familiae* har en for begrænset betydning til at kunne bruges her. Telmessus in Caria est] En by af dette navn lå i Karien tæt ved Halikarnassos, en anden i Lykien lige ved den Kariske grænse; hvilken der menes, er uvist. qua in urbe . . .] Det er meningen, at spådomsævne var givet alle indbyggerne; således hedder det i Arr. ἀνάβ. II. 3. 3: *εἶναι γὰρ τοὺς Τελμισσέας σοφοὺς τὰ θεῖα ἐξηγεῖσθαι καί σφισιν ἀπὸ γένους* (fra fødselen) *δεδόσθαι αὐτοῖς καὶ γυναιξὶ καὶ παισὶ τὴν μαντείαν.* Se også Herod. I. 78. Iamidarum . . . Clutidarum] Foruden disse to slægter, der oftere omtales, kunde Telliaderne være nævnte som en tredje berømt sand-

rum sollertiaque ingeniorum antecellunt. Etruria autem 92
de caelo tacta scientissume animadvertit, eademque
interpretatur, quid quibusque ostendatur monstris atque
portentis. Quocirca bene apud maiores nostros senatus
tum, cum florebat imperium, decrevit, ut deni principum
filii ex singulis Etruriae populis in disciplinam trade-
rentur, ne ars tanta propter tenuitatem hominum a reli-
gionis auctoritate abduceretur ad mercedem atque quae-
stum. Phryges autem et Pisidae et Cilices et Arabum
natio avium significationibus plurimum obtemperant,
quod idem factitatum in Umbria accepimus. Ac mihi 42 93
quidem videntur e locis quoque ipsis, qui a quibusque
incolebantur, divinationum opportunitates esse ductae.
Etenim Aegyptii et Babylonii in camporum patentium
aequoribus habitantes, cum ex terra nihil emineret,
quod contemplationi caeli officere posset, omnem curam
in siderum cognitione posuerunt; Etrusci autem, quod
religione inbuti studiosius et crebrius hostias immola-
bant, extorum cognitioni se maxume dediderunt, quod-
que propter aëris crassitudinem de caelo apud eos multa
fiebant, et quod ob eandem causam multa invisitata
partim e caelo, alia ex terra oriebantur, quaedam etiam
ex hominum pecudumve conceptu et satu, ostentorum
exercitatissimi interpretes exstiterunt. Quorum quidem

---

sigerslægt i Elis. — Angående stavemåden *Clutides* (*Κλυτιάδης* ell. *Κλυτίδης*) bemærkes, at i Cicero's tid havde *y* endnu ikke hélt fået borgerret i skriftsproget. in Syria] ɔ: Assyrien; se om Khaldæerne noten 1. 2.

Etruriae populis] Etrurien udgjorde, som bekendt, et forbund 92
af 12 stater. propter tenuitatem hominum] ɔ: fordi denne læres indehavere var folk i små kår.

locis ... qui] jf. *locos* 20. 40. divinationum opportunitates] »de 42 93
hensigtsmæssige divinationsmåder«. de caelo...fiebant] Der tænkes

vim, ut tu soles dicere, verba ipsa prudenter a maioribus posita declarant. Quia enim ostendunt, portendunt, monstrant, praedicunt, ostenta, portenta, monstra,
94 prodigia dicuntur. Arabes autem et Phryges et Cilices, quod pastu pecudum maxume utuntur campos et montes hieme et aestate peragrantes, propterea facilius cantus avium et volatus notaverunt; eademque et Pisidiae causa fuit et huic nostrae Umbriae. Tum Caria tota praecipueque Telmesses, quos ante dixi, quod agros uberrumos maximeque fertiles incolunt, in quibus multa propter fecunditatem fingi gignique possunt, in ostentis animadvertendis diligentes fuerunt.

43 95 Quis vero non videt, in optuma quaque re publica plurimum auspicia et reliqua divinandi genera valuisse? Quis rex umquam fuit, quis populus, qui non uteretur

---

nærmest på kometer, ildkugler o. l. (jf. Sen. *qu. n.* VII. 21. 1), medens det er mindre klart, hvad det følgende *e caelo oriebantur* betyder; måské tænker Cicero på den slags mærkeligheder, som han omtaler i 43. 98, regn af stene, blod, jord og mælk (og som kan suppleres efter Plin. *h. n.* II. 57). soles dicere] se noten 16. 29. posita] I den gamle strid mellem grammatikerne, om ordene eksisterer φύσει eller θέσει, slutter Cicero sig til den sidste opfattelse. Quia enim ostendunt . . .] Bemærkningen genfindes *n. d.* II. 3. 7. Alle 4 forklaringer er gale; *ostentum* og *portentum* (jf. noten II. 63. 130) har bægge passiv betydning; *monstrum* kommer ikke af *monstrare*, men bægge er af samme stamme som *monere*, og at aflede *prodĭgium* af *praedīco* (eller *prodico*) er absurd; det kommer af *prod-* og den stamme, vi finder i *aio*, *nego*, *indigito* o. fl. — Man har søgt at præcisere de fire synonyme udtryks betydning således, at *ostentum* nærmest betoner det overordentlige og påfaldende i jærtegnet, *portentum* det faretruende, *monstrum* det frastødende og unaturlige, *prodigium* det betydningsfulde (Doederlein *syn.* V. 174, jf. Fest. p. 138 Müll.). Dog overholdes denne adskillelse ikke altid (se Pauly's *realencykl.* II. p. 1140).

94 Telmesses] se ovenfor i 91.

praedictione divina? neque solum in pace, sed in bello multo etiam magis, quo maius erat certamen et discrimen salutis. Omitto nostros, qui nihil in bello sine extis agunt, nihil sine auspiciis domi [habent auspicia]; externa videamus! Namque et Athenienses omnibus semper publicis consiliis divinos quosdam sacerdotes, quos μάντεις vocant, adhibuerunt, et Lacedaemonii regibus suis augurem adsessorem dederunt, itemque senibus — sic enim consilium publicum appellant — augurem interesse voluerunt, iidemque de rebus maioribus semper aut Delphis oraclum aut ab Hammone aut a Dodona
petebant. Lycurgus quidem, qui Lacedaemoniorum rem 96
publicam temperavit, leges suas auctoritate Apollinis Delphici confirmavit; quas cum vellet Lysander commutare, eadem est prohibitus religione. Atque etiam qui praeerant Lacedaemoniis, non contenti vigilantibus

---

multo etiam magis, quo maius . . .] Man kunde efter *magis* 43 95
have ventet *eoque magis*; men det samme kortfattede udtryk som her findes også andre steder, således Liv. XXX. 36. 9: *et illi quidem multo miserabilius quam antea, quo magis cogebat fortuna, egerunt.* Noget lignende er Curt. IV. 7. 12: *quoque nox propius vergit ad lucem, multum ex nocturno calore decrescit* (= *multo magis calor refrigeratur*). Egentlig betegner *multo magis, quo maius* . . ., at den i første led omhandlede tiltagen ikke indskrænker sig til at være lige stor med den i andet led omhandlede; en lige stor tiltagen udtrykkes ved *eo magis.* senibus] τοῖς γέρουσιν. a Dodona] Mdv.[8] § 237 anm.

Lycurgus—confirmavit] se Plut. Lyk. 5 o. fl. st. Lysander] 96
se Corn. Nep. *Lys.* 3: *iniit consilia reges Lacedaemoniorum tollere; sed sentiebat, id se sine ope deorum facere non posse, quod Lacedaemonii omnia ad oracula referre consuerant,* hvorfor han gjorde et mislykket forsøg på at underkøbe oraklerne. Jf. Plut. Lys. 25. qui praeerant Lacedaemoniis] ɔ: eforerne. vigilantibus] Udtrykket er valgt for spøg; det skal fremhæve mod-

curis in Pasiphaae fano, quod est in agro propter urbem, somniandi causa excubabant, quia vera quietis oracla ducebant.

97 Ad nostra iam redeo. Quotiens senatus decemviros ad libros ire iussit! quantis in rebus quamque saepe responsis haruspicum paruit! Nam et cum duo visi soles sunt et cum tres lunae et cum faces, et cum sol nocte visus est, et cum e caelo fremitus auditus, et cum caelum discessisse visum est atque in eo animadversi globi, delata etiam ad senatum labe agri Privernatis, cum ad infinitam altitudinem terra desedisset Apuliaque maximis terrae motibus conquassata esset — quibus portentis magna populo Romano bella perniciosaeque seditiones denuntiabantur; inque his omnibus responsa haruspicum cum Sibyllae versibus congrue-
98 bant —; quid? cum Cumis Apollo sudavit, Capuae Victoria? quid? ortus androgyni nonne fatale quoddam monstrum fuit? quid? cum fluvius Atratus sanguine fluxit? quid? cum saepe lapidum, sanguinis non numquam, terrae interdum, quondam etiam lactis imber

---

sætningen til eforernes besøg i drømmeoraklet. Pasiphaae fano] se Plut. Agis 9 og Kleom. 7; Paus. III. 26. 1; det var allerede i oldtiden omstridt, hvem denne Pasifae var. propter urbem] Dermed må menes Sparta. Men Cicero husker fejl; oraklet lå ved Thalamai, hélt nede ved havet (se Plut. og Paus. *l. l.*).

97 Nam et cum duo . . .] Forbindelsen er noget løs; som hovedsætning for det hele tænkes vel ***nonne et haruspices ea responderunt*** . . .; men konstruktionen afbrydes dels ved parenthesen, dels ved indskuddet ***ortus androgyni—fuit.*** agri Privernatis] Privernum var en lille by i Volsker-landet, nær ved de Pomptinske sumpe.

98 sudavit] En naturlig forklaring af gudebilledernes »sveden« gives II. 27. 58. Atratus] et ellers ukendt lille vandløb ved Rom. Centaurus] Billedet omtales ikke ellers.

defluxit? quid? cum in Capitolio ictus Centaurus e caelo est, in Aventino portae et homines, Tusculi aedes Castoris et Pollucis Romaeque Pietatis: nonne et haruspices ea responderunt, quae evenerunt, et in Sibyllae
libris eaedem repertae praedictiones sunt? Caeciliae Q. 44 99
filiae somnio modo Marsico bello templum est a senatu Iunoni Sospitae restitutum. Quod quidem somnium Sisenna cum disputavisset mirifice ad verbum cum re convenisse, tum insolenter, credo ab Epicureo aliquo inductus, disputat, somniis credi non oportere. Idem contra ostenta nihil disputat exponitque, initio belli Marsici et deorum simulacra sudavisse, et sanguine pluisse, et discessisse caelum, et ex occulto auditas esse voces, quae pericula belli nuntiarent, et Lanuvii clipeos, quod haruspicibus tristissumum visum esset, a
muribus esse derosos. Quid, quod in annalibus habe- 100
mus, Veienti bello, cum lacus Albanus praeter modum crevisset, Veientem quendam ad nos hominem nobilem perfugisse, eumque dixisse ex fatis, quae Veientes scripta

---

Caeciliae ... Iunoni Sospitae] se noterne 2. 4. somnio] 44 99
»i henhold til (på foranledning af)...«; jf. *Gracchi litteris* II. 35. 74. modo] Just ikke så meget nylig: den Marsiske krig (forbundsfællekrigen) lå over 40 år tilbage i tiden. Jf. *nuper* 39. 86; *modo* om en endnu fjærnere tid *de off.* II. 21. 75. (Hottinger's opfattelse af *modo* som »alene« er ikke tiltalende.) Sisenna] se noten 33. 72; han omtales lidt nærmere *de leg.* I. 2. 7. cum disputavisset ..., tum ... disputat] en sjælden skiften af tiderne. Ligeså *Tusc.* V. 39. 115. insolenter] »nok så overlegent (flot)«. Epicureo] Om Epikur's standpunkt overfor divinationen se 39. 87. initio belli M.] II. 27. 59 siger Cicero *ante M. bellum.* sanguine pluisse] se udg.s afh. i filol. tidsskr., 3dje r. II p. 29. clipeos] Det var selvskjolde (Plin. *h. n.* VIII. 82); men det var dog vel ikke sølvet selv, som musene gnavede i.

lacus Albanus] Søen har intet synligt naturligt afløb; men ved 100

haberent, Veios capi non posse, dum lacus is redundaret, et, si lacus emissus lapsu et cursu suo ad mare profluxisset, perniciosum populo Romano; sin autem ita esset eductus, ut ad mare pervenire non posset, tum salutare nostris fore? Ex quo illa admirabilis a maioribus Albanae aquae facta deductio est. Cum autem Veientes bello fessi legatos ad senatum misissent, tum ex iis quidam dixisse dicitur, non omnia illum transfugam ausum esse senatui dicere; in isdem enim fatis scriptum Veientes habere, fore ut brevi a Gallis Roma caperetur, quod quidem sexennio post Veios captos factum esse videmus.

45 101 Saepe etiam et in proeliis Fauni auditi et in rebus turbidis veridicae voces ex occulto missae esse dicuntur; cuius generis duo sint ex multis exempla, sed maxuma. Nam non multo ante urbem captam exaudita vox est a luco Vestae, qui a Palatii radice in Novam Viam devexus est, ut muri et portae reficerentur; futurum esse, nisi provisum esset, ut Roma caperetur. Quod neglectum tum, cum caveri poterat, post acceptam illam maximam cladem expiatum est; ara enim Aio Loquenti, quam saeptam videmus, exadversus eum locum conse-

---

kunstige ledninger føres dens vand ned over lavningerne. perfugisse] Efter andres beretning bortførte en Romersk soldat ham voldelig (Liv. V. 15, Val. Max. I. 6. 3; Plut. Camill. 4).

45 101 Fauni] jf. Liv. II. 7, Val. Max. I. 8. 5, Dionys. Hal. V. 16, Plut. Val. Popl. 9. Forestillingen om flere Fauner skyldes en sammenblanding med Grækernes Paner, Satyrer og Seilener. De spåede også gennem drømmeorakler. voces ex occulto] jf. Liv. I. 31, V. 32, VI. 33; ofte hos andre. luco Vestae] strakte sig fra Vesta-templet sydpå op ad Palatiner-bjærget, adskilt fra templet af *Nova Via*. — Fortællingen findes også Liv. V. 32 (ved året 391) og antydes Gell. XVI. 17. Aio Loquenti] også Aius Locutius (Liv. V. 50); navnet afledes af *aio* og *loquor* (nedenfor II. 32. 69).

crata est. Atque etiam scriptum a multis est, cum terrae motus factus esset, ut sue plena procuratio fieret, vocem ab aede Iunonis ex arce extitisse; quocirca Iunonem illam appellatam Monetam. Haec igitur et a dis significata et a nostris maioribus iudicata contemnimus?
Neque solum deorum voces Pythagorei observitaverunt, 102
sed etiam hominum, quae vocant omina. Quae maiores nostri quia valere censebant, idcirco omnibus rebus agendis 'quod bonum, faustum, felix fortunatumque esset' praefabantur, rebusque divinis, quae publice fierent, ut 'faverent linguis', imperabatur inque feriis imperandis, ut 'litibus et iurgiis se abstinerent'. Itemque in lustranda colonia [ab eo, qui eam deduceret] et cum imperator exercitum, censor populum lustraret, bonis nominibus, qui hostias ducerent, eligebantur. Quod

---

Plutarkh gengiver det (Camill. 30) ved *Φήμη καὶ Κληδών.* ex arce] »på borgen«; jf. udtryk som *Romam ad senatum*, »til senatet *i* Rom«. Monetam] af *monere*. Dette navn overføres også på mønten, som havde lokale ved dette tempel, og endelig på de prægede penge. Om anledningen til navnet findes en anden fortælling hos Suidas (*s. v. Μονῆτα*). Jf. Liv. VII. 28 (år 345 f. Kr.). iudicata] *Iudicare* har betydningen »pådømme«, »udtale sin mening om«; her menes »godkende«.

Pythagorei] Meningen må vel være, at de var de første, som tog 102
hensyn til *omina*. vocant] Subjektet er ikke *Pythagorei*, men »man«. faverent linguis] *Favete linguis*, *εὐφημεῖτε* ɔ: vogt på eders tunge, sig intet, der kan forstyrre den hellige handling, og da ethvert udtalt ord kan få varslende betydning, går opfordringen i virkeligheden ud på at tie stille. feriis imperandis] Der tænkes på de overordentlige *feriae*, *f. imperativae* (*quas consules vel praetores pro arbitrio potestatis indicunt*, Macr. *Sat.* I. 16). [ab—deduceret]] se udg.s afh. i filol. tidsskr., 3dje r. II p. 29. bonis nominibus] At dette hensyn toges ved valget af dem, der ved *publica lustra* førte offerdyrene, bekræfter Plin. *h. n.* XXVIII. 5. Som »gode« navne, sådanne, der varslede held og varighed for den

idem in dilectu consules observant, ut primus miles
103 fiat bono nomine. Quae quidem a te scio et consule et imperatore summa cum religione esse servata. Praerogativam etiam maiores omen iustorum comitiorum
46 esse voluerunt. Atque ego exempla ominum nota proferam: L. Paulus consul iterum, cum ei bellum ut cum rege Perse gereret obtigisset, ut ea ipsa die domum ad vesperum rediit, filiolam suam Tertiam, quae tum erat admodum parva, osculans animum advertit tristiculam. 'Quid est,' inquit, 'mea Tertia? quid tristis es?' 'Mi pater,' inquit, 'Persa periit.' Tum ille artius puellam conplexus: 'accipio,' inquit, 'mea filia, omen.' Erat
104 autem mortuus catellus eo nomine. L. Flaccum, flaminem Martialem, ego audivi, cum diceret, Caeciliam

---

forestående handling, nævnes Valerius, Salvius, Statorius, Longinus, Victor; derimod opfattedes Curtius, Minucius, Furius, Hostilius som *mala nomina.* Ligeledes fortælles det (Festus p. 121 Müll.), at *lacus Lucrinus* (p. gr. a., at navnet minder om *lucrum*) *in vectigalibus publicis primus locabatur fruendus ominis boni gratia.*

103 imperatore] M. Cicero holdt nok af at minde om sine krigsbedrifter i Kilikien, hvor han erobrede byen Pindenissos; soldaterne hilste ham da som *imperator*, og han mente selv at have fortjent en triumf. Praerogativam] *sc. centuriam*; af dens navn har man vel altså søgt oplysning om, hvorvidt komitierne var *iusta* eller ikke.

46 consul iterum] år 168. Anekdoten fortælles, efter dette sted som kilde, Val. Max. I. 5. 3 og Plut. Aem. Paul. 10. ea ipsa die] Mærk kønnet; eksempler i Neue's *formenl.*[3] I. 681 ff. ad vesperum] »henad aften«; jf. *ad lucem* 28. 59. Persa] Hundenavnet er uden tvivl lånt af folkenavnet (ligesom *Lacon* og *Cyprius* Ov. *met.* III. 219 f.), ikke (som Plutarkh går ud fra, idet han gengiver *Persa* ved *Περσεύς*) af personnavnet *Perses.* Derfor kan Paulus jo godt finde varsel i ytringen, da Perses kunde latiniseres til *Persa.*

104 L. Flaccum] (af *gens Valeria*) formodentlig den samme, som var *cos.* år 100. — Fortællingen gentages af Val. Max. I. 5. 4. audivi, cum diceret] se Mdv.[3] § 358 anm. 4. Caeciliam Metelli]

Metelli, cum vellet sororis suae filiam in matrimonium conlocare, exisse in quoddam sacellum ominis capiendi causa, quod fieri more veterum solebat. Cum virgo staret et Caecilia in sella sederet neque diu ulla vox exstitisset, puellam defatigatam petisse a matertera, ut sibi concederet, paulipser ut in eius sella requiesceret; illam autem dixisse: 'Vero, mea puella, tibi concedo meas sedes.' Quod omen res consecuta est; ipsa enim brevi mortua est, virgo autem nupsit, cui Caecilia nupta fuerat. Haec posse contemni vel etiam rideri, praeclare intellego, sed id ipsum est deos non putare, quae ab iis significantur, contemnere.

Quid de auguribus loquar? Tuae partes sunt, tuum, 47 105
inquam, auspiciorum patrocinium debet esse. Tibi App. Claudius augur consuli nuntiavit addubitato salutis augurio, bellum domesticum triste ac turbulentum fore; quod paucis post mensibus exortum paucioribus a te est diebus oppressum. Cui quidem auguri vehementer adsentior; solus enim multorum annorum memoria non decantandi augurii, sed divinandi tenuit disciplinam. Quem inridebant collegae tui eumque tum Pisidam, tum

---

Det er usikkert, om der skal underforstås *filia*, så at det bliver den forhen omtalte Caecilia (se 2. 4), eller *uxor* (Mdv.[3] § 280 anm. 4), som Val. Maximus har opfattet stedet her, idet han kalder hendes mand Metellus. Vero] »ja, gærne« (Nägelsb. *Lat. st.*[8] p. 734). deos non putare] Udtrykket er ualmindeligt, måské dannet efter det Græske *θεοὺς οὐ νομίζειν*.

Tuae partes sunt] nemlig som augur. App. Claudius] 47 105
se noten 16. 29. salutis augurium] »en adspergen, om guderne vilde modtage bønner for folkets og statens beståen og vel, som derefter anstilledes af konsulerne«; det var »en sjælden og ejendommelig ceremoni, der kun kunde finde sted under fuldstændig fred.« (Madvig R. stat II p. 523, hvor kildestederne anføres.) decantandi] ɔ: remse formler op (sådanne, som man finder II c. 34). Pisidam] Pisiderne nævnes ofte som

Soranum augurem esse dicebant; quibus nulla videbatur in auguriis aut praesensio aut scientia veritatis futurae, sapienter aiebant ad opinionem imperitorum esse fictas religiones. Quod longe secus est; neque enim in pastoribus illis, quibus Romulus praefuit, nec in ipso Romulo haec calliditas esse potuit, ut ad errorem multitudinis religionis simulacra fingerent. Sed difficultas laborque discendi disertam neglegentiam reddidit; malunt enim disserere, nihil esse in auspiciis, quam, quid
106 sit, ediscere. Quid est illo auspicio divinius, quod apud te in Mario est? ut utar potissumum te auctore:

Hic Iovis altisoni subito pinnata satelles
arboris e trunco serpentis saucia morsu
subrigit ipsa feris transfigens unguibus anguem
semanimum et varia graviter cervice micantem.
Quem se intorquentem lanians rostroque cruentans
iam satiata animos, iam duros ulta dolores

---

ivrige dyrkere af augurkunsten (f. e. 41. 92). Soranum] Indbyggerne af Sora, en koloni ved Liris i Volsker-landet, må have haft ord for at være overtroiske. scientia veritatis futurae] »viden om den fremtidige sandhed (virkelighed)« ɔ: sand (virkelig) viden om fremtiden. religiones] »religionen«. religionis simulacra] »en skinreligion«; jf. II. 33. 71 *simulacra auspiciorum.*

106 Mario] et episk digt af M. Cicero til C. Marius's pris, hvoraf næsten intet er bevaret uden dette fragment. Hic Iovis . . .] I fortalen til sin tragedie *Catilina ou Rome sauvée* udtaler Voltaire en stærkt overdreven ros over Cicero også som digter og citerer og oversætter til bevis de første 8 vers af dette brudstykke. — Stedet efterligner Iliad. XII. 200 ff.; i øvrigt er skildringen af en kamp mellem ørn og slange et yndet sujet for de gamle digtere, se f. e. Verg. *Aen.* XI. 751 ff.; også Plinius taler derom (*h. n.* X. 5). Iovis . . . satelles] ɔ: ørnen, også kaldet *Iovis armiger*; den bar Zeus's lyn. subrigit] = *surgit* (Lachmann's rettelse; hdskrr.: *subigit*). graviter] »truende«. cervice micantem] »idet den lynsnart bevæger sin nakke«. animos] »vrede«. abiĕcit] en

abiecit ecflantem et laceratum adfligit in unda
seque obitu a solis nitidos convertit ad ortus.
Hanc ubi praepetibus pinnis lapsuque volantem
conspexit Marius, divini numinis augur,
faustaque signa suae laudis reditusque notavit,
partibus intonuit caeli pater ipse sinistris.
Sic aquilae clarum firmavit Iupiter omen.

Atque ille Romuli auguratus pastoralis, non urbanus 48 107
fuit nec fictus ad opiniones inperitorum, sed a certis

---

sjældnere præsensform; se Lachm. *Lucr.* p. 128. ecflantem] (= *efflantem*, jf. 20. 41 *ecfatus*) *sc.* *animam.* in unda] Ablativen er ualmindelig; sammenlign dog *Acad.* II. 10. 32 *naturam accusa, quae in profundo veritatem . . . penitus abstruserit* og *de fin.* V. 30. 92 (*Polycrates*) *anulum . . . in mari abiecerat.* praepetibus] Ordets betydning i denne forbindelse (som også findes hos Vergil) er uvis; nogle forklarer det »hurtig«, andre »lykkebebudende«, hvilken sidste betydning det har i de efterfølgende vers af Ennius. lapsu] betegner vel den sejlende flugt med få vingeslag. divini numinis augur] blot digterisk omskrivning for det simple *augur.* Marius blev augur, medens han år 90 var ovre i Kappadokien (*ep. ad Brut.* I. 5. 3). reditus] Der sigtes vel til Marius's ophold i Afrika som flygtning år 88 eller 87. partibus intonuit . . .] På samme måde bekræftes et varsel Verg. *Aen.* II. 693. Marius finder altså i ørnens sejr et varsel om held for sig og sejr over fjenden, som, hvis formodningen om tiden er rigtig, må være Sulla. Hvorfor han betragter ørnens sejr som lykkebebudende, vides ikke; Troerne betragter det samme syn som ulykkevarslende (Iliad. XII. 208 ff.). Måské hænger Marius's tro på ørnen sammen med, at han indførte brugen af ørnen som legionernes felttegn (år 104, Plin. *h. n.* X. 5); Plut. Mar. 36 omtales et andet lykkebebudende ørnevarsel, han skal have fået som barn. Slangen skulde da her betegne Sulla. Muligvis er det ikke uden forbindelse dermed, at Sulla betragter en slanges tilsynekomst som et heldigt varsel (33. 72).

a certis acceptus] ɔ: *certis* (= *fide dignis*) *hominibus a dis* 48 107
datus. apud Ennium] Stykket er af annalernes 1ste bog (Gell.

acceptus et posteris traditus. Itaque Romulus augur, ut apud Ennium est, cum fratre item augure

curantes magna cum cura tum cupientes
regni dant operam simul auspicio augurioque.
† In monte Remus auspicio se devovet atque secundam
solus avem servat. At Romulus pulcher in alto
quaerit Aventino, servat genus altivolantum.
Certabant, urbem Romam Remoramne vocarent.
Omnibus cura viris, uter esset induperator.
Exspectant, veluti, consul quom mittere signum
volt, omnes avidi spectant ad carceris oras,

VII. 6. 9), vers 73 ff. Müller. dant] se Mdv.[8] § 183 c. auspicio augurioque] se noten 15. 28. † In monte . . .] Her findes måské en lakune, som Vahlen har formodet; en gammel, usikker læsemåde er *hinc Remus* . . .. secundam] = *faustam.* avem servat] Endelserne *-at*, *-et* og *-it* forlænger Ennius ofte, således nedenfor i *esset. Avem* kollektiv ligesom *avis* i 108. Ifølge Serv. *in Aen.* I. 273 så' Remus først 6 gribbe, før Romulus fik de 12 at se. Romulus pulcher] se noten 20. 40 *artubus*; flere eksempler i det følgende. *Pulcher* kaldes Romulus også Ov. *fast.* II. 503. Aventino] Efter den almindelige beretning (Liv. I. 6 o. a.) tog Remus varsler fra denne høj, Romulus derimod fra Palatium. Servius (*in Aen.* III. 46) bekræfter dog Ennius's fortælling; jf. også Plut. Romul. 20, Ov. *met.* XV. 560. altivolantum] (Mdv.[8] § 38, 1 e anm. 2.) De højt flyvende fuglearter gav de betydningsfuldeste varsler; de kunde lettest tænkes at bringe bud oppe fra guderne. Romam] Det er naturligvis urigtigt, at *Roma* skulde afledes af *Romulus*; men det var den almindelige mening. Remoram] Navnet er lånt fra et virkelig brugt stednavn; men både om stedets beliggenhed og navnets form er kilderne uenige. induperator] = *imperator*; *indu* eller *endo* er ældre udvidede former af *in* (*-do* og *-du* antages at være = det Græske suffiks *-δε*). Anførselen i krig var kongens hovedhverv. consul] Den højeste tilstedeværende magistrat gav signal (med et hvidt tørklæde) til væddekørselens begyndelse. volt] = *μέλλει.* carceris] ɔ: det

quam mox emittat pictis e faucibus currus, 108
sic exspectabat populus atque ore timebat,
rebus utri magni victoria sit data regni.
Interea sol albus recessit in infera noctis.
Exin candida se radiis dedit icta foras lux;
et simul ex alto longe pulcherruma praepes
laeva volavit avis, simul aureus exoritur sol.
Cedunt de caelo ter quattuor corpora sancta

---

skur, hvor vognene holdt, indtil de ved givet signal kørte frem; det var spærret ved en bom, *ora*.

pictis] måské med de kørendes farver. populus] Endestavelsen 108
er forlænget i arsis (Mdv.[3] § 443 a anm. 1); bicæsuren formilder denne uregelmæssighed. ore timebat] »stod med ængstelse i minen«. At et verbum, der betegner en sjælelig virksomhed, tillige udtrykker dens udtalelse, findes der mange eksempler på i Latin, således *pro Mil.* 29. 79 *quid vultu extimuistis?*, Luc. *Phars.* I. 258 *timuisse palam*, Liv. XLIV. 36. 7 *gaudere palam*. Se herom Siesbye i *opusc. ad Madv. missa* p. 243 ff. rebus utri . . . sit data] »hvem . . . var skænket«, ɔ: »i hvis lod . . . var falden« (et lignende udtryk Hor. *od.* IV. 6. 23 f.; *res* med genetiv af et personnavn er næsten kun en omskrivning for personen selv). *Utri* er genetiv. Mærk det ukorrekte perfektum for plqpf. albus] bruges stundom om lysets farve i almindelighed, og her skal vel ikke tænkes på solens farve specielt i dens nedgang. At opfatte *sol albus* som månen, hvad nogle vil, går ikke an. Bergk vil flytte verset *interea sol* . . . op, så at det følger efter verset *regni dant* . . . . Det hele er noget usikkert. radiis icta] »ramt (= tændt) af solstrålerne«; jf. *ἀκτῖσι βάλλειν* og *solis ictus*. Der er ingen grund til med Wakefield og Luc. Müller at skrive *acta*. se . . dedit . . foras] = *sese dedit in conspectum* 20. 41. lux] »morgengryet«. praepes] må her og 3 vers nedenfor være brugt i samme betydning, »lykkevarslende«; bægge steder forstærkes denne betydning af *pulcher*. Se Gell. VII. 6. avis] kollektiv; Romulus ser fugle, og først da de kommer ham nærmere og solen står op, kan han skelne de enkelte. ter quattuor] (for *ter quaterna*, Mdv.[3] § 76 b.) Der skal ikke tænkes på 3 flokke, hver bestående af 4 fugle. Udtrykket er =

avium, praepetibus sese pulchrisque locis dant.
Conspicit inde sibi data Romulus esse priora,
auspicio regni stabilita scamna solumque.

49 109 Sed ut, unde huc digressa est, eodem redeat oratio: si nihil queam disputare, quam ob rem quidque fiat, et tantum modo fieri ea, quae commemoravi, doceam, parumne Epicuro Carneadive respondeam? Quid, si etiam ratio exstat artificiosae praesensionis facilis, divinae autem paulo obscurior? Quae enim extis, quae fulgoribus, quae portentis, quae astris praesentiuntur, haec notata sunt observatione diuturna. Adfert autem vetustas omnibus in rebus longinqua observatione incredibilem scientiam; quae potest esse etiam sine motu atque inpulsu deorum, cum, quid ex quoque eveniat, et quid quamque rem significet, crebra animadversione perspectum est.

110 Altera divinatio est naturalis, ut ante dixi; quae physica disputandi subtilitate referenda est ad naturam

---

dŭŏdĕcim; da dette ord nemlig er ubrugeligt i heksametre, tyer digterne, der så tit har brug for tallet **12**, til at opløse det i faktorer, oftest *bis seni* (eller *bis sex*), men også (Ov. *trist.* IV. 10. 10) *tribus ante quater mensibus.* — *Quattuor* i to stavelser ligesom *avium* i næste vers; dog vil nogle læse *quattor.* locis] = *in loca* (Mdv.[8] § 214 anm. 2). priora] subst., = τὰ πρῶτα. Luc. Müller vil rette *propriam,* som hdskrr. (undtagen B) har, til *propritim* (= *proprie,* Lucr. II. 975) »udelukkende«, hvorved *scamna solumque* bliver subjekt. stabilitā] Ennius forlænger undertiden en kort vokal efterfulgt af to konsonanter i næste ord. scamna solumque] »trone og grundvold«; jf. *sola regni* Enn. *ann.* 152 Müller.

49 109 ratio] »fornuftig forklaring«. divinae] Den naturlige divination kaldes guddommelig i modsætning til den middelbare, der ikke nødvendigt forudsætter en guds indgriben. ex quoque] = *post quod que signum* (Hottinger).

110 physica disputandi subtilitate] ɔ: den dybere filosofiske (metafysiske) betragtning. Ordet *philosophicus* synes Cicero slet

deorum, a qua, ut doctissimis sapientissimisque placuit, haustos animos et libatos habemus; cumque omnia completa et referta sint aeterno sensu et mente divina, necesse est, contagione divinorum animorum animos humanos commoveri. Sed vigilantes animi vitae necessitatibus serviunt diiunguntque se a societate divina vinclis corporis inpediti. Rarum est quoddam genus 111
eorum, qui se a corpore avocent et ad divinarum rerum cognitionem cura omni studioque rapiantur. Horum sunt auguria non divini impetus, sed rationis humanae; nam et natura futura praesentiunt, ut aquarum eluviones et deflagrationem futuram aliquando caeli atque terrarum; alii autem in re publica exercitati, ut de Atheniensi Solone accepimus, orientem tyrannidem multo

---

ikke at have brugt (Nägelsb. *Lat. st.*[8] p. 37 f.) ad naturam deorum] Eftertrykket ligger på *deorum*: som *naturalis* må denne divination henføres til *natura*, dog ikke *rerum natura*, men *deorum*. haustos et libatos] Denne sammenstilling kommer igen II. 11. 26 (jf. Nägelsb. *Lat. st.*[8] p. 545). aeterno sensu] vistnok blot et varieret udtryk for samme mening som *mente divina*; jf. *vis quaedam sentiens* 52. 118 og II. 15. 35.

Rarum est . . .] Forbindelsen er noget skødesløs. Meningen er 111
denne: dog er der nogle få mennesker, som . . .; men deres bebudelser er af rent menneskelig art; deres viden om fremtiden kan nemlig dels (*et*) skyldes betragtning af og kendskab til naturen, dels (*alii*), i andre forhold f. e. politikken, erfaring og kløgt; men dette kan lige så lidt kaldes divination som lægens, skipperens eller landmandens forudsigelser, der også er byggede på den praktiske erfaring. — Om det anakoluthiske *et—alii* jf. noten 30. 63 og Madvig *de fin.*[3] p. 790. quoddam genus eorum, qui . . .] definitiv genetiv (Mdv.[3] § 286 anm. 2). divinarum rerum] Der menes vel i det hele »åndelige« sysler. deflagrationem—terrarum] Det var Stoikernes mening, at verden var fremkommen af ild og skulde tilintetgøres af ild (*n. d.* II. 46. 118). tyrannidem] Solon advarede jo sine landsmænd mod Peisistratos. I øvrigt var det sik-

ante prospiciunt; quos prudentes possumus dicere, id est providentes, divinos nullo modo possumus, non plus quam Milesium Thalem, qui, ut obiurgatores suos convinceret ostenderetque, etiam philosophum, si ei commodum esset, pecuniam facere posse, omnem oleam, ante quam florere coepisset, in agro Milesio coëmisse
112 dicitur. Animadverterat fortasse quadam scientia, olearum ubertatem fore. Et quidem idem primus defectionem solis, quae Astyage regnante facta est, praedixisse fertur.

50 Multa medici, multa gubernatores, agricolae etiam multa praesentiunt, sed nullam eorum divinationem voco, ne illam quidem, qua ab Anaximandro physico moniti Lacedaemonii sunt, ut urbem et tecta linquerent armatique in agro excubarent, quod terrae motus instaret, tum cum et urbs tota corruit et e monte Taygeto extrema montis quasi puppis avolsa est. Ne Phe-

---

kert Cicero's mening — som Moser rigtigt gør opmærksom på — at sige i det hele taget: erfarne statsmænd forudsér politiske omvæltninger; men ved Solon's navn ledes hans tanke fra det almindelige til det specielle: at forudsé tyrannier. Thalem] Også akkusativ-formerne *Thalen* og *Thalētem* (Θαλῆν, Θάλητα) findes (Mdv.[8] § 45, 2 e, jf. II. 27. 58). — Fortællingen findes, lidt anderledes, hos Aristoteles (πολιτ. I. 11); Plinius har den samme beretning, men om Demokritos (*h. n.* XVIII. 68). pecuniam facere] Samme udtryk *in Verr.* II. 6. 17 og 53. 133.

112 Astyage regnante] Der menes sikkert solformørkelsen den 28de maj 585 (se f. e. Stein's note til Herod. I. 74), og i så fald er Cicero's opgivelse rigtig, da Astyages regerede 594—559; andre henlægger den til forgængeren Kyaksares's regering.

50 nullam eorum divinationem voco] udvidet brug af reglen Mdv.[8] § 272 (Mdv.[8] § 313: *nullam virtutem nisi malitiam putant*). Anaximandro] Samme fortælling Plin. *h. n.* II. 81. armati] måské for at heiloterne ikke skulde benytte sig af forvirringen. Plinius, der synes at have brugt dette sted som kilde, har også et

recydes quidem, ille Pythagorae magister, potius divinus habebitur quam physicus, quod, cum vidisset haustam aquam de iugi puteo, terrae motus dixit instare. Nec 113
vero umquam animus hominis naturaliter divinat, nisi cum ita solutus est et vacuus, ut ei plane nihil sit cum corpore; quod aut vatibus contingit aut dormientibus. Itaque ea duo genera a Dicaearcho probantur et, ut dixi, a Cratippo nostro; si propterea, quod ea proficiscuntur a natura, sint summa sane, modo ne sola; sin autem nihil esse in observatione putant, multa tollunt, quibus vitae ratio continetur. Sed quoniam dant aliquid, idque non parvum [vaticinationes cum somniis], nihil est, quod cum his magnopere pugnemus, praesertim cum sint, qui omnino nullam divinationem probent. Ergo et ii, quorum animi spretis corporibus 114
evolant atque excurrunt foras, ardore aliquo inflammati atque incitati cernunt illa profecto, quae vaticinantes pronuntiant, multisque rebus inflammantur tales animi, qui corporibus non inhaerent, ut ii, qui sono quodam vocum et Phrygiis cantibus incitantur. Multos nemora

---

sært udtryk: *ut urbem ac tecta custodirent.* Pherecydes] Foruden Plinius (*l. l.*) har også Diogenes fra Laerte (I. 116) o. fl. denne historie. Vandet i brøndene bliver henimod jordskælv plumret og ildelugtende (Plin. *h. n.* II. 83). I st. f. *vidisset* vil nogle læse *bibisset*, som efter udtrykkene hos Diog. og Plin. kunde være sandsynligt, men som ikke stemmer med II. 13. 31 (*colore*).

aut vatibus . . aut dormientibus] *Aut—aut* bør ikke, som 113
nogle har tænkt på, rettes til *et—et*; der angives de forudsætninger, som hver for sig gør sjælen uafhængig af legemet. På Dansk kan indskydes et »kun«. Dicaearcho . . . Cratippo] se 3. 5 og noterne dertil. quibus vitae ratio continetur] »som danner grundlaget for hele vort liv«.

Ergo et ii . . .] Ligesom i 30. 63 o. a. st. mangler det tilsvarende 114
et, idet det andet led (begyndelsen af c. 51) har fået en anden form; jf. Madvig *de fin.*[3] p. 789. vocum] kan her som i 36. 80 både

silvaeque, multos amnes aut maria commovent, quorum furibunda mens videt ante multo, quae sint futura. Quo de genere illa sunt:

Eheú videte!
Iúdicabit ínclitum iudícium inter deás tris aliquis,
quó iudicio Lácedaemonia múlier, Furiarum úna,
adveniet.

Eodem enim modo multa a vaticinantibus saepe praedicta sunt, neque solum verbis, sed etiam
versibus, quos olim Fauni vatesque canebant.

---

betegne vokal- og instrumentalmusik. Phrygiis cantibus] Om den ekstase, som de Frygiske fløjter ved Kybele-festerne frembragte, taler de gamle forfattere ofte, bl. a. Sen. *ep*. 108. 7. nemora silvaeque] Ordene er ikke ganske ensbetydende, idet der ved *nemus* (jf. νέμος) specielt menes en sådan skov, hvor der gror græs under træerne. — Tanken her, at visse naturomgivelser kan hensætte i profetisk ekstase, findes næppe ellers udtalt hos nogen oldtidsforfatter. (I Sen. *ep*. 41 tales kun om den andagtsfølelse, den følelse af en guddoms nærhed, der kan opstå i en imponerende og hemmelighedsfuld natur.) ante multo] Denne ordstilling findes af og til, især *post paulo*. Eheu videte . . .] Det er Kassandra, der taler (II. 55. 112), og det, hun forudsér, er naturligvis Paris's dom og Helena's rov. Versene (trokh. oktonarer) er af samme tragedie som brudstykkerne i c. 31. Furiarum una] Vergil kalder (*Aen.* II. 573) Helena *Troiae et patriae communis Erinys* (jf. Aiskh. Agam. 749 νυμφόκλαυτος Ἐρινύς). Eodem enim modo] ɔ: ved at de ser de kommende ting; *enim* forudsætter en tanke underforstået: og disse syner lader sig ikke benægte. verbis] Sammenhængen kræver betydningen »prosa«; men denne brug af ordet (jf. λόγος) er vistnok enestående. Skulde *solutis* være udfaldet efter *solum*? versibus, quos . . .] Verset er af Enn. *ann.* (v. 227 Müll.); det citeres også *orat.* 51. 171 og, med en tilføjelse, *Brut.* 18. 71, så vel som hos andre forfattere. versibus] se noten 20. 40 *artubus.* Fauni] se noten 45. 101. vates] er ikke = *poetae*, men betegner forfattere af digte i de gamle kunstløse Saturniske vers, især hymner, orakelsprog o. lign.; se Luc. Müller *Q. Ennius* p. 27 f.

Similiter Marcius et Publicius vates cecinisse dicuntur; 115
quo de genere Apollinis operta prolata sunt. Credo,
etiam anhelitus quosdam fuisse terrarum, quibus inflatae
mentes oracla funderent.

Atque haec quidem vatium ratio est, nec dissimilis 51
sane somniorum. Nam quae vigilantibus accidunt vatibus, eadem nobis dormientibus. Viget enim animus in somnis liber ab sensibus omnique inpeditione curarum, iacente et mortuo paene corpore. Qui quia vixit ab omni aeternitate versatusque est cum innumerabilibus animis, omnia, quae in natura rerum sunt, videt, si modo temperatis escis modicisque potionibus ita est adfectus, ut sopito corpore ipse vigilet. Haec somni-
antis est divinatio. Hic magna quaedam exoritur, ne- 116
que ea naturalis, sed artificiosa somniorum [Antiphontis] interpretatio eodemque modo et oraculorum et vaticinationum [sunt enim explanatores, ut grammatici poëtarum]. Nam ut aurum et argentum, aes, ferrum frustra natura divina genuisset, nisi eadem docuisset, quem ad modum ad eorum venas perveniretur, nec fruges terrae bacasve arborum cum utilitate ulla generi hu-

---

Marcius] se noten 40. 89. Publicius] en ubekendt spåmand (jf. 115
II. 55. 113 *Publicio nescio cui*). Apollinis operta] synes (jf. II. 55. 113) at være titlen på en samling spådomme. [Se tillægget.] Credo, etiam . . .] Dette skal ikke forbindes med det nærmest foregående; *anhelitus terrarum*, der ved en let begribelig idéassociation falder Cicero ind, idet han taler om *Apollinis operta*, nævnes som noget, der kan virke begejstrende på samme måde som *nemora silvaeque* osv. Om denne virknings ophør se II. 57. 117.
vatium] Samme form *de leg.* II. 8. 20 og 12. 30, ellers *-um* (f. e. 51
i dette værk I. 2. 4). sensibus] »sanseindtryk«; ligeså II. 11. 27.
magna quaedam] »overordentlig betydningsfuld« (Nägelsb. *Lat.* 116
st.[8] p. 328). natura divina] lader sig ikke forklare i lighed med *natura deorum* ovenfor i 110; det betyder »forsynet« ell. lign.

mano dedisset, nisi earum cultus et conditiones tradi-
disset, materiave quicquam iuvaret, nisi consectionis eius
fabricam haberemus, sic cum omni utilitate, quam di
hominibus dederunt, ars aliqua coniuncta est, per quam
illa utilitas percipi possit. Item igitur somniis, vati-
cinationibus, oraclis, quod erant multa obscura, multa
ambigua, explanationes adhibitae sunt interpretum.
117 Quo modo autem aut vates aut somniantes ea vi-
deant, quae nusquam etiam tunc sint, magna quaestio
est. Sed explorata si sint ea, quae ante quaeri debeant,
sint haec, quae quaerimus, faciliora. Continet enim
totam hanc quaestionem ea ratio, quae est de natura
deorum, quae a te secundo libro est explicata dilucide.
Quam si obtinemus, stabit illud, quod hunc locum con-
tinet, de quo agimus, esse deos, et eorum providentia
mundum administrari, eosdemque consulere rebus hu-
manis, nec solum universis, verum etiam singulis. Haec
si tenemus, quae mihi quidem non videntur posse con-
velli, profecto hominibus a dis futura significari ne-
52 118 cesse est. Sed distinguendum videtur, quonam modo.
Nam non placet Stoicis, singulis iecorum fissis aut
avium cantibus interesse deum; neque enim decorum
est nec dis dignum nec fieri ullo pacto potest; sed ita

---

conditiones] af *condere*; kornet skal jo ikke *condiri*. consectionis eius fabricam] »den kunst at forarbejde det«.

117 explorata si sint] Perf. konj. i betingelsessætninger (ikke omtalt hos Madvig; Zumpt *Lat. gr.*[11] § 524) nærmer sig i betydning til fut. exact. ind. (ligesom præs. konj. til fut. indikativ), »hvis først . . .«. ea ratio, quae est de natura deorum, quae . . .] må vel betyde »den betragtning af gudernes væsen, som . . .«. Mærk dog Hottinger's forslag: *quae est de n. d. a te secundo libro explicata dilucide.* — I 2den bog af *n. d.* udvikles det Stoiske standpunkt, hvoraf nogle hovedpunkter gengives ovenfor i I. 38. 82 f.

a principio incohatum esse mundum, ut certis rebus certa signa praecurrerent, alia in extis, alia in avibus, alia in fulgoribus, alia in ostentis, alia in stellis, alia in somniantium visis, alia in furentium vocibus. Ea quibus bene percepta sunt, ii non saepe falluntur; male coniecta maleque interpretata falsa sunt non rerum vitio, sed interpretum inscientia. Hoc autem posito atque concesso, esse quandam vim divinam hominum vitam continentem, non difficile est, quae fieri certe videmus, ea qua ratione fiant, suspicari. Nam et ad hostiam deligendam potest dux esse vis quaedam sentiens, quae est toto confusa mundo, et tum ipsum, cum immolare velis, extorum fieri mutatio potest, ut aut absit aliquid aut supersit; parvis enim momentis multa natura aut adfingit aut mutat aut detrahit. Quod ne 119
dubitare possimus, maximo est argumento, quod paulo ante interitum Caesaris contigit. Qui cum immolaret illo die, quo primum in sella aurea sedit et cum purpurea veste processit, in extis bovis opimi cor non fuit. Num igitur censes, ullum animal, quod sanguinem habeat, sine corde esse posse? † Qua ille rei novitate perculsus, cum Spurinna diceret, timendum esse, ne et

---

iecorum fissis] se noten 10. 16. interpretata] se noten 25. 53. 52 118
rerum] ɔ: det, man tyder og udlægger. tum ipsum] »just i det øjeblik« (Mdv.[3] § 487 a anm. 1, *de fin.*[3] p. 254). parvis momentis] »uden vanskelighed« (egl. »med små bevægelser« ɔ: med en ringe kraftanstrængelse).

Qui cum immolaret . . .] Fortællingen findes også Plin. *h. n.* 119
XI. 71, Val. Max. I. 6. 13, Iul. Obsequ. 127; Plut. Caes. 63. sella aurea . . purpurea veste] udmærkelsestegn, som senatet havde tilstået Caesar. † Qua ille . . .] Efter Suetonius (*Caes.* 77), App. *civ.* II. 116 og Polyainos (*στρατ.* VIII. 23. 32) spottede Caesar over varslet, og det stemmer godt med, at de ellers så almindelige beretninger hos Romerske historikere om indvoldsvarsler o. desl. ikke

consilium et vita deficeret; earum enim rerum utramque a corde proficisci. Postero die caput in iecore non fuit. Quae quidem illi portendebantur a dis immortalibus, ut videret interitum, non ut caveret. Cum igitur eae partes in extis non reperiuntur, sine quibus victuma illa vivere nequisset, intellegendum est, in ipso immolationis tempore eas partes, quae absint, interisse.
53 120 Eademque efficit in avibus divina mens, ut tum huc, tum illuc volent alites, [tum in hac, tum in illa parte se occultent] tum a dextra, tum a sinistra parte canant oscines. Nam si animal omne, ut vult, ita utitur motu sui corporis, prono, obliquo, supino, membraque, quocumque vult, flectit, contorquet, porrigit, contrahit eaque ante efficit paene, quam cogitat, quanto id deo est facilius, cuius numini parent omnia!
121 Idemque mittit et signa nobis eius generis, qualia permulta historia tradidit, quale scriptum illud videmus: si luna paulo ante solis ortum defecisset in signo Leonis, fore ut [armis] Dareus et Persae ab Alexandro et Macedonibus proelio

---

findes i Caesar's historiske værker. Det er derfor rimeligt, at der er fejl i stedet, sagtens også en lakune efter *proficisci*. C. F. W. Müller har foreslået *nequaquam ille r. n. perculsus est.* consilium] »klogskab«; *cor* er jo forstandens sæde. Spurinna bebuder altså, at Caesar vil optræde uklogt, og det har man naturligvis fundet bekræftet i hans alt for tydelige røbelse af eneherskerplanerne. caput in iecore] se noten 10. 16.

53 120 alites . . . oscines] auguralbetegnelser for fuglene som varselgivende ved deres flugt eller skrig. Se i øvrigt om teksten udg.s afh. i filol. tidsskr., 3dje r. II. p. 29 f. quanto id deo est facilius] *Id* ɔ: *ea efficere*, nl. *corpora animalium movere.*

121 mittit et signa] *Et* betyder »også«; således ofte ved *idem, talis, sic*, det relative *ut* o. lign. (Hand *Tursell.* II. 514 og 518). si luna . . .] Formørkelsen fandt sted natten mellem den 20de og 21de sept. 331, slaget ved Gaugamela den næstfølgende 1ste okt.

vincerentur Dareusque moreretur, et, si puella nata biceps esset, seditionem in populo fore, corruptelam et adulterium domi, et, si mulier leonem peperisse visa esset, fore ut ab exteris gentibus vinceretur ea res publica, in qua id contigisset. Eiusdem generis etiam illud est, quod scribit Herodotus, Croesi filium, cum esset infans, locutum; quo ostento regnum patris et domum funditus concidisse. Caput arsisse Servio Tullio dormienti, quae historia non prodidit?

Ut igitur, qui se tradidit quieti praeparato animo cum bonis cogitationibus, tum rebus ad tranquillitatem adcommodatis, certa et vera cernit in somnis, sic castus

---

Den omtales Arr. ἀνάβ. III. 7. 6, Curt. IV. 10 o. fl. st. Ifølge Curtius støttede de Ægyptiske spåmænd deres tydning — efter den almindelige fremstilling adspurgtes spåmændene om en allerede stedfunden formørkelse — på den tro, som også Herodot omtaler (VII. 37), at solen betød Hellenerne, månen Perserne. si puella . . .] Ved tolkningen af jærtegnet overføres begrebet *biceps* fra legemet dels til statslivet, dels til familielivet (jf. noten II. 58. 120). [Se tillægget.] si mulier . . .] Det ses ikke, hvilken tid spådommen tilhører, eller hvor den er fremkommen. visa esset] se noten 21. 42. scribit Herodotus] I. 85. infans] ἄφωνος; ved *mutus* betegnes en organisk fejl, jf. Gell. V. 9. quo ostento] »ved dette jærtegn«, som om tegnet var årsag til rigets fald. At tage *ostento* som verbum (absol. abl.) er urimeligt. caput arsisse . . .] Det fortælles Liv. I. 39 o. fl. st. Ut igitur . . .] Efter at have udviklet, at det er guderne, der styrer varslerne, og nævnt eksempler på sådanne guddommelige tegn vender Q. Cicero tilbage til spørgsmålet i 117, som han nu søger at besvare i al korthed: da det fremtidige tilkendegives af guderne, kan mennesket se det, når sjælen, der selv er af guddommelig herkomst, er så lidt som muligt tynget og hæmmet af legemet. rebus ad tranquillitatem adcommodatis] Hvad dermed menes, ses af 29. 61. Det turde være rimeligst at opfatte disse ablativer som absolutte, hvorved der altså bliver en lille anakoluthi, idet *cum* korrektere skulde høre til *praeparato animo*.

animus purusque vigilantis et ad astrorum et ad avium reliquorumque signorum et ad extorum veritatem est
54 122 paratior. Hoc nimirum est illud, quod de Socrate accepimus, quodque ab ipso in libris Socraticorum saepe dicitur, esse divinum quiddam, quod δαιμόνιον appellat, cui semper ipse paruerit numquam impellenti, saepe revocanti. Et Socrates quidem — quo quem auctorem meliorem quaerimus? — Xenophonti consulenti, sequereturne Cyrum, posteaquam exposuit, quae ipsi videbantur: 'et nostrum quidem', inquit, 'humanum est consilium; sed de rebus et obscuris et incertis ad Apollinem censeo referundum', ad quem etiam Athenienses publice
123 de maioribus rebus semper rettulerunt. Scriptum est item, cum Critonis, sui familiaris, oculum alligatum vidisset, quaesivisse, quid esset; cum autem ille respondisset, in agro ambulanti ramulum adductum, ut remissus esset, in oculum suum recidisse, tum Socrates: 'non enim paruisti mihi revocanti, cum uterer, qua soleo, praesagitione divina.' Idem etiam Socrates, cum apud Delium male pugnatum esset Lachete praetore

---

castus] = *integer*, *sanctus*, ikke specielt »kysk«. et ad extorum] Måské regnes indvoldsvarslerne ikke til *signa*. Mærk dog Hottinger's konjektur, at flytte *reliqu. sign.* hen bag *extorum* og udslette *et ad astrorum* som fremkommet ved fejllæsning af *et ad extorum*. ad—veritatem est paratior] »er mere modtagelig for sandheden i . . .«.

54 122 in libris Socr.] f. e. Plat. ἀπολ. p. 31 D. Xenophonti consulenti] se Ksen. ἀνάβ. III. 1. 5 ff. de rebus—referundum] Det samme udtales Ksen. ἀπομν. I. 1. 6.

123 Critonis] én af Sokrates's ældre venner, især kendt fra den Platoniske dialog, der bærer hans navn. Non enim paruisti] »ja, for du adled mig ikke« (Mdv.[8] § 454 anm. 2). Delium] en helligdom for Apollon i Boiotien; her havde Athenerne en befæstet stilling, som blev taget af Boioterne år 424. Cicero's fortælling findes

fugeretque cum ipso Lachete, ut ventum est in trivium, eadem, qua ceteri, fugere noluit. Quibus quaerentibus, cur non eadem via pergeret, deterreri se a deo dixit; cum quidem ii, qui alia via fugerant, in hostium equitatum inciderunt. Permulta conlecta sunt ab Antipatro, quae mirabiliter a Socrate divinata sunt; quae praetermittam; tibi enim nota sunt, mihi ad commemorandum non necessaria. Illud tamen eius philosophi 124
magnificum ac paene divinum, quod, cum impiis sententiis damnatus esset, aequissimo animo se dixit mori; neque enim domo egredienti neque illud suggestum, in quo causam dixerat, ascendenti signum sibi ullum, quod consuesset, a deo quasi mali alicuius inpendentis datum.

55 Equidem sic arbitror, etiamsi multa fallant eos, qui aut arte aut coniectura divinare videantur, esse tamen divinationem; homines autem, ut in ceteris artibus, sic in hac posse falli. Potest accidere, ut aliquod signum dubie datum pro certo sit acceptum, potest aliquod latuisse aut ipsum aut quod esset illi contrarium. Mihi

---

også Plut. *de genio Socr.* 11. praetore] ɔ: strateg. cum quidem] = *quo quidem tempore* (anderledes 33. 72); ved at fremhæve tidens kongruens, »just da«, hævder Q. Cicero spådommens rigtige opfyldelse, så at meningen bliver: »og ganske rigtigt: de . . . stødte på det fjendtlige rytteri«. Antipatro] se 3. 6. ad commemorandum] = *commemoratu* (Mdv.[8] § 368 anm.).

124 Illud tamen eius philosophi] se noten 15. 27; *tamen* slutter sig til en underforstået tanke: dog én ytring af S. vil jeg endnu nævne . . . . Sokrates's ord er tagne fra apologien p. 40 B.

55 potest aliquod latuisse . . .] et mindre logisk udtryk for den mening: et tegn kan være bleven ubemærket, eller det kan være bleven forkért tydet, fordi et andet tegn, i modsat retning, er bleven ubemærket. Mihi—satis est . . .] ɔ: mig er det nok . . ., at — ikke flertallet (så meget kræver jeg ikke), men blot et mindretal af spådomme osv.

autem ad hoc, de quo disputo, probandum satis est, non modo plura, sed etiam pauciora divine praesensa et
125 praedicta reperiri. Quin etiam hoc non dubitans dixerim, si unum aliquid ita sit praedictum praesensumque, ut, cum evenerit, ita cadat, ut praedictum sit, neque in eo quicquam casu et fortuito factum esse appareat, esse certe divinationem, idque esse omnibus confitendum.

Quocirca primum mihi videtur, ut Posidonius facit, a deo, de quo satis dictum est, deinde a fato, deinde a natura vis omnis divinandi ratioque repetenda. Fieri igitur omnia fato, ratio cogit fateri — fatum autem id appello, quod Graeci *εἱμαρμένην*, id est ordinem seriemque causarum —, cum causae causa nexa rem ex se gignat. Ea est ex omni aeternitate fluens veritas sempiterna. Quod cum ita sit, nihil est factum, quod non futurum fuerit, eodemque modo nihil est futurum, cuius
126 non causas id ipsum efficientes natura contineat. Ex quo intellegitur, ut fatum sit non id, quod supersti-

---

125 si unum aliquid . . .] Det er Kratippos's tanke fra 32. 71. vis omnis divinandi ratioque] »hele divinationens begreb og princip« ɔ: »al divination« (Nägelsb. *Lat. st.*[8] p. 130). Fieri igitur— gignat] Om interpunktionen se tillægget. *εἱμαρμένην*] Ordet er jo perf. part. af *μείρεσθαι*; men Cicero deriverer det åbenbart med Stoikerne af *εἱρμός* »en kæde«, »række«. Jf. Plut. *de plac. philos.* I. 28: *οἱ Στωικοὶ* (*εἱμαρμένην φασὶν*) *εἱρμὸν αἰτιῶν, τουτέστι τάξιν καὶ ἐπισύνδεσιν ἀπαράβατον.* rem] ɔ: den eksisterende ting som årsagernes produkt, som virkning. ex omni aeternitate] jf. noten 14. 25. veritas] ɔ: den uforanderlige skæbnebestemmelse (jf. noten 13. 23). futurum fuerit] »har skullet (været bestemt til at) ske«. cuius non—contineat] »uden at jo naturen (ɔ: den eksisterende virkelighed) i sit skød gemmer de årsager, som frembringer netop denne virkning«.

126 intellegitur, ut] Denne konstruktion er vistnok enestående; men betydningen er jo omtrent = *efficitur*, og da man har andre

tiose, sed id, quod physice dicitur, causa aeterna rerum, cur et ea, quae praeterierunt, facta sint et, quae instant, fiant et, quae sequuntur, futura sint. Ita fit, ut et observatione notari possit, quae res quamque causam plerumque consequatur, etiamsi non semper — nam id quidem adfirmare difficile est —, easdemque causas veri simile est rerum futurarum cerni ab iis, qui aut per furorem eas aut in quiete videant.

Praeterea cum fato omnia fiant [id quod alio loco 56 127
ostendetur], si quis mortalis possit esse, qui conligationem causarum omnium perspiciat animo, nihil eum profecto fallat. Qui enim teneat causas rerum futurarum, idem necesse est omnia teneat, quae futura sint. Quod cum nemo facere nisi deus possit, relinquendum est homini, ut signis quibusdam consequentia declarantibus futura praesentiat. Non enim illa, quae futura sunt, subito exsistunt, sed est quasi rudentis explicatio sic traductio temporis nihil novi efficientis et primum

---

eksempler på brugen af *ut*, hvor akkusativ med infinitiv vilde være det regelmæssige (se Madvig *de fin.*[3] p. 145), bør man næppe antage stedet for korrupt. physice] jf. noten 49. 110. causa aeterna] ɔ: den evige årsagskæde. Ita fit, ut et . . .] Om *et* se noten 30. 63; det tilsvarende led er *easdemque causas* . . . . Jf. Madvig *de fin.*[3] p. 789. non semper] Urigtigt: en årsag må selvfølgelig altid have sin virkning; ellers er det ikke årsag. Men Cicero bruger unøjagtigt *causa* om det, der som oftest går forud for ethvert fænomén. Således også i det følgende, hvor *easdem causas* altså korrektere kunde udtrykkes »de samme forløbere«, »de samme bebudende tegn«. Det, de divinerende ser i drømme eller afsind, er altså ikke andet end, hvad også andre kunde se; men de ser det som årsager til fremtidige fænomener. difficile] ɔ: »for dristigt«; ligeså nedenfor i 128 (»for meget sagt«) og 130.
[id quod alio loco ostendetur]] se tillægget. explicatio] 56 127
»afhaspning«. traductio] »fremadskriden«, »gang«. primum

quidque replicantis. Quod et ii vident, quibus naturalis divinatio data est, et ii, quibus cursus rerum observando notatus est. Qui etsi causas ipsas non cernunt, signa tamen causarum et notas cernunt; ad quas adhibita memoria et diligentia et monumentis superiorum efficitur ea divinatio, quae artificiosa dicitur, extorum,
128 fulgorum, ostentorum signorumque caelestium. Non est igitur, ut mirandum sit, ea praesentiri a divinantibus, quae nusquam sint; sunt enim omnia, sed tempore absunt. Atque ut in seminibus vis inest earum rerum, quae ex iis progignuntur, sic in causis conditae sunt res futurae, quas esse futuras aut concitata mens aut soluta somno cernit aut ratio aut coniectura praesentit. Atque ut ii, qui solis et lunae reliquorumque siderum ortus, obitus motusque cognorunt, quo quidque tempore eorum futurum sit, multo ante praedicunt, sic, qui cursum rerum eventorumque consequentiam diuturnitate pertractata notaverunt, aut semper aut, si id difficile est, plerumque, quodsi ne id quidem conceditur, non numquam certe, quid futurum sit, intellegunt. Atque haec quidem et quaedam eiusdem modi argumenta, cur sit divinatio, ducuntur a fato.

---

quidque replicantis] »ruller op det ene efter det andet«; egl.: ruller hver enkelt ting op, efterhånden som den bliver forrest (ved at den foregående er rullet op). signorum caelestium] = *astrorum* (jf. 49. 109).

128 Non est igitur, ut . . .] »det forholder sig altså ikke så, at...« vis] Vi siger hellere »spiren«. soluta somno] »frigjort (fra legemets bånd) af søvnen«, ligeså i 129 og *solutus* 50. 113; i en anden betydning bruges *somno solutus* af Cicero *de rep.* VI. 25. 29, således også Verg. *Aen.* IX. 189 og 236, Liv. V. 45. 3 (Weissenborn har misforstået stedet her) o. fl. st. Om dette og andre tvetydige udtryk se Madvig *de fin.*[3] p. 253. diuturnitate] = *longinquitate temporum* (1. 2). pertractata] neutrum. difficile] se noten 55. 126.

A natura autem alia quaedam ratio est, quae docet, 57 129
quanta sit animi vis seiuncta a corporis sensibus, quod maxime contingit aut dormientibus aut mente permotis. Ut enim deorum animi sine oculis, sine auribus, sine lingua sentiunt inter se, quid quisque sentiat, — ex quo fit, ut homines, etiam cum taciti optent quid aut voveant, non dubitent, quin di illud exaudiant — sic animi hominum, cum aut somno soluti vacant corpore aut mente permoti per se ipsi liberi [incitati] moventur, cernunt ea, quae permixti cum corpore [animi] videre
non possunt. Atque hanc quidem rationem naturae 130
difficile est fortasse traducere ad id genus divinationis, quod ex arte profectum dicimus, sed tamen id quoque rimatur, quantum potest, Posidonius. Esse censet in natura signa quaedam rerum futurarum. Etenim Ceos accepimus ortum Caniculae diligenter quotannis solere servare coniecturamque capere, ut scribit Ponticus Heraclides, salubrisne an pestilens annus futurus sit. Nam si obscurior *et* quasi caliginosa stella extiterit, pingue et concretum esse caelum, ut eius adspiratio gravis et pestilens futura sit; sin inlustris et perlucida stella apparuerit, significari, caelum esse tenue purum-
que et propterea salubre. Democritus autem censet, 131

A natura] ɔ: ud fra naturen som udgangspunkt. seiuncta] Mad- 57 129
vig's rettelse *seiuncti* er næppe nødvendig. sentiunt—sentiat] »får hverandres forestillinger meddelte«. mente permoti] mindre korrekt sagt om *animi*, men dog næppe uantageligt (se Giese's kommentar). At underforstå *homines* til *moventur* eller tillige til *vacant corpore* er ganske absurd. [animi]] synes at være kommet ind i teksten ved en forvanskning (det forsvares dog af Vahlen til *de leg.* p. 73).

Etenim Ceos . . .] Nærmere især i skhol. til Apoll. Rhod. II. 130
498. Heraclides] omtalt 23. 46 salubris] se Mdv.[8] § 53 b anm. 1. pingue et concretum] »tyk og uklar«; jf. *concreto* 11. 18.

sapienter instituisse veteres, ut hostiarum immolatarum inspicerentur exta; quorum ex habitu atque ex colore tum salubritatis, tum pestilentiae signa percipi, non numquam etiam, quae sit vel sterilitas agrorum vel fertilitas futura. Quae si a natura profecta observatio atque usus agnovit, multa adferre potuit dies, quae animadvertendo notarentur, ut ille Pacuvianus qui in Chryse physicus inducitur, minime naturam rerum cognosse videatur:

. . . nam isti quí linguam avium intéllegunt
plusque éx alieno iécore sapiunt quam éx suo,
magis aúdiendum quam aúscultandum cénseo.

Cur? quaeso, cum ipse paucis interpositis versibus dicas satis luculente:

Quídquid est hoc, ómnia animat, fórmat, alit, augét, creat,
sépelit recipitque ín sese omnia ómniumque idémst pater,

---

131 Quae si a natura profecta . . .] *quae* ɔ: disse kendemærker og den derpå støttede viden; at de (den) er »udgåede fra naturen«, vil sige, at de er byggede på betragtning af naturen. dies] »tiden i sit løb«; således *n. d.* II. 2. 5. o. fl. st. Chryse] Pacuvius's tragedie *Chryses* havde navn efter Agamemnon's og Khryseis's søn. physicus] Ordstillingen efter Mdv.[8] § 277 a. Ordet er brugt spøgende om én eller anden af tragediens personer, der udtaler sit »filosofiske« standpunkt overfor divinationen. . . . nam isti . . .] Begyndelsen af det første trimeter mangler; det tredje vers citeres også Non. 246. 9. — Nominativen *isti* kan kun forklares som en meget hård anakoluthi. ex suo] For ordspillets skyld tages *iecur* som forstandens sæde. dicas] Der apostroferes til Pacuvius eller den omtalte *Pacuvianus physicus*. Quidquid est . . .] Trokh. septenarer; mærk synizesen i *eodem*. creat] måské (= *auget*) »giver vækst« (jf. *cresco* af samme rod); i betydningen »skaber« vilde ordet komme på en underlig plads. Dog bemærker Orelli (til

índidemque eadem aéque oriuntur de íntegro atque
eodem óccidunt.

Quid est igitur, cur, cum domus sit omnium una, eaque communis, cumque animi hominum semper fuerint futurique sint, cur ii, quid ex quoque eveniat, et quid quamque rem significet, perspicere non possint? Haec habui,' inquit, 'de divinatione quae dicerem.

Nunc illa testabor, non me sortilegos neque eos, qui 58 132
quaestus causa hariolentur, ne psychomantia quidem, quibus Appius, amicus tuus, uti solebat, agnoscere; non habeo denique nauci Marsum augurem, non vicanos haruspices, non de circo astrologos, non Isiacos coniectores, non interpretes somniorum; non enim sunt ii aut scientia aut arte divini,

séd superstitiósi vates ínpudentesque hárioli,
aút inertes aút insani aut quíbus egestas ímperat,
quí sibi semitám non sapiunt, álteri monstránt viam;
quíbus divitias póllicentur, áb iis drachumam ipsí
petunt.
De hís divitiis síbi deducant dráchumam, reddant
cétera.

---

42. 93), at ved *verba gignendi* og *educandi* er denne forkerte ordstilling almindelig. omnium] neutrum.

sortilegos] »lodtrækningsspåmænd«. psychomantia] (også 58 132
νεκρομαντεῖα, *νεκυομαντεῖα*) betegner jo egentlig de steder, hvor man får afdøde manet frem; her tænkes dog på selve maningen eller åndemaner-professionen. Appius] se noten 16. 29; hans åndemaninger omtales også *Tusc.* I. 16. 37. nauci] Mdv.[3] § 294 anm. 1. Marsum] Marserne var bekendte (jf. II. 33. 70) for deres trolddomskunster, slangebesværgelser osv. de circo] Ved circus plejede allehånde gøglere og charlataner at holde til. Isiacos coniectores] ɔ: Isis-præsterne. sed superstitiosi . . .] (*sed* hører muligvis til Q. Cicero's egne ord.) Citatet er af Ennius's tragedie *Telamo* (jf. *n. d.* III. 32. 79). Metret er den trokh. septenar; i 4de

Atque haec quidem Ennius, qui paucis ante versibus esse deos censet, sed eos non curare opinatur, quid agat humanum genus. Ego autem, qui et curare arbitror et monere etiam ac multa praedicere, levitate, vanitate, malitia exclusa divinationem probo.'

Quae cum dixisset Quintus, 'praeclare tu quidem', inquam, 'paratus . . .'.

---

vers er anden stavelse kort (se noten til *artubus* 20. 40). [Se tillægget.] esse deos censet] Jf. citatet II. 50. 104. levitate, vanitate, malitia] »humbug, gøgl og bedrageri«.

* * *

[Der mangler noget i slutningen af bogen, rimeligvis dog kun ganske lidt.]

LIBER SECUNDUS.

Indhold af 2den bog.

Indledning (c. 1—2).

Målet for M. Cicero's forfattervirksomhed og udsigt over 1–2
den (1). Forholdene, hvorunder han skriver (2).

M. Cicero's udvikling (3—72).

Samtalen genoptages, M. Cicero tager ordet: han har 3–10
intet fast standpunkt, men spørger og søger. *Hvad er det for ting, der kan divineres?* Dem, vi opfatter gennem sanserne? Nej! Dem, der dyrkes som kunster og videnskaber? Nej, divinationen løser hverken lægevidenskabelige, astronomiske eller mathematiske problemer (3), ikke heller filosofiske eller politiske (4), så lidt som den erstatter det erfaringsmæssige skøn. Den skulde, ifølge Quintus, være forudsigelse af det tilfældige. Men lægens, skipperens, feltherrens forudsigelser er jo dog ikke divination, tydning af vejrvarsler [jf. I. 7—9] ikke heller, og alt dette drejer sig om noget tilfældigt. Tilbage bliver: *det* tilfældige, som ingen viden eller kløgt kan forudsé (5). Men det, der sker ved et blindt tilfælde, kunde lige så godt falde anderledes ud; hvorledes kan det da forudsiges? Selv et skøn, der er bygget på fornuftslutninger, kan tage fejl, hvor meget mere da ikke divinationen, der mangler dette grundlag! (6) Intet er så irrationelt og uberegneligt som tilfældigheden. Selv gud kan ikke vide det tilfældige forud: så var det nemlig bestemt til at ske således, altså ikke tilfældigt. Benægtes derimod tilfældigheden, så at alt sker ifølge en fast skæbne, må definitionen på divination ændres (7). Desuden, hvis alt er skæbne-

bestemt, hvad kan divinationen så nytte os? Vi kan jo dog i så fald ikke forebygge det, der bebudes os; Deiotaros, Iunius og Claudius [I. 15—16]; om varslerne forud for slaget ved Trasumenus [I. 35] (8). Tvært imod vilde en forudviden om uafvendelige ulykker gøre os livet utåleligt; Priamos, Crassus, Pompeius, Caesar (9). Digtersteder, som udtaler, at skæbnen er ubøjelig. Slutning: det tilfældige kan ikke divineres (10).

11 Quintus's inddeling af divinationsarter gentages. At han så ofte opgiver al forklaring og blot appellerer til kendsgærninger, er ufilosofisk: det er at føre upålidelige vidner.

Middelbar divination (12—48).

12—32 Om haruspicinen. For at indvoldsvarslerne skal give sande forudsigelser, må der være en forbindelse mellem dem og naturen i det hele, eller indvoldene omformes ved et guddomsbud. Hvad fællesskab er der da mellem alnaturen og indvoldene? (12) Demokritos's standpunkt [jf. I. 57] kritiseres; sidehug til Ferekydes [jf. I. 50] (13). Haruspicinens theorier er lavede, ikke vundne ved iagttagelse. Selv om der er en vis harmoni og lønlig forståelse i naturen — eksempler anføres —, hvad »sympathetisk« forhold kan der så være mellem haruspicinens indvoldstegn og forudsigelser om fund af en skat o. lign.? (14). I hvert fald er forklaringen af, hvorledes den ofrende får det passende offerdyr [jf. I. 52], aldeles urimelig (15). Ofringsvarslerne for Caesar [I. 52] (16). Flere urimeligheder ved indvoldstydningen; Epikur er mere konsekvent end Stoikerne. Nej, indvoldstydningen må falde (17). Men dermed falder hele haruspekslæren. Dens 2den opgave er lynvarslerne. Den tro, at torden og lyn kommer fra Iupiter, skyldes oprindelig skrækken. Om grunden til, at der ikke må holdes folkeforsamlinger i tordenvejr (18). Hvorfra kommer lynet? Stoikernes forklaring; den naive opfattelses latterlighed (19). Nogen kunst kan man ikke frakende haruspeksernes lyntolkninger. Om de i I. 10 ff. omtalte varsler. Det går ikke an, som Quintus gjorde, at holde sig til kendsgærninger uden at spørge om årsagerne. Han anførte som sidestykker vejrvarsler [I. 7 ff.] og nogle planters virkninger [I. 10] (20); men det er noget andet: ved sligt kan man dog forske efter

årsagen og i alt fald iagttage fænomenerne planmæssigt. Anderledes med lynene! her kan man ikke afgøre, hvor meget der er tilfældets værk. Den opstillede begrænsning for, hvad tilfældet kan bevirke [I. 13], er uholdbar (21). Haruspicinens 3dje opgave er jærtegnstydningen. Om jærtegn kan i almindelighed siges, at det umulige er aldrig sket, det mulige er ikke noget mirakel (22). Om haruspicinens oprindelse, Tages (23). Spot over haruspicinen, Cato, Hannibal; usande haruspeksspådomme (24). Om de i I. 44 og I. 34 omtalte jærtegn; hvorfor de ikke kan stamme fra guderne (25). Udlægningen er noget ganske upålideligt, idet fortolkernes individuelle forskelligheder gør sig gældende. De formodede tegn og bud fra guderne kan være noget hélt naturligt eller tilfældigt, således hanernes galen i Lebadeia [I. 34] (26), blodregn, svedende gudebilleder, musenes gnaven [I. 43 f.]; lignende varsler fingeres for løjer (27); om misfostre o. desl. Alt sligt bør betragtes naturvidenskabeligt, så forsvinder alle jærtegn. Anekdote om snogen på dørstangen (28); snogevarslet i Ti. Gracchus's hus [I. 18] (29); spurvevarslet i Iliaden og snogevarslet for Sulla [I. 33] (30). Ved somme jærtegn er der intet mærkeligt i og for sig; det påfaldende kommer først ved tydningen og dens opfyldelse; Midas, Platon, Roscius [I. 36]; Flaminius [I. 35]; Dionysios's hest [I. 36]; varslerne forud for slaget ved Leuktra [I. 34] — altsammen tilfældigheder (31); græskronen på Lysandros-støtten, Dioskurernes stjærner, aben i Dodone [I. 34]; den Veientiske spådom [I. 44]; Aius Loquens og Moneta [I. 45] (32).

Om auspicierne. Augurens opgave er ikke, om det 33—39 end var ældre tiders opfattelse, at forudsige fremtiden; augurlæren opretholdes af hensyn til menigmands tro og af politiske hensyn, og opsætsighed mod den fortjener straf (33). Auspicierne er humbug. Prøve på, hvordan der tages auspicier; *tripudium sollistimum* (34) er et betydningsløst varsel, da det nutildags fremtvinges. Iagttagelsen *de caelo* er også forsømt. Lyn og folkeforsamlinger [jf. 18]. *Vitium* ved valg [I. 17]; de anførte eksempler viser ikke nogen divination, hverken af augurer eller haruspekser. Marcellus's og Appius's opfattelse af augurvæsenet (35). Augurier hos fremmede nationer, Deiotaros. Romerne bruger auspicier langt mindre end før, således i krig; man hindrer endogså iagttagelsen af auspicier, M. Marcellus (36). Nærmere om

Deiotaros's auspicier [I. 15] (37). Fortællingerne om Romulus's augurstav og Attus Navius [I. 17] er fabler. Augurvæsenets princip og oprindelse (38). At de fleste tror på og bruger auspicier, viser intet om deres sandhed. Uoverensstemmelser i forskellige nationers augurlære (39).

40 Om *omina* [I. 45 f.]; gadesælgerens varselord til Crassus, — lutter overtro.

41 Om orakellodder, specielt de Praenestinske; ingen tror længer derpå.

42–47 Om Khaldæerne. Filosoffers mening om dem. Khaldæerne forklarer, at planeternes forskellige indbyrdes stilling i dyrekredsen indvirker forskelligt på himlen og derigennem på dem, der fødes (42); men det er vanvid. Diogenes mener dog, at de af planeternes stilling kan forudsige noget om børnenes naturanlæg, derimod ikke om deres skæbne; ellers havde tvillinger samme skæbne. Men selv denne indrømmelse kan M. Cicero ikke underskrive. Trods den tilsyneladende nærhed befinder planeterne sig i så uhyre afstande, at de umuligt kan indvirke på jorden (43). Efter Khaldæernes lære skulde de, der er fødte under samme konstellation have samme skæbne. Men da stjærnernes stilling i et givet øjeblik er forskellig for de forskellige egne af jorden, er konstellationen ikke den samme for alle dem, der fødes samtidig (44). Det var da langt rimeligere at tillægge vejret i fødselsstunden betydning. Og så oversér Khaldæerne arvelighedens betydning. Andre indvendinger: folk, der er fødte i samme stund, får tit en meget forskellig karakter og skæbne (45); hvis alle menneskets egenskaber var dannede under stjærnernes påvirkning, lod medfødte naturfejl sig ikke forandre, og det sker dog; de geografiske forhold spiller en større rolle ved fødselen end månens indvirkning. Historien om, at nativitetslæren var bygget på mange årtusenders erfaring, er rent opspind (46). M. Cicero slutter sig her til Panaitios, men tilføjer på egen hånd et par andre indvendinger. Man er gået så vidt, at man vil lade stjærnernes stilling i en bys grundlæggelsesstund have betydning for byens skæbne. Det behøver ingen gendrivelse; vi hører hver dag om uopfyldte spådomme af Khaldæere (47).

48 Quintus erklærer sig enig med broderen i det hidtil udviklede.

Naturlig divination (49—71)

fremtræder i afsind og i drømme. Stoikernes bevis for divinationen [I. 38] gentages. Deres præmisser er ikke uangribelige, slutningen altså urigtig (49). Eksempel på Epikur's større forsigtighed i konklusionen. Det Stoiske bevis trevles op (50—51). Kratippos's bevis [I. 32] gentages og gennemgås (52—53). 49—53

Om afsindsdivinationen. Der er ingen grund til at tro, at man i afsind skulde se, hvad man ellers ikke kan se. De Sibyllinske spådomme taler så ubestemt, at de kan passe, hvad der så sker, — en snild beregning af forfatteren, som åbenbart ikke har været afsindig; derom vidner også brugen af akrostikha. Disse spådomme bør gemmes bag lås og lukke, at de ikke skal gøre ulykker (54). Ingen fornuftige mennesker tror på de mythiske sandsigere, Kassandra o. a., så lidt som på senere profeter, Publicius o. fl. [jf. I. 50]. Rorkarlens spådom [I. 32] forklares naturligt (55). De Delfiske orakelsvar [I. 19] er dels falske, dels tilfældigt sande, somme af dem uforståelige eller dobbelttydige (56). Var det en guddommelig kraft, der gjorde Pythia sandsigende, havde den ikke tabt sig i tidens løb. Der har været bedrageri med i spillet (57). 54—57

Om drømmedivinationen. Dermed står det ikke bedre til; filosoffernes forsvar er dårligt; det er latterligt at ville lade mad og drikke have indflydelse på sjælen i drømme [jf. I. 29 f.]. Syner i drømme er ikke pålideligere end gales eller berusedes syner (58). At nogle enkelte af de utallige drømme går i opfyldelse, beviser intet om deres sandhed i det hele. I det praktiske liv lader man sig jo heller ikke lede eller belære af drømme (59). Drømme sendes ikke af guderne; ti da tillod de ikke, at vi i reglen lod dem uænsede (60). Vilde gud meddele os noget, burde det ske i vågen tilstand, tydeligt og ligefrem (61). Ingen vil påstå, at alle drømme er sande. Hvor kommer da de falske fra? Nej, drømmene opstår af tankelevninger (62). Men selv om drømme var bud fra guderne, vilde vore drømmetydere ikke være kvalificerede til at forstå og tyde dem (63). Hvortil desuden denne talen i gåder? ellers beder vi os jo fritagne for gåder i talen (64). Drømmen om ægget (65). Aleksander's drøm fortælles (66). At M. Cicero drømte om Marius (67) og Quintus om sin broder, var fordi deres tanker i 58—71

vågen tilstand syslede med disse personer. Var drømme gudernes meddelelsesmidler, måtte vi hyppigere have drømme (68). Drømmene kan ikke forklares ved et naturligt »sympathetisk« forhold mellem drømmen og det, den betyder; eksempler (69). Selve drømmetydernes udlægninger viser mere deres egen skarpsindighed end en naturlig virkning og sammenhæng; eksempler på modsigende udlægninger. Der er ingen videnskab heri (70). En drømmetydningskunst har heller ikke kunnet danne sig ved iagttagelser gennem et langt tidsrum. De er alt for umådelig forskellige til at kunne bringes i system. Man har ikke lov til af en enkelt drøm med rigtigt udfald at hente bekræftelse til de utallige andre. Drømme har altså ingen betydning (71).

72 Altså bort med drømmedivinationen som med al anden overtro! Men derfor må religionen ikke ryddes ud. — Samtalen sluttes.

---

1 1 Quaerenti mihi multumque et diu cogitanti, quanam re possem prodesse quam plurimis, ne quando intermitterem consulere rei publicae, nulla maior occurrebat, quam si optimarum artium vias traderem meis civibus; quod conpluribus iam libris me arbitror consecutum. Nam et cohortati sumus, ut maxime potuimus, ad philosophiae studium eo libro, qui est inscriptus Hortensius,

---

1 1 consulere rei publicae] »min virken for staten (for det almene bedste)«. si—traderem] se Mdv.[3] § 348 anm. 3 slutn. optimarum artium] »de bedste kundskaber« ɔ: filosofien. meis civibus] kan forstås som »mine landsmænd« med pronomenet betonet, nl. ligesom de Græske filosoffer har åbnet deres landsmænd adgang. Dog bemærkes, at ordstillingen *mei cives* findes andensteds uden særligt eftertryk på *mei*, således i 2. 6. cohortati sumus] Mærk overgangen til 1ste person pluralis, hvor Cicero omtaler sig selv som forfatter (Mdv.[3] § 424 b); en lignende skiften i 1. 3, *de fin.* I. 1. 1 o. fl. st. Hortensius] Om de nævnte værker henvises til littera-

et, quod genus philosophandi minime adrogans maxime-
que et constans et elegans arbitraremur, quattuor Aca-
demicis libris ostendimus. Cumque fundamentum esset 2
philosophiae positum in finibus bonorum et malorum,
perpurgatus est is locus a nobis quinque libris, ut,
quid a quoque, et quid contra quemque philosophum
diceretur, intellegi posset. Totidem subsecuti libri
Tusculanarum disputationum res ad beate vivendum max-
ime necessarias aperuerunt. Primus enim est de con-
temnenda morte, secundus de tolerando dolore, de
aegritudine lenienda tertius, quartus de reliquis animi
perturbationibus, quintus eum locum conplexus est, qui
totam philosophiam maxime inlustrat; docet enim, ad
beate vivendum virtutem se ipsa esse contentam. Qui- 3
bus rebus editis tres libri perfecti sunt de natura deo-
rum, in quibus omnis eius loci quaestio continetur.
Quae ut plane esset cumulateque perfecta, de divina-
tione ingressi sumus his libris scribere; quibus, ut est
in animo, de fato si adiunxerimus, erit abunde satis
factum toti huic quaestioni. Atque his libris adnume-
randi sunt sex de re publica, quos tum scripsimus, cum
gubernacula rei publicae tenebamus. Magnus locus

---

turhistorien. genus philosophandi] »filosofisk methode (ɔ: lære, skole)«. minime adrogans] »mindst ubeskeden«, idet den Akademiske lære ikke fremtrådte med dogmatisk bydende selvsikkerhed, men stadig fremhævede det usikre i den menneskelige viden (jf. 72. 150). elegans] »nobel«.

esset positum] »hviler«. Om tiden se Mdv.[3] § 383 anm. 1. in 2
finibus bonorum] ɔ: på fastslåelsen af, hvad der er det højeste gode; jf. *de fin.* V. 6. 15.

Quibus rebus editis] = *quae cum edita essent.* Man bør næppe 3
udslette *rebus.* (Se Stamm i progr. Rössel 1881 p. 7.) plane] Måské bedre (med *cod. V*[2]) *plene.* cum—tenebamus] Der menes ikke: som konsul, men: da jeg endnu spillede en større politisk

philosophiaeque proprius, a Platone, Aristotele, Theophrasto totaque Peripateticorum familia tractatus uberrime. Nam quid ego de Consolatione dicam? quae mihi quidem ipsi sane aliquantum medetur, ceteris item multum illam profuturam puto. Interiectus est etiam nuper liber is, quem ad nostrum Atticum de senectute misimus; in primisque, quoniam philosophia vir bonus efficitur et fortis, Cato noster in horum librorum nu-
4 mero ponendus est. Cumque Aristoteles itemque Theophrastus, excellentes viri cum subtilitate, tum copia, cum philosophia dicendi etiam praecepta coniunxerint, nostri quoque oratorii libri in eundem librorum numerum referendi videntur. Ita tres erunt de oratore, quartus Brutus, quintus orator.

2 Adhuc haec erant; ad reliqua alacri tendebamus animo, sic parati, ut, nisi quae causa gravior obstitisset, nullum philosophiae locum esse pateremur, qui non Latinis litteris inlustratus pateret. Quod enim munus rei publicae adferre maius meliusve possumus,

---

rolle, hvilket efter landflygtigheden var forbi. *De rep.* er forfattet i tidsrummet 54—51. — At skriftet *de legibus* lades uomtalt her og *Tusc.* IV. 1. 1, er vel grundet på, at Cicero aldrig fik det færdigt. Hans øvrige filosofiske værker var enten endnu ikke forfattede (således *Laelius* og *de officiis*) eller forbigås som ubetydelige (det gælder i alt fald om *paradoxa*). Det samme kan siges om de uomtalte rhetoriske værker. Theophrasto] skrev flere værker af politisk-filosofisk indhold, der nu er tabte ligesom hans nedenfor omtalte rhetoriske skrifter. Nam quid ego . . .] se noten I. 15. 26. mihi—medetur] Tullia var død et års tid i forvejen. misimus] ɔ: har dediceret. Cato noster] også kaldet *laus Catonis*. Mærk ordstillingen: *Cato noster* »min bog *Cato*«, *nostrum Atticum* »min ven A.«.

4 dicendi praecepta] ɔ: rhetorik (Nägelsb. *Lat. st.*[8] p. 71).

2 erant . . . tendebamus] Impf. ifølge Mdv.[8] § 300 (brevstil).

quam si docemus atque erudimus iuventutem? his prae-
sertim moribus atque temporibus, quibus ita prolapsa
est, ut omnium opibus refrenanda ac coërcenda sit.
Nec vero id effici posse confido, quod ne postulandum 5
quidem est, ut omnes adulescentes se ad haec studia
convertant. Pauci utinam! quorum tamen in re publica
late patere poterit industria. Equidem ex iis etiam
fructum capio laboris mei, qui iam aetate provecti in
nostris libris adquiescunt; quorum studio legendi meum
scribendi studium vehementius in dies incitatur; quos
quidem plures, quam rebar, esse cognovi. Magnificum
illud etiam Romanisque hominibus gloriosum, ut Graecis
de philosophia litteris non egeant; quod adsequar pro- 6
fecto, si instituta perfecero. Ac mihi quidem expli-
candae philosophiae causam adtulit casus gravis civi-
tatis, cum in armis civilibus nec tueri meo more rem
publicam nec nihil agere poteram nec, quid potius,
quod quidem me dignum esset, agerem, reperiebam.
Dabunt igitur mihi veniam mei cives vel gratiam potius
habebunt, quod, cum esset in unius potestate res pu-
blica, neque ego me abdidi neque deserui neque adflixi
neque ita gessi, quasi homini aut temporibus iratus,
neque porro ita aut adulatus aut admiratus fortunam
sum alterius, ut me meae paeniteret. Id enim ipsum

---

his moribus atque temporibus] »under den nu herskende tidsånd (Nägelsb. *Lat. st.*[8] p. 69).
in re publ. late patere] »få en vidtrækkende betydning for 5
staten«; den har nemlig ære og gavn af sligt (jf. *n. d.* I. 4. 7).
adquiescunt] »finder tilfredsstillelse«. Magnificum illud . . ., ut] »det er et stolt mål at bringe det så vidt, at . . .«. Romanis hominibus] adskiller sig fra det simple *Romanis* ved at betone folkeindividualiteten (Nägelsb. *Lat. st.*[8] p. 123).
(me) deserui] »opgav mig selv«, »gav tabt«; jf. Caes. *b. c.* I. 75. 6
(me) adflixi] »ydmygede mig«. paeniteret] se noten I. 15. 27.

a Platone philosophiaque didiceram, naturales esse quasdam conversiones rerum publicarum, ut eae tum a principibus tenerentur, tum a populis, aliquando a singulis.
7 Quod cum accidisset nostrae rei publicae, tum pristinis orbati muneribus haec studia renovare coepimus, ut et animus molestiis hac potissimum re levaretur et prodessemus civibus nostris, qua re cumque possemus. In libris enim sententiam dicebamus, contionabamur, philosophiam nobis pro rei publicae procuratione substitutam putabamus. Nunc quoniam de re publica consuli coepti sumus, tribuenda est opera rei publicae, vel omnis potius in ea cogitatio et cura ponenda, tantum huic studio relinquendum, quantum vacabit a publico officio et munere. Sed haec alias pluribus; nunc ad institutam disputationem revertamur.

3 8 Nam cum de divinatione Quintus frater ea disseruisset, quae superiore libro scripta sunt, satisque ambulatum videretur, tum in bibliotheca, quae in Lycio est, adsedimus. Atque ego: 'adcurate tu quidem,' inquam, 'Quinte, et Stoice Stoicorum sententiam defendisti, quodque me maxime delectat, plurimis nostris

---

a Platone] *πολιτ.* VIII. 3. p. 546. principibus] »et aristokrati«.
7 muneribus] »mine opgaver«, »min politiske virksomhed« (Nägelsb. *Lat. st.*[8] p. 70). sententiam dicebamus] udtrykker senatorens virksomhed. Sed haec alias pluribus] Der sigtes måské til *de off.* II indledningen.
3 8 Nam cum . . .] Denne sætning motiverer ordet *institutam*: disputten var endnu ikke færdig; da nemlig min broder . . . . ambulatum] Man erindre, at Quintus har udviklet sin mening om divinationen på en spaseretur i Lyceum (I. 5. 8). Lycio] Ordet staves *Lyceum* i I. 5. 8. Stoice] Cicero omtaler ofte Stoikernes fremstillingsmåde, således *Brut.* 31. 118, hvor han siger, at de er *prudentissimi in disserendo*, men *eidem traducti a disputando ad dicendum inopes.* Her tænkes udelukkende på den rosende side,

exemplis usus es, et iis quidem claris et inlustribus. Dicendum est mihi igitur ad ea, quae sunt a te dicta, sed ita, nihil ut adfirmem, quaeram omnia, dubitans plerumque et mihi ipse diffidens. Si enim aliquid certi haberem, quod dicerem, ego ipse divinarem, qui esse divinationem nego. Etenim me movet illud, quod in 9
primis Carneades quaerere solebat, quarumnam rerum divinatio esset: earumne, quae sensibus perciperentur? At eas quidem cernimus, audimus, gustamus, olfacimus, tangimus. Num quid ergo in his rebus est, quod provisione aut permotione mentis magis quam natura ipsa sentiamus? aut num nescio qui ille divinus, si oculis captus sit, ut Tiresias fuit, possit, quae alba sint, quae nigra, dicere aut, si surdus sit, varietates vocum aut modos noscere? Ad nullam igitur earum rerum, quae sensu accipiuntur, divinatio adhibetur. Atqui ne in iis quidem rebus, quae arte tractantur, divinatione opus est. Etenim ad aegros non vates aut hariolos, sed medicos solemus adducere, nec vero, qui fidibus aut tibiis uti volunt, ab haruspicibus accipiunt earum tractationem, sed a musicis. Eadem in litteris ratio est reli- 10
quisque rebus, quarum est disciplina. Num censes, eos, qui divinare dicuntur, posse respondere, sol maiorne

---

deres dialektiske færdighed. nostris] ɔ: hentede fra den Romerske verden, »hjemlige«. claris et inlustribus] »bekendte og iejnefaldende (slående)«; jf. Sen. *ep.* 83. 13.

in primis] *i. e. ante omnia, disputationem inde incipiens* (Hottinger). tangimus] »føler« ɔ: iagttager gennem følesansen, *tactus.* I denne snævrere betydning bruges *sentire* ikke. natura ipsa] »gennem selve de naturlige sanser«; jf. 53. 108. nescio qui ille divinus] »denne profetiske ubekendte«; jf. *Acad.* II. 25. 81 *ille nescio qui.* 9

litteris] »boglig lærdom«. quarum est disciplina] »som der kan undervises i«. sol maiorne . . .] Anaksimandros antog, at 10

quam terra sit an tantus, quantus videatur? lunaque suo lumine an solis utatur? sol, luna quem motum habeat? quem quinque stellae, quae errare dicuntur? Nec haec, qui divini habentur, profitentur se esse dicturos, nec eorum, quae in geometria describuntur, quae vera, quae falsa sint; sunt enim ea mathematicorum, non
4 hariolorum. De illis vero rebus, quae in philosophia versantur, num quid est, quod quisquam divinorum aut respondere soleat aut consuli: quid bonum sit, quid malum, quid neutrum? sunt enim haec propria philo-
11 sophorum. Quid? de officio num quis haruspicem consulit: quem ad modum sit cum parentibus, cum fratribus, cum amicis vivendum? quem ad modum utendum pecunia, quem ad modum honore, quem ad modum imperio? Ad sapientes haec, non ad divinos referri solent. Quid? quae a dialecticis aut a physicis tractantur, num quid eorum divinari potest: unusne mundus sit an plures? quae sint initia rerum, ex quibus nascuntur omnia? physicorum est ista prudentia. Quo modo autem 'mentientem', quem *ψευδόμενον* vocant, dis-

---

solen var på størrelse med jorden, Anaksagoras, at den var »mange gange så stor som Peloponnes«, Herakleitos, at den var 1 fod bred, Epikur, at den var omtrent så stor som den »synes at være« (og dens tilsyneladende størrelse sættes til omtrent 1 fod; se f. e. Aristot. *περὶ ἐνυπνίων* 1 og Cic. *de fin.* I. 6. 20 med Madvig's note), — alt ifølge Plut. *de plac. philos.* II. 21. suo lumine] At månen var selvlysende, mente flere (Plut. *l. l.* II. 28). errare dicuntur] se I. 11. 17. quae in geometria describuntur] »geometriens forklaringer« (eller »læresætninger«). Den almindelige forklaring »geometriske figurer« giver ingen god mening.
4 quod quisquam . . .] *Quod* hører, som omfangsakkusativ (Mdv. [8] § 195 b), også til *consuli.* quid neutrum] Stoikernes *ἀδιάφορον.*
11 honore] »embede«. initia rerum] ɔ: grundstofferne, elementerne. Quo modo autem . . .] Den rigtige forståelse fremsættes i Madvig

solvas, aut quem ad modum soriti resistas — quem, si necesse sit, Latino verbo liceat 'acervalem' appellare; sed nihil opus est: ut enim ipsa 'philosophia' et multa verba Graecorum, sic sorites satis Latino sermone tritus est —: ergo haec quoque dialectici dicent, non divini. Quid? cum quaeritur, qui sit optimus rei publicae status, quae leges, qui mores aut utiles aut inutiles, haruspicesne ex Etruria arcessentur, an principes sta-
tuent et delecti viri periti rerum civilium? Quodsi nec 12
earum rerum, quae subiectae sensibus sunt, ulla divinatio est nec earum, quae artibus continentur, nec earum, quae in philosophia disseruntur, nec earum, quae in re publica versantur, quarum rerum sit, nihil prorsus intellego; nam aut omnium debet esse, aut aliqua ei materia danda est, in qua versari possit. Sed nec omnium divinatio est, ut ratio docuit, nec locus nec materia invenitur, cui divinationem praeficere pos-

---

de fin.[3] p. 181. mentientem] (Gr. ψευδόμενος) en »fangeslutning«, der gengives således af Cicero (*Ac.* II. 29. 95): *si te mentiri dicis idque verum dicis, mentiris an verum dicis?* I virkeligheden er sætningen »jeg lyver« noget snak (når det ikke er noget forhen sagt, der sigtes til); den dom, en sætning indeholder, kan nemlig ikke være en dom om sig (ɔ: dommen) selv. soriti] *σωρείτης*, af *σωρός* = *acervus*) en anden »fangeslutning«, der baseres på umuligheden af at angive, hvor mange korn der må til, for at det kan kaldes en dynge. Jf. *Ac.* II. 29. 92, Hor. *ep.* II. 2. 34 ff. Ordets grammatiske form er i øvrigt påfaldende; C. F. W. Müller har foreslået (men ikke selv optaget) *soritae.* ipsa philosophia] Efter Mdv.[8] § 22 kunde man ventet *ipsum*; men reglen er ikke uden undtagelser. ergo] Med dette ord vender Cicero fra digressionen tilbage til hovedtanken; ligeså *Tusc.* I. 7. 14, *ad fam.* XV. 10. 1. Oftere bruges på denne måde *igitur.* mores] ligesom 2. 4.
quae artibus continentur] ɔ: som udgør lærefag, = *quarum* 12
est disciplina (3. 10). earum, quae in re publ. versantur]

simus. Vide igitur, ne nulla sit divinatio. Est quidam Graecus vulgaris in hanc sententiam versus:

bene quí coniciet, vátem hunc perhibebo óptumum.

Num igitur aut, quae tempestas inpendeat, vates melius coniciet quam gubernator, aut morbi naturam acutius quam medicus aut belli administrationem prudentius quam inperator coniectura adsequetur?

13 Sed animadverti, Quinte, te caute et ab iis coniecturis, quae haberent artem atque prudentiam, et ab iis rebus, quae sensibus aut artificiis perciperentur, abducere divinationem eamque ita definire: divinationem esse earum rerum praedictionem et praesensionem, quae essent fortuitae. Primum eodem revolveris. Nam et medici et gubernatoris et imperatoris praesensio est rerum fortuitarum. Num igitur aut haruspex aut augur aut vates quis aut somnians melius coniecerit, aut e morbo evasurum aegrotum aut e periculo navem aut

---

»politiske spørgsmål« (jf. Nägelsb. *Lat. st.*[8] p. 436). Vide igitur, ne . . . .] Mdv.[3] § 372 b anm. 1, jf. 13. 31.

Est quidam . . .] Se tillægget. På Græsk lyder trimetret hos Plutarkh (*de defectu orac.* 40 jf. *de Pyth. orac.* 10), der nævner Euripides som forfatter, således: *μάντις* (*γ'* eller *δ'* er udeladt) *ἄριστος, ὅστις εἰκάζει καλῶς.* Graecus] Davisius foreslår *Graecis*, måské rigtigt. quae tempestas inpendeat] Da *impendere* næppe bruges i den neutrale betydning »være i vente«, om noget godt lige så vel som om noget ondt, må ordene vel betyde: »hvordan det optrækkende uvejr bliver«, storm eller regn, forbigående eller langvarigt osv.

13 te caute . . .] Der tænkes på steder som I. 49. 111 f. haberent artem atque prudentiam] »har (ɔ: bygger på, forudsætter) en theori og klog indsigt«, altså f. e. feltherrens og politikerens slutninger. sensibus aut artificiis perciperentur] »tilegnes gennem sanserne eller gennem faglig uddannelse«, f. e. lægens, sømandens, håndværkerens kundskab. eodem revolveris] »kommer ingen vegne dermed«.

ex insidiis exercitum quam medicus, quam gubernator, quam imperator? Atqui ne illa quidem divinantis esse 14
dicebas, ventos aut imbres inpendentes quibusdam praesentire signis — in quo nostra quaedam Aratea memoriter a te pronuntiata sunt —, etsi haec ipsa fortuita sunt; plerumque enim, non semper eveniunt. Quae est igitur aut ubi versatur fortuitarum rerum praesensio, quam divinationem vocas? Quae enim praesentiri aut arte aut ratione aut usu aut coniectura possunt, ea non divinis tribuenda putas, sed peritis. Ita relinquitur, ut ea fortuita divinari possint, quae nulla nec arte nec sapientia provideri possunt; ut, si quis M. Marcellum illum, qui ter consul fuit, multis annis ante dixisset naufragio esse periturum, divinasset profecto; nulla enim arte alia id nec sapientia scire potuisset. Talium ergo rerum, quae in fortuna positae sunt, praesensio divinatio est.

Potestne igitur earum rerum, quae nihil habent ra- 6 15
tionis, quare futurae sint, esse ulla praesensio? Quid est enim aliud fors, quid fortuna, quid casus, quid eventus, nisi cum sic aliquid cecidit, sic evenit, ut vel aliter cadere atque evenire potuerit? Quo modo ergo id, quod temere fit, caeco casu et volubilitate fortunae, praesentiri et praedici potest? Medicus morbum in- 16
gravescentem ratione providet, insidias imperator, tem-

---

in quo—pronuntiata sunt] I c. 7 f. memoriter] »med (sålédes, at du viste) god hukommelse« (Madvig *de fin.*[3] p. 74). M. Marcellum] en sønnesøn af Syrakus's erobrer, konsul 166, 155 og 152; druknede 150 ved Afrika's kyst. arte alia] *sc. nisi divinandi arte,* altså almindelig viden. in fortuna positae] ɔ: uberegnelige. 14

volubilitate] »lune«. 6 15

morburn ingravescentem] »en farlig vending i sygdommen«. 16

tempestates] Måské hellere *tempestatem*, se udg.s afh. i filol.

pestates gubernator; et tamen ii ipsi saepe falluntur, qui nihil sine certa ratione opinantur, ut agricola, cum florem oleae videt, bacam quoque se visurum putat, non sine ratione ille quidem; sed non numquam tamen fallitur. Quodsi falluntur ii, qui nihil sine aliqua probabili coniectura ac ratione dicunt, quid existimandum est de coniectura eorum, qui extis aut avibus aut ostentis aut oraclis aut somniis futura praesentiunt? Nondum dico, quam haec signa nulla sint, fissum iecoris, corvi cantus, volatus aquilae, stellae traiectio, voces furentium, sortes, somnia; de quibus singulis dicam suo loco;
17 nunc de universis. Qui potest provideri, quicquam futurum esse, quod neque causam habet ullam neque notam, cur futurum sit? Solis defectiones itemque lunae praedicuntur in multos annos ab iis, qui siderum motus numeris persequuntur; ea praedicunt enim, quae naturae necessitas perfectura est. Vident ex constantissimo motu lunae, quando illa, e regione solis facta, incurrat in umbram terrae [quae est meta noctis], ut eam obscurari necesse sit, quandoque eadem luna, subiecta atque opposita soli, nostris oculis eius lumen obscuret, quo in signo quaeque errantium stellarum quoque tempore futura sit, qui exortus quoque die signi alicuius aut qui occasus futurus sit. Haec qui ante
7 18 dicunt, quam rationem sequantur, vides. Qui thesau-

---

tidsskr., 3dje r. II p. 31. ille quidem] Mdv.[3] § 489 b. fissum iecoris] se noten I. 10. 16. stellae traiectio] se noten I. 1. 2.
17 notam, cur . . .] (konstrueret ligesom *causa, ratio, argumentum, cur* . . .) »noget, der tyder på, at . . .«, »antydning af, at . . .«. e regione solis facta] »efter at være kommen i lige linie med (ɔ: i opposition til) solen«. [quae—noctis]] se udg.s afh. *l. l.* p. 31 f. subiecta atque opposita] ɔ: i konjunktion. qui exortus . . .] »hvornår et stjærnebillede hver dag står op . . .«.

rum inventum iri aut hereditatem venturam dicunt,
quid sequuntur? aut in qua rerum natura inest id fu-
turum? Quodsi haec eaque, quae sunt eiusdem generis,
habent aliquam talem necessitatem, quid est tandem,
quod casu fieri aut forte fortuna putemus? Nihil enim
est tam contrarium rationi et constantiae quam fortuna,
ut mihi ne in deum quidem cadere videatur, ut sciat,
quid casu et fortuito futurum sit. Si enim scit, certe
illud eveniet; sin certe eveniet, nulla fortuna est; est
autem fortuna; rerum igitur fortuitarum nulla prae-
sensio est. Aut si negas, esse fortunam, et omnia, quae 19
fiunt quaeque futura sunt, ex omni aeternitate definita
dicis esse fataliter, muta definitionem divinationis, quam
dicebas praesensionem esse rerum fortuitarum. Si enim
nihil fieri potest, nihil accidere, nihil evenire, nisi quod
ab omni aeternitate certum fuerit esse futurum rato
tempore, quae potest esse fortuna? qua sublata qui
locus est divinationi, quae a te fortuitarum rerum est
dicta praesensio? Quamquam dicebas, omnia, quae fie-
rent futurave essent, fato contineri. Anile sane et ple-

---

venturam] Cicero bruger hyppig dette verbum netop om arv. in 7 18
qua—futurum] »hvor i naturen hører dette tilkommende hjemme«
(ɔ: hvad er det for naturlove, der styrer den slags ting). forte
fortuna] »ved et slumpetræf«; *Fors Fortuna* findes ligeledes
sammenstillet som navn på en gudinde, der havde et gammelt
tempel i Rom. Nihil enim . . .] refererer sig ikke til det nær-
meste spørgsmål *Quodsi—putemus*, men til de foregående. contra-
rium rationi et constantiae] »fornuftstridigt og uberegneligt«,
»irrationelt og inkonsekvent«. in deum cadere] »passe for (på)
gud«, »gælde om gud«; i lignende betydning 60. 125, jf. I. 18. 34.
rerum igitur . . .] Forud for denne sidste slutning kunde Cicero
passende have pointeret den slutning, som *igitur* viser tilbage til:
det tilfældige kan således end ikke guddommen selv vide forud,
menneskene langt mindre.

num superstitionis fati nomen ipsum; sed tamen apud Stoicos de isto fato multa dicuntur; de quo alias; nunc
8 20 quod necesse est. Si omnia fato, quid mihi divinatio prodest? Quod enim is, qui divinat, praedicit, id vero futurum est, ut ne illud quidem sciam quale sit, quod Deiotarum, necessarium nostrum, ex itinere aquila revocavit; qui nisi revertisset, in eo conclavi ei cubandum fuisset, quod proxuma nocte corruit; ruina igitur oppressus esset. At id neque, si fatum fuerat, effugisset, nec, si non fuerat, in eum casum incidisset. Quid ergo adiuvat divinatio? aut quid est, quod me moneant aut sortes aut exta aut ulla praedictio? Si enim fatum fuit, classes populi Romani bello Punico primo, alteram naufragio, alteram a Poenis depressam, interire, etiamsi tripudium solistumum pulli fecissent [L. Iunio et P. Claudio consulibus], classes tamen interissent. Sin, cum auspiciis obtemperatum esset, interiturae classes

---

19 de quo alias] Der tænkes på skriftet *de fato*; men Cicero glemmer dialogformen (se noten I. 33. 72).

8 20 Si omnia fato] *sc. fiunt* (Mdv.[3] § 479 d anm. 2 slutn.); ligeså lidt nedenfor *vultis autem omnia fato*. Deiotarum] se I. 15. 26. si fatum fuerat . . . si non fuerat] Der står indikativ her og lidt efter i sætningen *Si enim fatum fuit*, fordi det ikke skal udtrykkes, at betingelsen ikke finder sted. Plqpf. er brugt omtrent i samme betydning som perf., det første fra den fortidige hovedsætnings synspunkt, det sidste fra et almindeligt (eller nutidens) synspunkt. Hovedsætningernes konjunktiv skyldes således en anden, hypothetisk betingelse, der er tilføjet ved den sidste sætning (*etiamsi— fecissent*), men udeladt ved de to første, hvor den kunde lyde: hvis han havde båret sig anderledes ad. quod me moneant] Mdv.[3] § 195 b; nedenfor (i 21) *nihil nos admonere potest.* tripudium solistumum] se I. 15. 28. classes—interire] Se herom noten I. 16. 29. Sin, cum] Cicero bruger *cum* for at undgå *sin si.* Eksempler på *cum* for *si* findes i Madv. *opusc. ac.*[2] p. 153 f.; om *cum* i 61. 126 (*cum consulerent*) bør opfattes således, hvad Madvig an-

non fuerunt, non interierunt fato; vultis autem omnia fato; nulla igitur est divinatio. Quodsi fatum fuit, 21
bello Punico secundo exercitum populi Romani ad lacum Trasumennum interire, num id vitari potuit, si Flaminius consul iis signis iisque auspiciis, quibus pugnare prohibebatur, paruisset? [Certe potuit.] Casu igitur, non fato interiit exercitus; mutari enim fata non possunt; aut si fato, quod certe vobis ita dicendum est, etiamsi obtemperasset auspiciis, idem eventurum fuit. Ubi est igitur ista divinatio Stoicorum? quae, si fato omnia fiunt, nihil nos admonere potest, ut cautiores simus; quoquo enim modo nos gesserimus, fiet tamen illud, quod futurum est; sin autem id potest flecti, nullum est fatum; ita ne divinatio quidem, quoniam ea rerum futurarum est. Nihil autem est pro certo futurum, quod potest aliqua procuratione accidere ne fiat.

Atque ego ne utilem quidem arbitror esse nobis fu- 9 22
turarum rerum scientiam. Quae enim vita fuisset Priamo, si ab adulescentia scisset, quos eventus senec-

---

tager, er tvivlsomt; måské snarere: »eftersom de (efter vor forudsætning) drog omsorg for os«. vultis] nemlig du og dine meningsfæller, Stoikerne. nulla igitur est divinatio] Se tillægget. vitari potuit] Mdv.[8] § 306 b. Trasumennum] Navnet synes 21
at kunne staves både med ét og to *n*'er. — Om de varsler, der viste sig for Flaminius, se I. 35. 77. quibus pugnare prohibebatur] »som advarede ham mod at kæmpe«, *imperf. conatus.* Casu igitur, non fato] se udg.s afh. i filol. tidsskr., 3dje r. II p. 32. quod certe vobis ita dicendum est] Et sådant pleonastisk *ita*, føjet til et pronomen, findes også I. 13. 23, 23. 46 f. og 39. 84; flere eksempler i Hand *Tursell.* III. 485 og Madvig *de fin.*[3] p. 168. eventurum fuit] (Mdv.[8] § 306 a) rettelse af Madvig for håndskrifternes *e. fuisset.* procuratione] »modforanstaltning« (af religiøs art, sonende ofre eller ceremonier). accidere] nærmer sig, ved påvirkning af *procuratione*, betydningen *effici*; derfor *ne.*

tutis esset habiturus! Abeamus a fabulis, propiora videamus! Clarissimorum hominum nostrae civitatis gravissimos exitus in Consolatione collegimus. Quid igitur? ut omittamus superiores, Marcone Crasso putas utile fuisse tum, cum maxumis opibus fortunisque florebat, scire sibi interfecto Publio filio exercituque deleto trans Euphratem cum ignominia et dedecore esse pereundum? An Cn. Pompeium censes tribus suis consulatibus, tribus triumphis, maximarum rerum gloria laetaturum fuisse, si sciret se in solitudine Aegyptiorum trucidatum iri amisso exercitu, post mortem vero ea consecutura, quae
23 sine lacrimis non possumus dicere? Quid vero Caesarem putamus, si divinasset, fore ut in eo senatu, quem maiore ex parte ipse cooptasset, in curia Pompeia ante ipsius Pompeii simulacrum tot centurionibus suis inspectantibus a nobilissumis civibus, partim etiam a se omnibus rebus ornatis, trucidatus ita iaceret, ut ad eius corpus non modo amicorum, sed ne servorum quidem quisquam accederet? quo cruciatu animi vitam acturum fuisse? Certe igitur ignoratio futurorum ma-
24 lorum utilior est quam scientia. Nam illud quidem

---

9 Consolatione] se 1. 3. utile fuisse] = *u. futurum fuisse* (jf.
22 Mdv.[8] § 306 b anm. 1). tribus suis consulatibus, tribus triumphis] Pompeius var konsul år 70, 55 og 52, han triumferede år 81, 71 og 61. si sciret] = *si scisset* (Mdv.[8] § 305 c anm. 1). in solitudine Aeg.] Mindre nøjagtigt; han blev myrdet i en båd nær ved Pelusion. ea consecutura . . .] nemlig Caesar's regimente.

23 Quid vero Caesarem putamus . . .] Mdv.[8] § 349 anm. 5. curia Pompeia] Pompeius opførte en bygning til brug ved senatsmøder. Efter at Caesar var dræbt i den, blev den lukket for bestandig. partim] »tildels«, jf. *Verr.* II. 65. 158. eius corpus] ikke *suum*, idet følgesætningen ikke er gjort afhængig af *divinasset*, men udsiges som et historisk faktum.

dici, praesertim a Stoicis, nullo modo potest: non isset ad arma Pompeius, non transisset Crassus Euphratem, non suscepisset bellum civile Caesar. Non igitur fatalis exitus habuerunt; vultis autem, evenire omnia fato; nihil ergo illis profuisset divinare; atque etiam omnem fructum vitae superioris perdidissent; quid enim posset iis esse laetum exitus suos cogitantibus? Ita, quoquo sese verterint Stoici, iaceat necesse est omnis eorum sollertia. Si enim id, quod eventurum est, vel hoc vel illo modo potest evenire, fortuna valet plurimum; quae autem fortuita sunt, certa esse non possunt. Sin autem certum est, quid quaque de re quoque tempore futurum sit, quid est, quod me adiuvent haruspices, *qui* cum
res tristissimas portendi dixerunt, addunt ad extremum, 10 25
omnia levius casura rebus divinis procuratis? Si enim nihil fit extra fatum, nihil levari re divina potest. Hoc sentit Homerus, cum querentem Iovem inducit, quod Sarpedonem filium a morte contra fatum eripere non posset. Hoc idem significat Graecus ille in eam sententiam versus:

quod fóre paratum est, íd summum exsuperát Iovem.

Totum omnino fatum etiam Atellanio versu iure mihi

---

non isset . . .] nemlig »i så fald«; se noten I. 38. 83. nihil ergo illis profuisset divinare] nemlig forudsat i har ret, at alt sker efter skæbnens vilje. 24

Homerus] Iliad. XVI. 433 ff. Cicero husker fejl, Homér forudsætter, at Zeus godt kan befri Sarpedon. I øvrigt er oldtidens opfattelse af magtfordelingen mellem guderne og skæbnen vaklende. 10 25
Sarpēdŏnem] søn af Zeus og Laodameia, Lykiernes fører i den Troiske krig. posset] Måské bedre *possit* (Rath); jf. dog Mdv.[3] § 382 anm. 2 og *pro Scauro* 3. 4, *Tusc.* V. 39. 115. quod fore...] Tanken i trimetret findes ofte udtrykt hos Græske forfattere; men selve den her oversatte original har vi ikke. etiam Atellanio

esse inrisum videtur; sed in rebus tam severis non est iocandi locus. Concludatur igitur ratio: si enim provideri nihil potest futurum esse eorum, quae casu fiunt, quia esse certa non possunt, divinatio nulla est; sin autem idcirco possunt provideri, quia certa sunt et fatalia, rursus divinatio nulla est; eam enim tu fortui-
26 tarum rerum esse dicebas. Sed haec fuerit nobis tamquam levis armaturae [prima orationis] excursio; nunc comminus agamus experiamurque, si possimus cornua commovere disputationis tuae.

11 Duo enim genera divinandi esse dicebas, unum artificiosum, alterum naturale; artificiosum constare partim ex coniectura, partim ex observatione diuturna; naturale, quod animus arriperet aut exciperet extrinsecus ex divinitate, unde omnes animos haustos [aut acceptos] aut libatos haberemus. Artificiosae divinationis illa fere genera ponebas: extispicum eorumque, qui ex fulgoribus ostentisque praedicerent, tum augurum eorumque, qui signis aut ominibus uterentur, omneque genus coniec-
27 turale in hoc fere genere ponebas. Illud autem naturale aut concitatione mentis edi et quasi fundi videbatur

---

versu] Meningen må vist være denne: selv i én af de lystige Atellaner kan vi finde spot over »skæbnen«; men verset nævnes ikke, da løjer ikke er på sin plads her.

26 [prima orationis]] se udg.s afh. i filol. tidsskr., 3dje r. II. p. 33. cornua] ɔ: selve slagordnen, i modsætning til de foran sværmende velitter.

11 Duo enim genera . . .] Se I c. 6 og 18. constare ex] »bygger på«. naturale, quod animus arriperet] som om der forud gik *artificiosum, quod constaret*; Cicero har vel villet undgå det tvetydige *naturale animum arripere* (Madvig *de fin.*[3] p. 798). haustos aut libatos] ligeså I. 49. 110. fere] (bægge steder) »væsentligt«, »i hovedsagen«.

27 fundi] »strømme ud« (jf. noten I. 11. 18). sensibus] »sanse

aut animo per somnum sensibus et curis vacuo provideri. Duxisti autem divinationem omnem a tribus rebus, a deo, a fato, a natura. Sed tamen, cum explicare nihil posses, pugnasti commenticiorum exemplorum mirifica copia. De quo primum hoc libet dicere: hoc ego philosophi non esse arbitror, testibus uti, qui aut casu veri aut malitia falsi fictique esse possunt; argumentis et rationibus oportet, quare quidque ita sit, docere, non eventis, iis praesertim, quibus mihi liceat non credere.

Ut ordiar ab haruspicina, quam ego rei publicae 12 28
causa communisque religionis colendam censeo — sed soli sumus; licet verum exquirere sine invidia, mihi praesertim de plerisque dubitanti —, inspiciamus, si placet, exta primum! Persuaderi igitur cuiquam potest, ea, quae significari dicuntur extis, cognita esse ab haruspicibus observatione diuturna? Quam diuturna ista fuit? aut quam longinquo tempore observari potuit? aut quo modo est conlatum inter ipsos, quae pars inimica, quae pars familiaris esset, quod fissum periculum, quod commodum aliquod ostenderet? An haec inter se haruspices Etrusci, Elii, Aegyptii, Poeni contulerunt? At id, praeterquam quod fieri non potuit, ne fingi quidem potest; alios enim alio more videmus exta interpretari, nec esse unam omnium disciplinam. Et certe, 29
si est in extis aliqua vis, quae declaret futura, necesse

---

indtryk«; jf. I. 51. 115. Duxisti autem . . .] Se I. 55. 125. testibus] »vidnesbyrd«, ikke »vidner«; jf. *falsi fictique.* casu veri] idet det er aldeles tilfældigt, om det, der er forudsagt, sker. malitia falsi] kan oversættes »bevidst løgnagtige«.

sine invidia] »uden at forarge nogen«. dubitanti] ɔ: som ikke 12 28
tager bestemt standpunkt. conlatum] »konfereret«, »drøftet i fællesskab«. pars inimica . . pars familiaris . . fissum] se noten I. 10. 16. Elii] jf. I. 41. 91.

est, ea aut cum rerum natura esse coniuncta aut conformari quodam modo numine deorum vique divina. Cum rerum natura tanta tamque praeclara in omnes partes motusque diffusa quid habere potest commune — non dicam gallinaceum fel (sunt enim, qui vel argutissima haec exta esse dicant), sed tauri opimi iecur aut cor aut pulmo quid habet naturale, quod declarare
13 30 possit, quid futurum sit? Democritus tamen non inscite nugatur, ut physicus, quo genere nihil adrogantius:

quód est ante pedes, némo spectat, caéli scrutantúr plagas —

verum is tamen habitu extorum et colore declarari censet haec dumtaxat: † pabuli genus et earum rerum, quas terra procreet, vel ubertatem vel tenuitatem; salubritatem etiam aut pestilentiam extis significari putat. O mortalem beatum! cui certo scio ludum numquam defuisse; huncine hominem tantum his delectatum esse

---

29 ea—coniuncta] se udg.s afh. i filol. tidsskr., 3dje r. II p. 33. in omnes partes motusque diffusa] »som udbreder sig over (ɔ: ytrer sig i, griber ind i) alle sider af tilværelsen og enhver bevægelse (ɔ: forandring) i den«. vel argutissima] »den allersubtileste« slags indvolde; udtrykket er åbenbart spøgende, hvad kommentatorerne ikke har bemærket. tauri opimi iecur . . .] nævnes som det største, haruspicinen får at gøre med, men i øvrigt med særligt henblik på fortællingen I. 52. 119.

13 30 Democritus tamen—physicus] »D. røber dog nogen fornuft i galskaben af en naturfilosof at være.« quod est . . .] Dette vers, en trokh. septenar, citeres og efterlignes flere steder (se Enn., *ed.* Luc. Müller p. 97); af *de rep.* I. 18. 30 (hvor de to foregående vers tages med) ses, at det er lånt fra Ennius's tragedie *Iphigenia* og er en replik af Akhilleus. — Den første dipodi må læses: ◡◡́—◡́◡◡—; jf. *adest* I. 31. 67. tamen] d. v. s. skønt man altså ikke kan vente sig megen fornuft af ham. † pabuli genus] se udg.s afh. i filol. tidsskr., 3dje r. II p. 33 f. ludum numquam defuisse] sigter til sagnet

nugis, ut non videret, tum futurum id veri simile, si omnium pecudum exta eodem tempore in eundem habitum se coloremque converterent? Sed si eadem hora aliae pecudis iecur nitidum atque plenum est, aliae horridum et exile, quid est, quod declarari possit habitu extorum et colore? An hoc eiusdem modi est, quale 31
Pherecydeum illud, quod est a te dictum? qui cum aquam ex puteo vidisset haustam, terrae motum dixit futurum. Parum, credo, inpudenter, quod, cum factus est motus, dicere audent, quae vis id effecerit; etiamne futurum esse aquae iugis colore praesentiunt? Multa istius modi dicuntur in scholis, sed credere omnia vide ne non sit necesse. Verum sint sane ista Democritea 32
vera; quando ea nos extis exquirimus? aut quando aliquid eius modi ab haruspice inspectis extis audivimus? Ab aqua aut ab igni pericula monent; tum hereditates, tum damna denuntiant; fissum familiare et vitale tractant; caput iecoris ex omni parte diligentissime con-

---

om, at D. altid lo ad verdens dårlighed. huncine hominem...] Mdv.[3] § 353. tantum his] konjektur af Forchhammer (N. tidsskr. f. filol., n.r. V p. 29). tum futurum id veri simile, si—converterent] Mdv.[3] § 409 anm. aliae] = alīus. Overhovedet er genetiven *alius* sjælden og erstattes som oftest af *alterius* (Neue *formenl.*[2] II p. 214 ff.), således ovenfor i 2. 6. nitidum . . . horridum] »glat . . . ujævn«.

an] = *annon*; jf. *de fin.* V. 14. 40, *Tusc.* II. 18. 42, *de off.* I. 15. 48 31
og Madvig *epist. ad Orell.* p. 76 f. qui cum aquam . . .] *Qui* viser hen på det i *Pherecydeum* liggende substantiv (Mdv.[3] § 317 d anm. 1 jf. Mdv.[3] § 275 a); eksempler Madvig *de fin.*[3] p. 629. — Fortællingen står I. 50. 112. Parum, credo, inpudenter] *sc. faciunt*; udtrykket er ironisk, = jeg synes ellers, det er frækt nok af dem, at . . . . vide ne] jf. 4. 12 og noten dertil.

Ab aqua—pericula] se Mdv.[3] § 298 b 2. fissum . . . caput 32
iecoris] se noten I. 10. 16.

siderant; si vero id non est inventum, nihil putant
14 33 accidere potuisse tristius. Haec observari certe non potuerunt, ut supra docui. Sunt igitur artis inventa, non vetustatis, si est ars ulla rerum incognitarum. Cum rerum autem natura quam cognationem habent? quae ut uno consensu iuncta sit et continens, quod video placuisse physicis, eisque maxume, qui omne, quod esset, unum esse dixerunt, quid habere mundus potest cum thesauri inventione coniunctum? Si enim extis pecuniae mihi amplificatio ostenditur idque fit natura, primum exta sunt coniuncta mundo, deinde meum lucrum natura rerum continetur. Nonne pudet physicos haec dicere? Ut enim iam sit aliqua in natura rerum contagio, quam esse concedo — multa enim Stoici colli-

---

14 33 supra] se noten I. 33. 72. artis inventa, non vetustatis] ɔ: resultater, man er kommen til ad theoretisk vej, ikke gennem lang tids iagttagelse. *Ars* er her nærmest »theori«, men straks nedenfor snarere »videnskab«. Med *vetustatis* kan jævnføres *vetustum* 21. 47. quae—continens] »selv om nemlig denne er harmonisk og sammenhængende«. qui omne, quod esset, unum esse dixerunt] ɔ: Eleaterne (Ksenofanes, Parmenides, Zenon). At Cicero ikke siger *omnia, quae essent,* skyldes det følgende *unum*; *Ac.* II. 37. 118 står dog *unum esse omnia* (men umiddelbart efter *neque id esse mutabile*). quid habere . . .] Argumentationen er svag: hvis der er harmonisk sammenhæng mellem alt, hvad der er eller sker, hænger jo også det hele (*mundus*, *natura rerum*) sammen med de enkelte ting og fænomener gennem en kausalneksus. Si enim extis . . .] Herved forsvares berettigelsen til at give det ovenstående spørgsmål den form, det har: og de, der holder på haruspicinen, må jo mene, at der er en forbindelse mellem *mundus* og *thesauri inventio*; ti hvis . . . . Ut enim iam sit . . .] P. gr. a. den lange parenthes rekapituleres forsætningen lige før eftersætningen med ordene *demus hoc.* Om *ut iam* »selv om« se Madvig *de fin.*[3] p. 580; ved *iam* fremhæves overgangen fra det, man forhen mente eller gjorde, til hvad man »nu« (nu pludselig) vil antage

gunt; nam et musculorum iecuscula bruma dicuntur augeri, et puleium aridum florescere brumali ipso die, et inflatas rumpi vesiculas, et semina malorum, quae in iis mediis inclusa sint, in contrarias partis se vertere, iam nervos in fidibus aliis pulsis resonare alios, ostreisque et conchyliis omnibus contingere, ut cum luna pariter crescant pariterque decrescant, arboresque ut hiemali tempore cum luna simul senescente, quia tum exsiccatae sint, tempestive caedi putentur. Quid 34
de fretis aut de marinis aestibus plura dicam? quorum accessus et recessus lunae motu gubernantur. Sescenta licet eiusdem modi proferri, ut distantium rerum co-

---

eller gøre, jf. *si iam* (44. 93 og 63. 129). musculorum—augeri] Jf. Plin. *h. n.* XI. 76, Gell. XX. 8; Ael. *h. a.* II. 56 o. fl. st. puleium—die] Jf. Aristot. *προβλήμ.* 20. 21, Plin. *h. n.* II. 41 (hvor også beretningen om frøkapslerne findes) og XVIII. 60. inflatas rumpi vesiculas] se Mdv.[8] § 354 d. in iis mediis] Relativsætningen fremhæver kun, at der selvfølgelig menes æblekærner indeni æblerne. iam nervos . . .] Også dette sker på årets korteste dag, jf. Gell. IX. 7. ostreisque . . .] Se f. e. Plin. *h. n.* II. 41, Gell. XX. 8; Ael. *h. a.* IX. 6 (hvor Schneider oplyser, at moderne forsøg ikke har bekræftet påstanden); *et* foran *conchyliis* betyder »og overhovedet« ligesom I. 1. 1. arboresque ut] styret af (et underforstået) *contingere*. Om sagen selv se Colum. XI. 2, Plin. *h. n.* XVI. 74, Macr. *Sat.* VII. 17 o. fl. st.

de fretis] Medens Romerne kun kender flod og ebbe fra verdenshavet (*marini aestus*), omtales en lignende ejendommelig bevægelse i visse smalle farvande af middelhavet, særlig i Messina-strædet og Euripos; se *n. d.* II. 7. 19 og III. 10. 24. Om det sidste siger Pomponius Mela (II. 7): *Euripon vocant, rapidum mare et alterno cursu, septies die ac septies nocte fluctibus in vicem versis, adeo immodice fluens, ut ventos etiam ac plena ventis navigia frustretur*; jf. dog Liv. XXVIII. 6. 10. Også i Adriater-havet kendes den (Strab. V p. 212 *Cas.*) plura] »yderligere«, efter at have nævnt så mange andre ting. fissum] se noten I. 10. 16. 34

gnatio naturalis appareat — demus hoc; nihil enim huic disputationi adversatur: num etiam, si fissum cuiusdam modi fuerit in iecore, lucrum ostenditur? qua ex coniunctione naturae et quasi concentu atque consensu, quam *συμπάθειαν* Graeci appellant, convenire potest aut fissum iecoris cum lucello meo aut meus quaesticulus cum caelo, terra rerumque natura? Concedam hoc ipsum, si vis, etsi magnam iacturam causae fecero, si ullam esse convenientiam naturae cum extis conces-
35 sero; sed tamen eo concesso qui evenit, ut is, qui impetrire velit, convenientem hostiam rebus suis immolet? Hoc erat, quod ego non rebar posse dissolvi. At quam festive dissolvitur! pudet me non tui quidem, cuius etiam memoriam admiror, sed Chrysippi, Antipatri, Posidonii, qui idem istuc quidem dicunt, quod est dictum a te, ad hostiam deligendam ducem esse vim quandam sentientem atque divinam, quae toto confusa mundo sit. Illud vero multo etiam melius, quod et a te usurpatum est et dicitur ab illis: cum immolare quispiam velit, tum fieri extorum mutationem, ut aut absit aliquid aut supersit; deorum enim numini parere omnia.
36 Haec iam, mihi crede, ne aniculae quidem existimant. An censes, eundem vitulum si alius delegerit, sine capite iecur inventurum; si alius, cum capite? Haec decessio capitis aut accessio subitone fieri potest, ut se exta ad immolatoris fortunam accommodent? Non per-

---

15 35 impetrire] se noten 1. 2. 3. dictum a te . . . a te usurpatum] I. 52. 118. melius] ironisk ligesom *festive.*

36 Haec iam . . .] *Iam* betyder »nuomstunder« (eller i forbindelse med nægtelsen »ikke længer«). [Se tillægget.] capite] se noten I. 10. 16. inventurum] Måské bedre *inventum iri* (Davisius). decessio capitis aut accessio] »hovedafgang eller hovedtilgang«. Udtrykket er spøgende; måské indeholder det også et ord-

spicitis, aleam quandam esse in hostiis deligendis, praesertim cum res ipsa doceat? Cum enim [tristissuma] exta sine capite fuerunt, quibus nihil videtur esse dirius, proxuma hostia litatur saepe pulcherrime. Ubi igitur illae minae superiorum extorum? aut quae tam subito facta est deorum tanta placatio?

Sed adfers, in tauri opimi extis immolante Caesare 16
cor non fuisse; id quia non potuerit accidere, ut sine corde victuma illa viveret, iudicandum esse, tum interisse cor, cum immolaretur. Qui fit, ut alterum intel- 37
legas, sine corde non potuisse bovem vivere, alterum non videas, cor subito non potuisse nescio quo avolare? Ego enim possum vel nescire, quae vis sit cordis ad vivendum, vel suspicari, contractum aliquo morbo bovis exile et exiguum et vietum cor et dissimile cordis fuisse; tu vero quid habes, quare putes, si paulo ante cor fuerit in tauro opimo, subito id in ipsa immolatione interisse? an quod aspexit vestitu purpureo excordem Caesarem, ipse corde privatus est? Urbem

---

spil (»afdrag i kapitalen« og »tillæg til kapitalen«). immolatoris] Ordet forekommer ellers kun i meget sen Latin. Tør man antage, at Cicero selv har lavet det, bliver det et yderligere vidnesbyrd om, at talen er spøgende.

adfers] nl. I. 52. 119. 16

alterum intellegas . . . alterum non videas] Mdv.[8] § 388 d 37
anm. 2; jf. I. 39. 85. subito non potuisse] en påfaldende ordstilling for *non potuisse subito*, måské fremkaldt af vellydshensyn, for at undgå, at 3 ord efter hinanden skulde ende på *-o*; men i hvert fald må *non potuisse* være vokset sammen til ét begreb. Ego] ikke specielt M. Cicero (som nogle har forstået det), men = *aliquis*; på samme måde *meus* i 14. 34. vestitu purpureo] se noten I. 52. 119. excordem] Om ordspillet i *cor* se sammesteds. Måské skal der tillige tænkes på, at den røde dragt gør tyren rasende (Davisius). Urbem—defenditis] jf. I. 6. 10. iam] »eje-

philosophiae, mihi crede, proditis, dum castella defenditis; nam dum haruspicinam veram esse vultis, physiologiam totam pervertitis. 'Caput est in iecore, cor in extis; iam abscedet, simul ac molam et vinum insperseris; deus id eripiet, vis aliqua conficiet aut exedet.' Non ergo omnium ortus atque obitus natura conficiet, et erit aliquid, quod aut ex nihilo oriatur aut in nihilum subito occidat. Quis hoc physicus dixit umquam? 'Haruspices dicunt!' His igitur quam physicis
17 38 credendum potius existumas? Quid? cum pluribus deis immolatur, qui tandem evenit, ut litetur aliis, aliis non litetur? quae autem inconstantia deorum est, ut primis minentur extis, bene promittant secundis? aut tanta inter eos dissensio, saepe etiam inter proxumos, ut Apollinis exta bona sint, Dianae non bona? Quid est tam perspicuum, quam, cum fortuito hostiae adducantur, talia cuique exta esse, qualis cuique obtigerit hostia? At enim id ipsum habet aliquid divini, quae cuique hostia obtingat, tamquam in sortibus, quae cui ducatur. Mox de sortibus; quamquam tu quidem non hostiarum causam confirmas sortium similitudine, sed
39 infirmas sortis conlatione hostiarum. An, cum in Ae-

---

blikkelige. molam et vinum] Det hældtes før ofringen på offerdyrets hoved; af *mola* (som også kaldes *mola salsa*, fordi det var blandet med salt) kommer ordet *immolare*. ortus atque obitus] Læsemåden er ikke sikker; den er foreslået af C. F. W. Müller for håndskrifternes *interitus atque obitus*; Davisius foreslår *interitus atque ortus*.

17 38 talia cuique] *sc. homini*. At enim . . .] Det er M. Cicero's ord, en tænkt indvending af Quintus. Underligt er det for resten at tillægge ham sammenligningen med lodderne, da han ikke har givet anledning dertil. quae cui ducatur] Det ubestemte *quis* bruges således enkelte gange i st. f. *quisque* (Nägelsb. *Lat. st.*[8] p. 373). Mox de sortibus] c. 41.

quimaelium misimus, qui adferat agnum, quem immolemus, is mihi agnus adfertur, qui habet exta rebus accommodata, et ad eum agnum non casu, sed duce deo servus deducitur? Nam si casum in eo quoque esse dicis quasi sortem quandam cum deorum voluntate coniunctam, doleo, tantam Stoicos nostros Epicureis inridendi sui facultatem dedisse; non enim ignoras, quam ista derideant. Et quidem illi facilius facere pos- 40
sunt; deos enim ipsos iocandi causa induxit Epicurus perlucidos et perflabilis et habitantis tamquam inter duos lucos sic inter duos mundos propter metum ruinarum, eosque habere putat eadem membra, quae nos, nec usum ullum habere membrorum. Ergo hic circumitione quadam deos tollens recte non dubitat divinationem tollere; sed non, ut hic sibi constat, item Stoici.

Aequimaelium] en tomt nedenfor Capitolium, hvor Sp. Maelius's 39
(† 439) hus skal have ligget; dette var jævnet med jorden (*aequata solo*), og deraf skal navnet komme (Varro *l. L.* V. 157, Liv. IV. 16). adferat] se Mdv.[3] § 383 anm. 3. Nam si—coniunctam] Man opfatter *esse coniunctam* som prædikat til *casum*, således at kønnet er påvirket af det indskudte *quasi sortem* (jf. *Brut.* 75. 262 *omni ornatu orationis tamquam veste detracta*). Udtrykket er dog påfaldende tungt og stedet måské forskrevet; men meningen er vistnok sikker: hvis du også her, om noget tilfældigt, kommer med den samme snak som ved talen om lodderne (I. 18. 34), at guderne kan have en finger med i spillet, så .... Stoicos nostros] »de gode Stoikere«.

perlucidos et perflabilis] Nærmere om Epikur's opfattelse af 40
gudernes skikkelse *n. d.* I c. 25 ff. habitantis ...] Epikur mente, at der var uendelig mange verdner til, og hvert øjeblik gik der en verden til grunde. For guderne fandt han en sikker plads i mellemrummene mellem disse verdner (*μετακόσμια*, *intermundia*). For løjers skyld leder Cicero tanken hen på en Romersk lokalitet, *inter duos lucos* (mellem Capitolium's to spidser), der fandt en lignende anvendelse, idet Romulus her oprettede sit *asylum*, det sikre

Illius enim deus nihil habens nec sui nec alieni negotii non potest hominibus divinationem inpertire; vester autem deus potest non inpertire, ut nihilo minus mun-
41 dum regat et hominibus consulat. Cur igitur vos induitis in eas captiones, quas numquam explicetis? Ita enim, cum magis properant, concludere solent: 'si di sunt, est divinatio; sunt autem di; est ergo divinatio.' Multo est probabilius: 'non est autem divinatio; non sunt ergo di.' Vide, quam temere committant, ut, si nulla sit divinatio, nulli sint di. Divinatio enim perspicue tollitur; deos esse, retinendum est.

18
42 Atque hac extispicum divinatione sublata omnis haruspicina sublata est. Ostenta enim sequuntur et fulgura. Valet autem in fulguribus observatio diuturna, in ostentis ratio plerumque coniecturaque adhibetur. Quid est igitur, quod observatum sit in fulgure? Caelum in sedecim partis diviserunt Etrusci—facile id quidem fuit, quattuor, quas nos habemus, duplicare, post idem iterum facere —, ut ex eo dicerent, fulmen qua ex parte venisset. Primum id quid interest? deinde quid significat? Nonne perspicuum est, ex prima admiratione homines, quod tonitrua iactusque fulminum extimuissent, credidisse, ea efficere rerum omnium prae-

---

fristed for alskens tillebende pak (Liv. I. 8, Vell. Pat. I. 8). nihil habens nec sui nec alieni negotii] Blandt Epikur's *κύριαι δόξαι* (ɔ: hovedlæresætninger), der nævnes hos Diog. Laert. X. 139 ff., lyder den første: *τὸ μακάριον καὶ ἄφθαρτον οὔτε αὐτὸ πράγματα ἔχει οὔτε ἄλλῳ παρέχει*; jf. *n. d.* I. 17. 45 og 30. 85. ut nihilo minus] »således, at han dog alligevel«.

41 concludere solent] Subjektet må være Stoikerne, skønt overgangen fra 2den person er lidt brat. perspicue tollitur] ɔ: er redningsløst fortabt.

18
42 in XVI partis] ligesom Attus Navius havde delt vingården (I. 17. 31). quod extimuissent] Den tanke, at det er skræk, der

potentem Iovem? Itaque in nostris commentariis scriptum habemus: 'Iove tonante, fulgurante comitia populi habere nefas.' Hoc fortasse rei publicae causa constituum est; comitiorum enim non habendorum causas 43
esse voluerunt. Itaque comitiorum solum vitium est fulmen, quod idem omnibus rebus optumum auspicium habemus, si sinistrum fuit. Sed de auspiciis alio loco, nunc de fulgoribus.

Quid igitur minus a physicis dici debet quam quicquam certi significari rebus incertis? — non enim te puto 19
esse eum, qui Iovi fulmen fabricatos esse Cyclopas in Aetna putes; nam esset mirabile, quo modo id Iupiter 44
totiens iaceret, cum unum haberet; nec vero fulminibus

---

har skabt gudetroen, møder os flere gange i den senere oldtid, således i det bekendte *primus in orbe deos fecit timor* (Petron. *frgm.* 27 = Stat. *Theb.* III. 661); jf. *n. d.* II. 5. 13 f. scriptum habemus] jf. noten I. 15. 28. Iove tonante, fulgurante] Da *fulgurare* ellers ikke forekommer hos Cicero (om *fulgurator* se 53. 109) og der i denne forbindelse plejer at stå *fulgente*, burde dette måské indsættes her. Om udeladelsen af *et* se Mdv.[3] § 434 slutn.

43 rei publ. causa] »af politiske hensyn«. solum] Måské *solorum* (Christ). alio loco] c. 33 ff. Jf. i øvrigt noten I. 33. 72 *supra dixi.*

19 non enim te puto . . .] Sammenhængen er følgende: lynene er noget usikkert; for (*enim* forklares i noten I. 15. 26) du mener da vel ikke, at Iupiter's lyn er smedet af Kykloperne; havde han kun ét, kunde han jo ikke udslynge de mange lyn, vi ser, og ikke heller, som det påstås, ved mange lyn tilskynde eller advare menneskene. Men det betragtes nu som givet, at Quintus ikke tror på det. Også ved Stoikernes fysiske theori om lynene bliver de imidlertid noget usikkert: de mener nemlig . . . . *Non enim—moneret* er altså en parenthes.

44 nam esset mirabile] »for i så fald vilde det være . . .«; jf. noten I. 38. 83. nec vero fulminibus . . .] At Iupiter, når han

homines, quid aut faciendum esset aut cavendum, moneret — placet enim Stoicis, eos anhelitus terrae, qui frigidi sint, cum fluere coeperint, ventos esse; cum autem se in nubem induerint eiusque tenuissimam quamque partem coeperint dividere atque disrumpere idque crebrius facere et vehementius, tum et fulgores et tonitrua existere; si autem nubium conflictu ardor expressus se emiserit, id esse fulmen. Quod igitur vi naturae, nulla constantia, nullo rato tempore videmus effici, ex eo significationem rerum consequentium quaerimus? Scilicet, si ista Iupiter significaret, tam multa frustra
45 fulmina emitteret! Quid enim proficit, cum in medium mare fulmen iecit? quid, cum in altissimos montis, quod plerumque fit? quid, cum in desertas solitudines? quid, cum in earum gentium oras, in quibus haec ne observantur quidem?

20 'At inventum est caput in Tiberi.' Quasi ego artem aliquam istorum esse negem! divinationem nego. Caeli enim distributio, quam ante dixi, et certarum rerum notatio docet, unde fulmen venerit, quo concesserit; quid significet autem, nulla ratio docet. Sed urges me meis versibus:

Nam pater altitonans stellanti nixus Olympo
ipse suos quondam tumulos ac templa petivit
et Capitolinis iniecit sedibus ignis.

Tum statua Nattae, tum simulacra deorum Romulusque et Remus cum altrice belua vi fulminis icti concide-

---

havde *fulmen* (singularis!), ikke kunde udslynge *fulmina*, er vel kun at opfatte som en tarvelig vittighed. placet enim Stoicis] Jf. f. e. Diog. Laert. VII. 153 f., Plut. *de plac. philos.* III. 3; Sen. *q. n.* II. 22 ff.

20/45 caput] Om Summanus-hovedet se I. 10. 16. Nam pater . . .] se I. 12. 19.

runt, deque his rebus haruspicum extiterunt responsa verissuma. Mirabile autem illud, quod eo ipso tem- 46
pore, quo fieret indicium coniurationis in senatu, signum Iovis, biennio post quam erat locatum, in Capitolio conlocabatur. 'Tu igitur animum induces' — sic enim mecum agebas — 'causam istam et contra facta tua et contra scripta defendere?' Frater es; eo vereor. Verum quid tibi hic tandem nocet? resne, quae talis est, an ego, qui verum explicari volo? Itaque nihil contra dico, a te rationem totius haruspicinae peto. Sed te mirificam in latebram coniecisti; quod enim intellegeres, fore ut premerere, cum ex te causas unius cuiusque divinationis exquirerem, multa verba fecisti, te, cum res videres, rationem causamque non quaerere; quid fieret, non cur fieret, ad rem pertinere. Quasi ego aut fieri concederem aut esse philosophi causam, cur quidque fieret, non quaerere! Et eo quidem loco et Pro- 47
gnostica nostra pronuntiabas et genera herbarum, scammoniam aristolochiamque radicem, quarum *rerum* causam

---

fieret] Konjunktiven er temmelig uforklarlig, og i en tilsvarende 46
sætning nedenfor (i 47) er indikativ brugt (*quo coniuratio indicabatur*); måské der burde læses *fiebat*. — Om sagen selv se I. 12. 21. causam istam] »dit standpunkt« (benægtelse af divinationen). eo vereor] »derfor dine ord i ære« ɔ: derfor udtaler jeg mig skånsomt og siger ikke rent ud, at det er snak, hvad du dér siger, og at når du ikke kan forsvare dit standpunkt, da er det standpunktets skyld, som er uholdbart (*res, quae talis est*), og ikke min; for jeg stiller mig kun spørgende. nocet] »volder bryderi«. intellegeres] se Mdv.[3] § 357 a anm. 2. rationem causamque] se noten I. 39. 85. aut esse philosophi] se udg.s afh. i filol. tidsskr., 3dje r. II p. 34.

Prognostica] se I. 7. 13. pronuntiabas] Herfra må til *genera* 47
herbarum underforstås et andet verbum, f. e. *afferebas*. scammoniam . . .] se I. 10. 16, hvor stavemåden *scammonea* findes (jf. *Lycio* II. 3. 8). quarum rerum] se filol. tidsskr. *l. l.* p. 34 f.

21 ignorares, vim et effectum videres. Dissimile totum; nam et prognosticorum causas persecuti sunt et Boëthus Stoicus, qui est a te nominatus, et noster etiam Posidonius, et, si causae non reperiantur istarum rerum, res tamen ipsae observari animadvertique potuerunt. Nattae vero statua aut aera legum de caelo tacta quid habent observatum ac vetustum? Pinarii Nattae nobiles; a nobilitate igitur periculum. Hoc tam callide Iupiter *ex*cogitavit! Romulus lactens fulmine ictus; urbi igitur periculum ostenditur ei, quam ille condidit. Quam scite per notas nos certiores facit Iupiter! 'At eodem tempore signum Iovis conlocabatur, quo coniuratio indicabatur, et tu scilicet mavis numine deorum id factum quam casu arbitrari, et redemptor, qui columnam illam de Cotta et de Torquato conduxerat faciendam, non inertia aut inopia tardior fuit, sed a deis
48 inmortalibus ad istam horam reservatus est.' 'Non equidem plane despero, ista esse vera, sed nescio et discere a te volo. Nam cum mihi quaedam casu viderentur sic evenire, ut praedicta essent a divinantibus, dixisti multa de casu, ut Venerium iaci posse casu quattuor talis iactis, sed quadringentis centum Venerios non posse casu consistere. Primum nescio, cur non

---

21 Boëthus] I. 8. 13. aera—tacta] se I. 12. 19. vetustum] jf. *vetustatis* 14. 33. a nobilitate igitur periculum] jf. 13. 32 *ab aqua aut ab igni pericula monent.* de Cotta et de Torquato] *coss.* 65. Om præpositionens gentagelse se Mdv.[3] § 470 anm. 2; mindre påfaldende er det gentagne *ab* 13. 32. et redemptor—fuit—reservatus est] Davisius's forslag ***ut redemptor—fuerit—reservatus sit*** er tiltalende. Se i øvrigt om det hele punktum filol. tidsskr. *l. l.* p. 35.

48 ut Venerium . . .] se I. 13. 23. *Ut* betyder »for eksempel«. consistere] »foreligge«, »forekomme«.

possint, sed non pugno; abundas enim similibus. Habes et respersionem pigmentorum et rostrum suis et alia permulta. Idem Carneadem fingere dicis de capite Panisci; quasi non potuerit id evenire casu et non in omni marmore necesse sit inesse vel Praxitelia capita! Illa enim ipsa efficiuntur detractione, neque quicquam illuc adfertur a Praxitele; sed cum multa sunt detracta et ad liniamenta oris perventum est, tum intellegas, illud, quod iam expolitum sit, intus fuisse. Potest igitur tale 49
aliquid etiam sua sponte in lapicidinis Chiorum extitisse. Sed sit hoc fictum; quid? in nubibus numquam animadvertisti leonis formam aut hippocentauri? Potest igitur, quod modo negabas, veritatem casus imitari.

Sed quoniam de extis et de fulgoribus satis est 22
disputatum, ostenta restant, ut tota haruspicina sit pertractata. Mulae partus prolatus est a te. Res mirabilis, propterea quia non saepe fit; sed si fieri non potuisset, facta non esset. Atque hoc contra omnia ostenta valeat, numquam, quod fieri non potuerit, esse factum; sin potuerit, non esse mirandum. Causarum enim ignoratio in re nova mirationem facit; eadem ignoratio si in rebus usitatis est, non miramur. Nam qui mulam peperisse miratur, is, quo modo equa pariat, aut omnino quae natura partum animantis faciat, ignorat. Sed quod crebro videt, non miratur, etiamsi, cur fiat, nescit; quod ante non vidit, id si evenit, ostentum esse censet. Utrum igitur cum concepit mula an

---

veritatem] se noten I. 13. 23. 49

mulae partus] se I. 18. 36. mirationem] Ordet forekommer 22
kun her; men der gives ikke få verbalsubstantiver på *-io*, som kun findes brugte et enkelt sted (således *meridiatio* 68. 142; Nägelsb. *Lat. st.*[3] p. 222 ff.). Der er derfor ingen grund til at rette til *admirationem*.

50 cum peperit, ostentum est? conceptio contra naturam fortasse, sed partus prope necessarius.

23 Sed quid plura? Ortum videamus haruspicinae; sic facillume, quid habeat auctoritatis, iudicabimus. Tages quidam dicitur in agro Tarquiniensi, cum terra araretur et sulcus altius esset impressus, extitisse repente et eum adfatus esse, qui arabat. Is autem Tages, ut in libris est Etruscorum, puerili specie dicitur visus, sed senili fuisse prudentia. Eius adspectu cum obstipuisset bubulcus clamoremque maiorem cum admiratione edidisset, concursum esse factum, totamque brevi tempore in eum locum Etruriam convenisse; tum illum plura locutum multis audientibus, qui omnia verba eius exceperint litterisque mandarint; omnem autem orationem fuisse eam, qua haruspicinae disciplina contineretur; eam postea crevisse rebus novis cognoscendis et ad eadem illa principia referendis. Haec accepimus ab ipsis, haec scripta conservant, hunc fontem habent di-
51 sciplinae. Num ergo opus est ad haec refellenda Carneade? num Epicuro? estne quisquam ita desipiens, qui credat, exaratum esse — deum dicam an hominem? Si deum, cur se contra naturam in terram abdiderat, ut patefactus aratro lucem aspiceret? quid? idem nonne poterat deus hominibus disciplinam superiore e loco tradere? Si autem homo ille Tages fuit, quonam modo potuit terra oppressus vivere? unde porro illa potuit, quae docebat alios, ipse didicisse? Sed ego insipientior

---

23/50 Tages] Sagnet nævnes hos flere gamle forfattere. haruspicinae disciplina] Mon *haruspicum*?

51 idem . . . deus] »som gud«, »i sin egenskab af gud«. superiore e loco] Udtrykket er brugt spøgende; det siges ellers om magistraten, der taler fra sit tribunal.

quam illi ipsi, qui ista credunt, qui quidem contra eos tam diu disputem.

Vetus autem illud Catonis admodum scitum est, qui 24
mirari se aiebat, quod non rideret haruspex, haruspicem cum vidisset. Quota enim quaeque res evenit praedicta 52
ab istis? aut, si evenit quippiam, quid adferri potest, cur non casu id evenerit? Rex Prusias, cum Hannibali apud eum exsulanti depugnari placeret, negabat se audere, quod exta prohiberent. 'Ain tu?' inquit, 'caruneulae vitulinae mavis quam imperatori veteri credere?' Quid? ipse Caesar cum a summo haruspice moneretur, ne in Africam ante brumam transmitteret, nonne transmisit? quod ni fecisset, uno in loco omnes adversariorum copiae convenissent. Quid ego haruspicum

---

illud Catonis] jf. I. 30. 65. Ytringen anføres også *n. d.* I. 26. 71. 24
depugnari] Prusias af Bithynien lå i krig med Romernes ven 52
kong Eumenes II af Pergamon. — Plut. *de exil.* 16 angives svaret (i en mindre vittig form) som rettet til kong Antiokhos; Val. Max. III. 7. 6 følger Cicero som kilde. carunculae] Deminutivet udtrykker foragt: »en smule kalvekød«. ipse Caesar] Meningen med *ipse* er: selv fornylig er noget sådant passeret; jf. 31. 66 *ipso Roscio* og 47. 99 *huic ipsi Caesari.* summo haruspice] De fleste betragter *summo* som rosende epitheton; men da M. Cicero nærmest opfatter haruspekserne som humbugsmagere, er det rimeligere at forstå det som »den øverste haruspeks«. Davisius vil rette *summo* til *Spurinna.* in Africam] år 47. Der var indtruffet det onde varsel, at offerdyret løb sin vej (Suet. *Caes.* 59); men det ansås i det hele for uheldigt at begynde noget i dagene før vintersolhverv (se Ter. *Phorm.* 709 f. med Donat's bemærkning). Ifølge *bell. Afr.* 2 drog Caesar nu rigtignok ikke afsted før d. 27de decbr.; men man må erindre, at der var en sådan uorden i kalenderen, at året 46 måtte forlænges til 445 dage, så at den dag året forud, der kaldtes d. 27de decbr., i virkeligheden indtraf før solhverv. uno in loco] *In* med ablativ ved *convenire* er ualmindeligt. Det giver måské en lille nuance i betydningen, så at der ikke blot menes

responsa commemorem — possum equidem innumerabilia —, quae aut nullos habuerint exitus aut contra-
53 rios? Hoc civili bello, di inmortales! quam multa luserunt! quae nobis in Graeciam Roma responsa haruspicum missa sunt! quae dicta Pompeio! etenim ille admodum extis et ostentis movebatur. Non lubet commemorare, nec vero necesse est, tibi praesertim, qui interfuisti; vides tamen, omnia fere, contra ac dicta sint, evenisse. Sed haec hactenus; nunc ad ostenta veniamus.

25 54 Multa me consule a me ipso scripta recitasti, multa ante Marsicum bellum a Sisenna collecta attulisti, multa ante Lacedaemoniorum malam pugnam in Leuctris a Callisthene commemorata dixisti; de quibus dicam equidem singulis, quoad videbitur; sed dicendum etiam est de universis. Quae est enim ista a deis profecta significatio et quasi denuntiatio calamitatum? quid autem volunt di inmortales primum ea significantes, quae sine interpretibus non possimus intellegere, deinde ea, quae cavere nequeamus? At hoc ne homines quidem probi faciunt, ut amicis inpendentis calamitates praedicant, quas illi effugere nullo modo possint, ut medici, quam-

---

»vilde have samlet sig«, men også »vilde allerede findes samlede på ét sted«. Udenfor perfektsstammen af verbet kunde det næppe findes. Eksempler på lignende brug Madvig *de fin.*[3] p. 774. possum] Mdv.[3] § 306 b anm. 2.

53 luserunt] Som subjekt skal sikkert tænkes *haruspices*: »hvor meget opdigtede de ikke falskelig« (egl. »lavede for løjer«), »hvor de drev deres spil«. nunc ad ostenta veniamus] Omtalen af *ostenta* påbegyndtes rigtignok i c. 22, men blev straks afbrudt.

25 54 Multa me consule] ɔ: *multa, quae me consule visa sunt*; samme korthed i udtrykket i de to sidestillede led. Der sigtes til citatet I. 11. 18 ff. multa ante M. bellum] se I. 44. 99. multa— Leuctris] se I. 34. 74 ff. in Leuctris] Græsk udtryksmåde (*τὴν ἐν Λεύκτροις*, jf. *ἡ ἐν Σαλαμῖνι ναυμαχία* osv.); om forbindelsen af

quam intellegunt saepe, tamen numquam aegris dicunt, illo morbo eos esse morituros; omnis enim praedictio mali tum probatur, cum ad praedictionem cautio adiungitur. Quid igitur aut ostenta aut eorum interpretes 55
vel Lacedaemonios olim vel nuper nostros adiuverunt? quae si signa deorum putanda sunt, cur tam obscura fuerunt? si enim, ut intellegeremus, quid esset eventurum, aperte declarari oportebat, aut ne occulte quidem, si ea sciri nolebant.

Iam vero coniectura omnis, in qua nititur divinatio, 26
ingeniis hominum in multas aut diversas aut etiam contrarias partis saepe diducitur. Ut enim in causis iudicialibus alia coniectura est accusatoris, alia defensoris et tamen utriusque credibilis, sic in omnibus iis rebus, quae coniectura investigari videntur, anceps reperitur

---

et substantiv med et præpositionelt udtryk se Mdv.[3] § 298 b 1. Müller vil (med Marsus) læse *in Leuctricis*, som da skulde være en bogtitel. quoad videbitur] »så længe, du ønsker«. tum probatur] »lader sig kun da forsvare«. cautio] »en måde, hvorpå det kan undgås«.

si enim] Underforstå af tankegangen *data sunt*. 55

Iam vero . . .] Tråden i tanken er utydelig; meningen er dog vist 26
denne: fremdeles kan al udlægning, divinationens grundlag (*in qua* viser ikke hen på *coniectura omnis*, men blot på *coniectura*), ved individuelle forskelligheder hos fortolkerne løbe i meget forskellige retninger; og hertil kommer, hvad der yderligere gør divinationsudlægningen betydningsløs, at dens stof, fænomenerne, *res*, snart kan forklares ganske naturligt (f. e. billedstøtternes sveden, blodregn), snart skyldes et tilfældigt sammentræf (hanernes galen — Thebanernes sejr), og stundom endog kun eksisterer i vor indbildning (hallucinationer; eksempel i I. 37. 81), — lutter ting altså, som ikke skyldes guderne. diversas . . . contrarias] *Diversae* er f. e. retningerne nord og øst, men nord og syd er *contrariae*. anceps reperitur ratio] »der viser sig en dobbelt (eller flersidig) betragtning af fænomenerne,« de kan ses fra flere sider.

ratio. Quas autem res tum natura, tum casus adfert — non numquam etiam errorem creat similitudo —, magna stultitia est earum rerum deos facere effectores, causas
56 rerum non quaerere. Tu vates Boeotios credis Lebadiae vidisse ex gallorum gallinaceorum cantu, victoriam esse Thebanorum, quia galli victi silere solerent, canere victores. Hoc igitur per gallinas Iupiter tantae civitati signum dabat? 'An illae aves, nisi cum vicerunt, canere [non] solent?' At tum canebant nec vicerant. 'Id enim est', inquies, 'ostentum.' Magnum vero! quasi pisces, non galli cecinerint! Quod autem est tempus, quo illi non cantent, vel nocturnum vel diurnum? Quodsi victores alacritate et quasi laetitia ad canendum excitantur, potuit accidisse alia quoque laetitia, qua ad
57 cantum moverentur. Democritus quidem optumis verbis causam explicat, cur ante lucem galli canant; depulso enim de pectore et in omne corpus diviso et mitificato cibo cantus edere, quiete satiatos; qui quidem 'silentio noctis', ut ait Ennius,

. . . . favent faucíbus russis
cantú, plausuque premúnt alas.

---

56 Lebadiae] se I. 34. 74. gallinas] betegner her arten, ikke kønnet. tantae civitati] *Tantae* er næppe rigtigt; så skulde det usandsynlige i fortællingen være det, at Zeus Trofonios havde talt til så mægtig en stat som Theben gennem så uanseelige budbringere! Måské *tantae rei* (Christ) eller *tantum*. Om det følgende se udg.s afh. i filol. tidsskr., 3dje r. II p. 35 f. dabat] vel rimeligst at tage som *imperf. conatus* (anderledes Kayser). Id enim est] »ja, det er netop —«.

57 optumis verbis] = *optume*; ligeså *de fin.* II. 26. 84. de pectore] altså fra stemmeorganerne. silentio noctis . . .] citat af en tragedie (måské *Iphigenia*); *favent faucibus* osv. er anapæstiske dimetre; det første kunde suppleres med *gallique* (Ribbeck). favent] synes brugt i betydningen »unde« og konstrueret som modsætningen

Cum igitur hoc animal tam sit canorum sua sponte, quid in mentem venit Callistheni dicere, deos gallis signum dedisse cantandi, cum id vel natura vel casus efficere potuisset?

Sanguine pluisse senatui nuntiatum est, Atratum 27 58
etiam fluvium fluxisse sanguine, deorum sudasse simulacra. Num censes, his nuntiis Thalen aut Anaxagoran aut quemquam physicum crediturum fuisse? nec enim sanguis nec sudor nisi e corpore. Sed et decoloratio quaedam ex aliqua contagione terrena maxume potest sanguini similis esse, et umor adlapsus extrinsecus, ut in tectoriis videmus austro, sudorem videtur imitari. Atque haec in bello plura et maiora videntur timentibus, eadem non tam animadvertuntur in pace; accedit illud etiam, quod in metu et periculo cum creduntur facilius, tum finguntur inpunius. Nos autem ita leves 59
atque inconsiderati sumus, ut, si mures corroserint aliquid, quorum est opus hoc unum, monstrum putemus?

---

invidere, »forunder deres røde svælg at gale« (giver det lov til at gale). faucibus] —⏑⏑, se noten I. 20. 40 *artubus*. russis] Der tænkes ikke på fjerenes, men på selve svælgets (indvendige) farve; Catullus bruger ordet (39. 19) til at betegne tandkødets farve. plausu premunt alas] »sænker baskende deres vinger«.
Sanguine pluisse . . .] Om de her nævnte jærtegn se I. 43. 98. 27 58
Thalen] se noten I. 49. 111. aut quemquam] »eller overhovedet nogen«; samme betydning af *aut* findes ved det spørgende *quis* 41. 87; også ved *aliquis* (Nägelsb. *Lat. st.*[8] p. 339*). ex aliqua contagione terrena] ɔ: ved berøring med én eller anden jordart. På samme måde forklares hos Lukian (περὶ τῆς Συρίης θεοῦ 8) et lignende fænomén ved floden Adonis i Foinikien. austro] udvidet brug af tidens ablativ i lighed med *bello*, *pace* osv. (Mdv.[3] § 277 anm. 3 synes det opfattet som absolut ablativ). Om søndenvindens fugtighed vidner det andet navn på vinden, *notus* (νότος) »den fugtige«.

Ante vero Marsicum bellum quod clipeos Lanuvii, ut a te dictum est, mures rosissent, maxumum id portentum haruspices esse dixerunt; quasi vero quicquam intersit, mures diem, noctem aliquid rodentes scuta an cribra corroserint! Nam si ista sequimur, quod Platonis Politian nuper apud me mures corroserunt, de re publica debui pertimescere, aut, si Epicuri de voluptate liber rosus esset, putarem, annonam in macello cariorem fore.

28
60 An vero illa nos terrent, si quando aliqua portentosa aut ex pecude aut ex homine nata dicuntur? quorum omnium, ne sim longior, una ratio est. Quicquid enim oritur, qualecumque est, causam habeat a natura necesse est, ut, etiamsi praeter consuetudinem extiterit, praeter naturam tamen non possit existere. Causam igitur investigato in re nova atque admirabili, si poteris; si nullam reperies, illud tamen exploratum habeto, nihil fieri potuisse sine causa, eumque terrorem, quem tibi rei novitas attulerit, naturae ratione depellito. Ita te nec terrae fremitus nec caeli discessus nec lapideus aut sanguineus imber nec traiectio
61 stellae nec faces visae terrebunt. Quorum omnium

---

59 Ante M. bellum] se I. 44. 99.
28
60 naturae ratione] se noten I. 41. 90. Den tanke, at naturfilosofien, navnlig Epikur's lære, fjærner frygten for mangehånde naturfænomener, kommer flere steder frem både hos Cicero og andre, f. e. i disse vers af Lucretius (I. 146 ff.), som Hottinger henviser til: *hunc igitur terrorem animi tenebrasque necessest non radii solis neque lucida tela diei discutiant, sed naturae species ratioque* (ɔ: videnskabelig betragtning af naturen). terrae fremitus] se I. 18. 35. caeli discessus] se I. 43. 97 og 44. 99. [Se tillægget.] lapideus aut sanguineus imber] se I. 43. 98. traiectio stellae] se noten I. 1. 2. faces visae] jf. *in Cat.* III. 8. 18, *n. d.* II. 5. 14 o. fl. st., måské det samme, som for et par århundreder siden kaldtes »gloende ris« på himlen.

causas si a Chrysippo quaeram, ipse ille divinationis auctor numquam illa dicet facta fortuito naturalemque rationem omnium reddet; nihil enim fieri sine causa potest; nec quicquam fit, quod fieri non potest; nec, si id factum est, quod potuit fieri, portentum debet videri; nulla igitur portenta sunt. Nam si, quod raro fit, id portentum putandum est, sapientem esse portentum est; saepius enim mulam peperisse arbitror quam sapientem fuisse. Illa igitur ratio concluditur: nec id, quod non potuerit fieri, factum umquam esse, nec, quod potuerit, id portentum esse; ita omnino nullum esse portentum.
Quod etiam coniector quidam et interpres portentorum 62
non inscite respondisse dicitur ei, qui [cum] ad eum rettulisset quasi ostentum, quod anguis domi vectem circumiectus fuisset: 'Tum esset', inquit, 'ostentum, si anguem vectis circumplicavisset.' Hoc ille responso satis aperte declaravit, nihil habendum esse, quod fieri posset, ostentum.

---

divinationis auctor] ɔ: forsvarer. numquam] se noten I. 19. 37. 61
quod fieri non potest] Om indikativen siger Madvig *de fin.*[3] p. 740: *Latini in huiusmodi sententiis eius generis definitionem, in quod aliquid cadere negant, per se conceptam indicativo modo efferunt.* Blandt mange eksempler nævnes *de div.* I. 13. 23; derimod konjunktiv I. 41. 91, hvor infinitivens indflydelse gør sig gældende.
Quod etiam coniector . . .] Lignende svar tillægges forskellige 62
personer. — At *quod* foreløbig antyder det, som bagefter udtrykkes i en afhængig sætning, er ret almindeligt (Mdv.[3] § 396; eksempel i 41. 87); men her antyder det en efterfølgende direkte tale. vectem er vistnok her »dørstang«, jf. Plutarkh's gengivelse af anekdoten (*ἀποφϑ. Λακων.* under Leotykhides, Ariston's søn). Mærk den Græske konstruktion; Cicero lader undertiden i en mærkelig grad sit sprog påvirke af den Græske original, som når han skriver (*n. d.* I. 23. 63) *de divis neque ut sint neque ut non sint habeo dicere* (= *περὶ ϑεῶν οὐκ ἔχω εἰδέναι οὔϑ' ὡς εἰσὶν οὔϑ' ὡς οὐκ εἰσίν*).

29 C. Gracchus ad M. Pomponium scripsit, duobus anguibus domi conprehensis haruspices a patre convocatos. Qui magis anguibus quam lacertis, quam muribus? Quia sunt haec cotidiana, angues non item; quasi vero referat, quod fieri potest, quam id saepe fiat! Ego tamen miror, si emissio feminae anguis mortem adferebat Ti. Graccho, emissio autem maris anguis erat mortifera Corneliae, cur alteram utram emiserit; nihil enim scribit respondisse haruspices, si neuter anguis emissus esset, quid esset futurum. 'At mors insecuta Gracchum est.' Causa quidem, credo, aliqua morbi gravioris, non emissione serpentis; neque enim tanta est infelicitas haruspicum, ut ne casu quidem umquam fiat, quod futurum
30 63 illi esse dixerint. Nam illud mirarer, si crederem, quod apud Homerum Calchantem dixisti ex passerum numero

---

29 C. Gracchus . . .] se I. 18. 36; efter ordene dér kan man slutte, at brevet er offentliggjort, eller at der tales om et skrift i brevform. M. Pomponium] fader til Cicero's ven Atticus; også M. Iunius Gracchanus, C. Gracchus's ven, havde tilegnet ham et skrift. Qui] »hvorfor«. sunt haec cotidiana] Et demonstrativt pronomen, der viser hen til flere forbundne artsnavne på dyr, sættes i neutrum; jf. Caes. *b. G.* V. 12 *leporem et gallinam et anserem—haec.* Derimod *inter illos* (*lupum et vulpem*) Phaedr. I. 10. 6, hvor der tænkes på individerne. adferebat] Imperf. om det, der var i begreb med, skulde til at ske, »skulde forvolde« (jf. Mdv.[3] § 337 anm. 1, det første eksempel). alteram utram] Det er underligt, at *anguis* her pludselig bruges som femininum, medens det både før og efter er maskulinum; grunden er måské den, at det faktisk blev hunsnogen, der blev sluppen løs. mors insecuta Gracchum est] »G.'s død fulgte efter« (G. døde kort efter). Udtrykket er påfaldende, men dets rigtighed lader sig godtgøre ved en række eksempler (se Madvig *de fin.*[3] p. 70), således Ter. *Phorm.* 750 *matrem ipsam ex aegritudine hac miseram mors consecutast.* Causa . . . aliqua morbi] »ved én eller anden foranledning af en sygdom« ɔ: »foranlediget ved én eller anden sygdom«.

30 63 Nam illud . . .] se noten I. 15. 26. quod . . . Calchantem

belli Troiani annos auguratum; de cuius coniectura sic apud Homerum, ut nos otiosi convertimus, loquitur Agamemnon:

Ferte, viri, et duros animo tolerate labores,
auguris ut nostri Calchantis fata queamus
scire ratosne habeant an vanos pectoris orsus.
Namque omnes memori portentum mente retentant,
qui non funestis liquerunt lumina fatis.
Argolicis primum ut vestita est classibus Aulis,
quae Priamo cladem et Troiae pestemque ferebant,
nos circum latices gelidos fumantibus aris
aurigeris divom placantes numina tauris
sub platano umbrifera, fons unde emanat aquaï,
vidimus inmani specie tortuque draconem
terribilem, Iovis ut pulsu penetraret ab ara;
qui platani in ramo foliorum tegmine saeptos
corripuit pullos; quos cum consumeret octo,

---

dixisti . . . auguratum] = *quod C., ut dixisti, auguratus est* (Mdv.[3] § 395 anm. 8); jf. 61. 126. dixisti] I. 33. 72. otiosi] »i en ledig time«. Agamemnon] Cicero husker fejl, det er Odysseus (Iliad. II. 299 ff.). Ferte, viri . . .] Oversættelsen er på sine steder efter Cicero's sædvane temmelig fri. Det er umagen værd at sammenligne Iliadens jævne ord med Cicero's tit skruede sprog og mislykkede floskler, f. e. *ἤ ἐτεὸν Κάλχας μαντεύεται, ἦε καὶ οὐκί*: ***ratosne habeant an vanos pectoris orsus***; *ὅτ' ἐς Αὐλίδα νῆες Ἀχαιῶν ἠγερέθοντο*: ***Argolicis primum ut vestita est classibus Aulis***; *περὶ κρήνην*: ***circum latices gelidos***, osv. Nogen stor digter er han ikke. Calchantis fata] er efter Græsk sprogbrug inddraget som objekt for *scire*. ratosne—orsus] »om de har et pålideligt grundlag eller er et tomt hjærnespind«. funestis . . . fatis] »dødsdømte af skæbnen«. aurigeris] Man omgav offerdyrenes horn med guldblik (Odyss. III. 437). For resten har Cicero selv sat dette ord til; Homér har det almindelige udtryk *τελήεσσας ἑκατόμβας*. Iovis ut pulsu . . .] »hvorledes den på Zeus's bud

nona super tremulo genetrix clangore volabat;
cui ferus inmani laniavit viscera morsu.
64 Hunc, ubi tam teneros volucris matremque peremit,
qui luci ediderat, genitor Saturnius idem
abdidit et duro formavit tegmine saxi.
Nos autem timidi stantes mirabile monstrum
vidimus in mediis divom versarier aris.
Tum Calchas haec est fidenti voce locutus:
'Quidnam torpentes subito obstipuistis, Achivi?
Nobis haec portenta deum dedit ipse creator
tarda et sera nimis, sed fama ac laude perenni.
Nam quot avis taetro mactatas dente videtis,
tot nos ad Troiam belli exanclabimus annos;
quae decumo cadet et poena satiabit Achivos.'
Edidit haec Calchas; quae iam matura videtis.

65 Quae tandem ista auguratio est ex passeribus annorum potius quam aut mensuum aut dierum? cur autem de passerculis coniecturam facit, in quibus nullum erat monstrum, de dracone silet, qui, id quod fieri non potuit, lapideus dicitur factus? postremo quid simile habet passer annis? Nam de angue illo, qui Sullae apparuit

---

. . .«. Også her har vi attraktion af bisætningens subjekt. super . . . volabat] hører sammen og kan, om man vil, opfattes som tmesis.

64 formavit tegmine saxi] »formede den i et panser af sten« ɔ: forvandlede den til sten: λᾶαν γάρ μιν ἔθηκε. Nos autem—aris] Det ser næsten ud til, at Cicero har misforstået originalen eller haft en anden læsemåde end vi, så at v. 321 er forbundet med det foregående. versarier] Der menes vel dog før forvandlingen. Om formen se noten I. 22. 44 *conitier*. tarda et sera nimis] ὄψιμον ὀψιτέλεστον, »som sent skal gå i opfyldelse«. quae iam matura videtis] τὰ δὴ νῦν πάντα τελεῖται.

65 mensuum] Denne form findes også andre steder, således *in Verr.* II. 74. 182, 75. 184, 77. 188. postremo—annis] [Se tillægget.]

immolanti, utrumque memini, et Sullam, cum in expeditionem educturus esset, immolavisse, et anguem ab ara extitisse, eoque die rem praeclare esse gestam non haruspicis consilio, sed imperatoris. Atque haec osten- 31 66
torum genera mirabile nihil habent; quae cum facta sunt, tum ad coniecturam aliqua interpretatione revocantur, ut illa tritici grana in os pueri Midae congesta aut apes, quas dixisti in labris Platonis consedisse pueri, non tam mirabilia sint quam coniecta belle; quae tamen vel ipsa falsa esse vel ea, quae praedicta sunt, fortuito cecidisse potuerunt. De ipso Roscio potest illud quidem esse falsum, ut circumligatus fuerit angui, sed ut in cunis fuerit anguis, non tam est mirum, in Solonio praesertim, ubi ad focum angues nundinari solent. Nam quod haruspices responderunt,

---

Nam de angue . . .] Om *nam* se noten I. 15. 26; historien fortælles af Quintus I. 33. 72.

haec ostentorum genera] ɔ: sådanne som det sidst nævnte og 31 66
de efterfølgende. aliqua interpretatione] »ved at man tyder dem så eller så«. Midae—Platonis] se I. 36. 78. apes, quas dixisti . . . consedisse] Medens udtryk som *grana congesta* for *granorum congestus* er ret almindelige (Mdv.[8] § 378, Nägelsb. *Lat. st.*[8] p. 142 ff.), finder vi her udtrykket formet således, at det manglende perf. partic. akt. erstattes af en hel relativsætning. De ipso Roscio] »selv i fortællingen om R.« (der hører vor tid til og ikke i sin helhed kan betvivles); jf. noten 24. 52 *ipse Caesar*. Historien findes I. 36. 79. ut circumligatus . . . ut in cunis . . .] Den første *ut*-sætning giver forklaringen til *illud quidem* (Mdv.[8] § 329 (2)), den anden er styret af *mirum est*, der tager *ut* til sig, fordi det nærmer sig betydningen »er utænkeligt« (Mdv.[3] § 374 anm. slutn.). angui] Lidt ovenfor (i 65) brugtes formen *angue*. Solonio] se noten I. 36. 79. nundinari] »holde torvedag«, spøgende brugt i betydningen »samles i stor mængde«. Formodentlig sigtes der til et os ubekendt mundheld. Nam quod . . .] se noten I. 15. 26. Den overleverede konjunktiv *responderint* lader sig ikke

nihil illo clarius, nihil nobilius fore, miror, deos immortales histrioni futuro claritatem ostendisse, nullam
67 ostendisse Africano. Atque etiam a te Flaminiana ostenta collecta sunt: 'quod ipse et equus eius repente conciderit'; non sane mirabile hoc quidem! 'quod evelli primi hastati signum non potuerit'; timide fortasse signifer evellebat, quod fidenter infixerat. Nam Dionysii equus quid attulit admirationis, quod emersit e flumine quodque habuit apes in iuba? Sed quia brevi tempore regnare coepit, quod acciderat casu, vim habuit ostenti. 'At Lacedaemoniis in Herculis fano arma sonuerunt, eiusdemque dei Thebis valvae clausae subito se aperuerunt, eaque scuta, quae fuerant sublime fixa, sunt humi inventa.' Horum cum fieri nihil potuerit sine aliquo motu, quid est, cur divinitus ea potius quam

---

forsvare i lighed med *conciderit* og *potuerit* i 67, hvor *quod* har en anden betydning. Africano] se noten 45. 95.

67 conciderit] Om tallet se noten til I. 35. 77 (hvor fortællingen findes). Konjunktiven her og i sætningen *quod—potuerit* er grundet på, at disse sætninger som appositioner til *ostenta* bliver afhængige af *collecta sunt* (eller rettere det deri liggende begreb »er omtalte«): *quod* med konjunktiv betegner således det refererede som noget, der af en anden (Q. Cicero) er fremstillet som faktisk. Stedet omtales Madvig *opusc. ac.*[2] p. 591 og *de fin.*[3] p. 52. primi hastati] se noten I. 35. 77. evellebat] *imperf. conatus.* fidenter] »med frejdig sikkerhed (suffisance)«. Nam Dionysii . . .] Se I. 33. 73 og om *nam* I. 15. 26. vim habuit ostenti] »har fået virkning som et jærtegn«, jf. I. 33. 73. At Lacedaemoniis . . .] se I. 34. 74. eiusdemque dei Thebis valvae] se noten I. 19. 37 *illud oraclum Delphis*; jf. straks nedenfor *in Lysandri statuae capite Delphis.* sublime] ɔ: *in parietibus*; som modsætning til *humi* bruges det også *Tusc.* I. 43. 102 *humine an sublime* (»til vejrs«) *putescat.* Den egentlige adverbiumsform *sublimiter* (*sublime* er neutrum af adjektivet) bruges kun sjælden.

casu facta esse dicamus? 'At in Lysandri statuae ca- 32 68
pite Delphis extitit corona ex asperis herbis, et quidem subito.' Itane? censes, ante coronam herbae extitisse, quam conceptum esse semen? herbam autem † asperam credo avium congestu, non humano satu; iam, quicquid in capite est, id coronae simile videri potest. Nam quod eodem tempore stellas aureas Castoris et Pollucis Delphis positas decidisse, neque eas usquam repertas esse dixisti, furum id magis factum quam deorum videtur. Simiae vero Dodonaeae improbitatem historiis 69
Graecis mandatam esse demiror. Quid minus mirum quam illam monstruosissumam bestiam urnam evertisse, sortes dissupavisse? Et negant historici, Lacedaemoniis ullum ostentum hoc tristius accidisse! Nam illa praedicta Veientium, si lacus Albanus redundasset isque in mare fluxisset, Romam perituram; si repressus esset, Veios . . . ita aqua Albana deducta ad utilitatem agri suburbani, non ad arcem urbemque retinendam. 'At paulo post audita vox est monentis, ut providerent, ne a Gallis Roma caperetur; ex eo Aio Loquenti aram in Nova Via consecratam.' Quid ergo? Aius iste Lo-

---

At in Lysandri . . .] se I. 34. 75. coronam herbae] Stoffet 32 68
er her betegnet ved genetiv, hvilket er ualmindeligt; men *herbeus* er næsten ubrugeligt, og ved *corona graminea* forstås noget andet. conceptum] = *(terra) exceptum*, »lagt« (infinitiven i analogi med det i Mdv.[3] § 402 c anførte). † asperam—satu] se udg.s afh. i filol. tidsskr., 3dje r. II p. 36. Nam quod eodem . . .] se I. 34. 75, om *nam* noten I. 15. 26.

Simiae vero . . .] se I. 34. 76. Et negant historici] »og 69
så kommer historieskriverne og forsikrer, at . . .; jf. *et miramur* 59. 121. Nam illa praedicta . . .] Fortællingen står I. 44. 100; *nam* som ovf. i 68. Efter *Veios* er der en lakune. [Se tillægget.] isque in mare] Cicero har vistnok blot tilføjet *is* som støtteord for *-que*, for at undgå *inque mare* eller *in mareque*. Aius Lo-

quens, cum eum nemo norat, et aiebat et loquebatur [ex eo nomen invenit]; posteaquam et sedem [et aram] et nomen invenit, obmutuit? Quod idem dici de Moneta potest; a qua praeterquam de sue plena quid umquam moniti sumus?

33 70 Satis multa de ostentis. Auspicia restant et sortes eae, quae ducuntur, non illae, quae vaticinatione funduntur, quae oracla verius dicimus; de quibus tum dicemus, cum ad naturalem divinationem venerimus. Restat etiam de Chaldaeis; sed primum auspicia videamus! 'Difficilis auguri locus ad contra dicendum.' Marso fortasse, sed Romano facillumus. Non enim sumus ii nos augures, qui avium reliquorumve signorum observatione futura dicamus. Et tamen credo, Romulum, qui urbem auspicato condidit, habuisse opinionem, esse in providendis rebus augurandi scientiam — errabat enim multis in rebus antiquitas —, quam vel usu iam vel doctrina [vel] vetustate immutatam videmus; reti-

---

quens—Moneta] se I. 45. 101. aram . . . consecratam] Om den pludselige overgang til indirekt tale se noten I. 17. 32. [et aram]] se filol. tidsskr. *l. l.* p. 30 f. quid moniti sumus] Mdv.[8] § 195 b.

33 70 eae, quae ducuntur] ɔ: lodder, medens *sortes* jo også betyder orakelsvar. Marso] se noten I. 58. 132. Non enim—dicamus] Om augurernes virksomhed siger Madvig (R. stat II p. 518 f.): »Det væsentlige var iagttagelsen og bedømmelsen, i folkets navn og interesse, af de tegn, hvorefter gudernes indvilgelse eller forbud ved statsforetagender og offentlige forhandlinger erkendtes. . . . Disse tegn, der ikke går ud på nogen egentlig forudsigelse af det tilkommende, men blot på tilstedelse eller forbud, hedder *auguria* og *auspicia.*« reliquorum signorum] især lyn og *tripudium.* auspicato] se noten I. 2. 3. esse in providendis rebus] »bestod i (havde til opgave) at forudsé det tilkommende«. usu—doctrina] »praksis—theori«. Om det flg. *[vel]* se filol. tidsskr. *l. l.* p. 36 f. vetustate immutatam] »forandret i tidens løb« (jf. *de*

netur autem et ad opinionem vulgi et ad magnas utilitates rei publicae mos, religio, disciplina, ius augurium, collegii auctoritas. Nec vero non omni supplicio digni 71
P. Claudius L. Iunius consules, qui contra auspicia navigaverunt; parendum enim religioni fuit nec patrius mos tam contumaciter repudiandus. Iure igitur alter populi iudicio damnatus est, alter mortem sibi ipse conscivit. Flaminius non paruit auspiciis, itaque periit cum exercitu. At anno post Paulus paruit; num minus cecidit in Cannensi pugna cum exercitu? Etenim, ut sint auspicia, quae nulla sunt, haec certe, quibus utimur, sive tripudio sive de caelo, simulacra sunt auspiciorum, auspicia nullo modo. 'Q. Fabi, te mihi in au- 34
spicio esse volo'; respondet: 'audivi'. Hic apud maiores nostros adhibebatur peritus, nunc quilubet. Peritum autem esse necesse est eum, qui, silentium quid sit, intellegat; id enim 'silentium' dicimus in auspiciis,

---

leg. II. 13. 33), nemlig m. h. t. indhold og opgave. ad magnas utilitates r. p.] »af vigtige politiske hensyn«, f. e. det, der nævnes 18. 43. mos, religio, disciplina] *sc. augurandi. Religio* bliver da ærefrygten for augur-væsenet, den samvittighedsfulde iagttagelse af dets bud.

Nec vero non] »og i hvert fald« (Seyffert *scholae Lat.*[2] I p. 30). 71
P. Claudius L. Iunius] (Mdv.[3] § 434) se I. 16. 29 med noten; det var Iunius Pullus, der dræbte sig selv (*n. d.* II. 3. 8). Flaminius] se ovenfor i 67 og I. 35. 77. num minus cecidit] »faldt han ikke ligefuldt«. sive tripudio sive de caelo] *sc. auspicamur*; i *de caelo* er vel også *de avibus* indbefattet. simulacra auspiciorum] se noten I. 47. 105.

Q. Fabi] Fabius og Fabia bruges stundom således for at give en 34
tænkt person navn, jf. *de fato* 6. 12, *top.* 3. 14. Her er Q. Fabius den tænkte hjælper ved varseltagningen, augur eller *pullarius*, som tiltales af magistraten. mihi in auspicio esse] »stå mig bi ved varseltagningen«, en stående formel, der anføres flere steder; jf. nedenfor *in auspicium adhibetur* »tages i tjeneste ved varseltag-

72 quod omni vitio caret. Hoc intellegere perfecti auguris
est. Illi autem, qui in auspicium adhibetur, cum ita
imperavit is, qui auspicatur: 'dicito; *si* silentium esse
videbitur', nec suspicit nec circumspicit; statim re-
spondet, silentium esse videri. Tum ille: 'dicito, si
pascentur'. 'Pascuntur'. Quae aves? aut ubi? 'Attuli',
inquit, 'in cavea pullos [is, qui ex eo ipso nominatur
pullarius]. Haec sunt igitur aves internuntiae Iovis!
quae pascantur necne, quid refert? Nihil ad auspicia;
sed quia, cum pascuntur, necesse est, aliquid ex ore
cadere et terram pavire, terripavium primo, post terri-
pudium dictum est; hoc quidem iam tripudium dicitur;
cum igitur offa cecidit ex ore pulli, tum auspicanti tri-
35 73 pudium solistimum nuntiatur. Ergo hoc auspicium di-
vini quicquam habere potest, quod tam sit coactum et

---

ningen«. qui . . . intellegat] »som ret skal forstå«, relativ beskaffenheds- og følgesætning.

72 Hoc intellegere] nl. om der ikke er *vitium* tilstede. Dicito, si—videbitur] *Si* er ikke spørgepartikel; vel var indikativen også da tilstedelig i det ældre sprog; men der måtte så have stået præsens. Altså »hvis du skønner . . ., så síg til«; derfor også futurum imperativ. nec suspicit nec circumspicit] nemlig den ukyndige, som ikke forstår sig på *silentium*; den kyndige augur vil først se efter og forvisse sig om, at der ingen forstyrrende hindring er. Quae aves? aut ubi?] Det er forfatteren selv, der med stilistisk dristighed pludselig tænker sig nærværende og spørger *pullarius*: hvad for fugle? hvor iagttager du dem? »Det er høns,« svarer han, »som jeg har bragt hid i ét bur.« Læsemåden er for øvrigt usikker; se filol. tidsskr. *l. l.* p. 37. Haec] nom. plur. fem.; dog støtter vor læsemåde sig kun på ét hovedhåndskrift. Nihil ad auspicia] *sc. pertinet* (Mdv.[8] § 422 d anm. 1). Der menes: det er ligegyldigt, om disse fugle æder, det kan ikke give noget gyldigt, guddommeligt *auspicium*, da de ikke er frie. terripavium . . .] se noten I. 15. 28.

35 73 tam sit coactum] Måské hellere, da tvangsmidlet endnu ikke er

expressum? Quo antiquissumos augures non esse usos, argumento est, quod decretum collegii vetus habemus, omnem avem tripudium facere posse. Tum igitur esset auspicium, si modo esset ei liberum, se ostendisse; tum avis illa videri posset interpres et satelles Iovis. Nunc vero inclusa in cavea et fame enecta si in offam pultis invasit, et si aliquid ex eius ore cecidit, hoc tu auspicium aut hoc modo Romulum auspicari solitum putas? Iam de caelo servare non ipsos censes solitos, qui au- 74
spicabantur? Nunc imperant pullario; ille renuntiat. Fulmen sinistrum auspicium optumum habemus ad omnis res praeterquam ad comitia; quod quidem institutum rei publicae causa est, ut comitiorum vel in iu-

---

nævnt, *fame s. c.* (filol. tidsskr. *l. l.* p. 37 f.). Quo antiquissumos . . .] Den ældre tids augurer tog altså nok varsel af *tripudium*, men kun, når det tilbød sig tilfældigt; de holdt ikke fugle i bur dertil. Tum igitur esset . . .] Subjektet er *se ostendisse* (Madv. *opusc. ac.*[2] p. 497). interpres = *internuntia.* satelles Iovis] Samme udtryk I. 47. 106 om ørnen; her nærmest »budbringer«, »udsending«.

qui auspicabantur] ɔ: magistraterne, ikke augurerne, som ikke 74
brugte *pullarii*; jf. *ad fam.* X. 12. 3. Fulmen sinistrum . . .] Det hænger således sammen med det foregående: forhen var det magistraterne selv, altså *principes civitatis*, der foretog *servatio de caelo*, og det var under denne forudsætning, man gjorde iagttagelsen af lyn til hindring for komitierne, nemlig for at give disse ledende mænd en anledning til at forhindre komitiers afholdelse, når de af politiske grunde (*rei p. causa*) ønskede dem udsatte. Den samme tanke udtales i 18. 43. — I øvrigt foreslår Mommsen (*Röm. staatsrecht* I p. 6) at læse: *ille renuntiat fulmen sinistrum, auspicium optimum quod* (således hdskrr.) *habemus* . . .; meningen skulde da være, at der altid blev meldt et (fingeret) lyn fra venstre, og det gode varsel toges da af meldingens ord. Jf. Dion. Hal. II. 6. comitiorum . . . essent interpretes] *Interpretes* betegner dem, der afgør religiøse tvivlsmål (ved fortolkning); altså: »skulde kunne

diciis populi vel in iure legum vel in creandis magistratibus principes civitatis essent interpretes. 'At Ti. Gracchi litteris Scipio et Figulus consules, cum augures iudicassent, eos vitio creatos esse, magistratu se abdicaverunt.'. Quis negat, augurum disciplinam esse? divinationem nego. 'At haruspices divini; quos cum Ti. Grachhus propter mortem repentinam eius, qui in praerogativa referenda subito concidisset, in senatum intro-
75 duxisset, non iustum rogatorem fuisse dixerunt.' Primum vide, ne in eum dixerint, qui rogator centuriae fuisset; is enim erat mortuus; id autem sine divinatione coniectura poterant dicere. Deinde fortasse casu, qui nullo modo est ex hoc genere tollendus. Quid enim scire Etrusci haruspices aut de tabernaculo recte capto aut

---

afgøre, om folkeforsamlinger må afholdes«. Udtrykket findes også *n. d.* II. 4. 11. in iure legum] »ved vedtagelse af (afstemning om) love«, = *in iubendis legibus.* [Se tillægget.] At Ti. Gracchi . . .] se I. 17. 33 med noten. litteris] se noten I. 44. 99 *somnio.* Brevet kom fra Gracchus's provins Sardinien (*ad Q. fr.* II. 2. 1). Scipio et Figulus coss.] år 162. Scipio Nasica var fader til den bekendte fører i kampen mod Ti. Gracchus, den her omtalte Gracchus's søn. in praerogativa referenda] »medens han var i færd med at meddele afstemningens udfald i prærogativ-centurien«. rogatorem] »valgstyreren«. For resten sagde haruspekserne ifølge I. 17. 33 og *n. d.* II. 4. 10 udtrykkelig *comitiorum rogator*; men Cicero siger med vilje blot *rogator,* der også kan forstås om *centuriae rogator*, den, der optæller stemmerne i hver centurie og meddeler den præsiderende udfaldet. concidisset] Relativ-sætningen fremtræder som et led af Gr.'s tanke; havde der i st. f. *propter mortem* stået *quia* med et verbum, var dette også kommet i konjunktiv.

75 is enim erat mortuus] og det lod sig med rimelighed skønne, at guderne derved havde stemplet ham som *non iustus.* (Anderledes Hottinger.) coniectura] ɔ: ved at udlægge det skete således, som de efter bedste skøn finder det rimeligt, *casu* derimod på må og få.

de pomerii iure potuerunt? Equidem adsentior C. Marcello potius quam App. Claudio, qui ambo mei collegae fuerunt, existimoque, ius augurium, etsi divinationis opinione principio constitutum sit, tamen postea rei publicae causa conservatum ac retentum.

Sed de hoc loco plura in aliis, nunc hactenus. Ex- 36 76
terna enim auguria, quae sunt non tam artificiosa quam superstitiosa, videamus. Omnibus fere avibus utuntur, nos admodum paucis; alia illis sinistra sunt, alia nostris. Solebat ex me Deiotarus percontari nostri augurii disciplinam, ego ex illo sui. Di immortales! quantum differebat! ut quaedam essent etiam contraria. Atque

---

tabernaculo recte capto] d. v. s. »ritualet for varselteltet«; se noten I. 17. 33, hvor også det påbud, som knytter sig til *pomerium*, *ius pomerii*, er omtalt. C. Marcello] roses i Verrinerne for sit forhold som propraetor på Sicilien år 79; vi har et lykønskningsbrev fra Cicero til ham og hans hustru i anledning af deres søns valg til konsul for år 50 (*ad fam.* XV. 8). App. Claudio] omtalt i noten I. 16. 29. Om uenigheden mellem ham og Marcellus hedder det *de leg.* II. 13. 82: *est in collegio vestro* (det er Atticus, der taler til M. Cicero) *inter Marcellum et Appium, optimos augures, magna dissensio . . ., cum alteri* (nl. *Marcello*) *placeat, auspicia ista ad utilitatem esse rei publicae conposita, alteri disciplina vestra quasi divinari.* fuerunt] De var altså døde nu. divinationis opinione constitutum] »baseret på forestillingen om (forudsætning af) divination«.

in aliis] Meningen er åbenbart »andensteds«; men udtrykket er 36 76
mærkeligt. *Aliis* må vel være substantiveret neutrum. Ellipsen kan ikke, som man har villet, udfyldes med *dixi*; i denne vending er altid et futurum at underforstå (*dicemus*); Cicero tænker vel på sit ufuldendte værk *de legibus* eller det tabte *de auguriis*, der vistnok blev til i hans sidste leveår. utuntur] *sc. externi augures.* sinistra] »uheldige«, jf. I. 16. 29. Solebat] se noten I. 16. 29. Deiotarus] omtalt ved I. 15. 26. sui] Mdv.[8] § 431 b; *eius* var uanvendeligt her. differebat] *sc. inter utramque* (upersonligt).

ille iis semper utebatur, nos, nisi dum a populo auspicia accepta habemus, quam multum iis utimur? Bellicam rem administrari maiores nostri nisi auspicato noluerunt; quam multi anni sunt, cum bella a proconsulibus et a propraetoribus administrantur, qui auspicia
77 non habent! Itaque nec amnis transeunt auspicato nec tripudio auspicantur. Ubi ergo avium divinatio? quae quoniam ab iis, qui auspicia nulla habent, bella administrantur, ad urbanas *res* retenta videtur, a bellicis esse sublata. Nam ex acuminibus quidem, quod totum auspicium militare est, iam M. Marcellus ille quinquiens consul totum omisit, idem imperator, idem augur op-

---

dum—habemus] »medens vi har auspicier (ↄ: ret til at tage auspicier) efter overdragelse af folket«, altså som magistrater. Man bemærke, at *auguria* (*iis* i linie 1) her omfatter al varseltagning, medens *auspicia* er varseltagning under bestemte former og i bestemt, staten vedrørende øjemed, hvortil kun de Romerske magistrater er berettigede. quam multum iis utimur] Se tillægget. Bellicam rem administrari] »at noget krigsforetagende måtte udføres« (egl. »ledes«, »befales udført«). auspicato] se noten I. 2. 3. quam multi anni sunt, cum bella . . . administrantur] »i hvor mange år er krigene ikke blevne ledede (ligesom de bliver det endnu)«; havde der stået *administrata sunt* var betydningen bleven en hélt anden: »hvor mange år er det ikke siden, at krigene . . .« (efter Mdv.[8] § 313 anm. 1).

77 amnis transeunt auspicato] De auspicier, der toges ved overgang over floder, kaldtes *peremnia*, af *amnis* (*n. d.* II. 3. 9). urbanas] egentlig modsat *provincialis* (ligesom f. e. *ad Q. fr.* I. 1. 43), men ved sammenhængen her modsat *bellicus*. Et egentlig adjektiv til *pax* findes ikke. Nam ex acuminibus—optumus] Dette punktum, som i hdskrr. står lige efter *tripudio auspicantur*, har Madvig flyttet herhid, hvor det vist også hører hjemme. En anden omflytning foreslår Forchhammer (N. tidsskr. f. filol., n.r V p. 36), som vil sætte *Ubi ergo—esse sublata* op i begyndelsen af sektionen, foran *Itaque*. Om *nam* se noten I. 15. 26; ligeså i 78. ex acuminibus] rimeligvis et varsel, som man tog af spydsodder. M. Marcellus]

tumus. Et quidem ille dicebat, si quando rem agere vellet, ne impediretur auspiciis, lectica operta facere iter se solere. Huic simile est, quod nos augures praecipimus, ne iuges auspicium obveniat, ut iumenta iubeant diiungere. Quid est aliud nolle moneri a Iove 78
nisi efficere, ut aut ne fieri possit auspicium aut, si fiat, videri? Nam illud admodum ridiculum, quod negas 37
Deiotarum auspiciorum, quae sibi ad Pompeium proficiscenti facta sint, paenitere, quod fidem secutus amicitiamque populi Romani functus sit officio; antiquiorem enim sibi fuisse laudem et gloriam quam regnum et possessiones suas. Credo equidem, sed hoc nihil ad auspicia; nec enim ei cornix canere potuit, recte eum facere, quod populi Romani libertatem defendere pararet; ipse hoc sentiebat, sicuti sensit. Aves eventus signi- 79

Syrakus's erobrer. totum omisit] Det gentagne *totum* er mistænkeligt. idem imperator, idem augur] Dobbelt *idem* er sjældent, men findes dog nogle gange hos Cicero (Scheller's leks.[3] p. 4623). Et quidem] = *atque*; eksempler hos C. F. W. Müller *ad Tusc.* 442. 27 ff. rem agere] Det ordinære udtryk for at levere slag er *rem gerere*, som måské også er det rigtige her. Se udg.s afh. i filol. tidsskr., 3dje r. II p. 38. ne impediretur auspiciis] Det var ifølge Plin. *h. n.* XXVIII. 4 anerkendt i augur-læren, *neque diras neque ulla auspicia pertinere ad eos, qui quamque rem ingredientes observare se ea negaverint.* iuges auspicium] består ifølge Festus p. 104 Müller og Serv. *in Aen.* III. 537 i, at *iunctum iumentum stercus fecit.*

Deiotarum] I. 15. 26 f. paenitere] se noten I. 15. 27. fidem secutus amicitiamque p. R.] »tro mod sit givne ord og mod sit venskab for R.«. sentiebat, sicuti sensit] Imperfektet må betegne det varige og ifølge hans karaktér naturlige, »det var noget, han altid følte (eller måtte føle)«, perfektet derimod udslaget ved den bestemte lejlighed, »ligesom han følte det dengang«. I stedet *pro Sulla* 17. 49 *consulatus vobis pariebatur, sicuti partus est* er der 37 78

ficant aut adversos aut secundos; virtutis auspiciis video esse usum Deiotarum, quae vetat spectare fortunam, dum praestetur fides. Aves vero *si* prosperos eventus ostenderunt, certe fefellerunt. Fugit e proelio cum Pompeio; grave tempus! Discessit ab eo; luctuosa res! Caesarem eodem tempore hostem et hospitem vidit; quid hoc tristius? Is cum ei Trocmorum tetrarchian eripuisset et adseculae suo Pergameno nescio cui dedisset eidemque detraxisset Armeniam a senatu datam, cumque ab eo magnificentissumo hospitio acceptus esset, spoliatum reliquit et hospitem et regem. Sed labor longius; ad propositum revertar. Si eventa quaerimus, quae exquiruntur avibus, nullo modo prospera Deiotaro; sin officia, a virtute ipsius, non ab auspiciis petita

---

en formel lighed med dette sted; men tidernes betydning er dér en anden.

79 virtutis] »den brave, honnette karaktérs«. Jortinus sammenligner meget passende et sted af Iliaden (XII. 237—43), som Cicero vistnok har haft i tanker; Hektor udtaler her bl. a. de ord: *εἷς οἰωνὸς ἄριστος, ἀμύνεσθαι περὶ πάτρης.* Denne *οἰωνός* er netop *virtutis auspicium.* vetat] Måské hellere *vetant* (se filol. tidsskr. *l. l.* p. 38). spectare fortunam] ɔ: tage hensyn til udfaldet. Discessit ab eo] Hottinger henviser til *pro Deiot.* 5. 13: *itaque, Pharsalico proelio facto, a Pompeio discessit; spem infinitam persequi noluit; vel officio, si quid debuerat, vel errori, si quid nescierat, satisfactum esse duxit; domum se contulit.* hospitem vidit] ɔ: som gæst i sit land, nemlig år 47, da Caesar fra Ægypten drog mod Farnakes. Is cum . . . cumque] Bægge steder betyder *cum* »efter at«. adseculae] (= *asseclae*) »kreatur«. Pergameno nescio cui] Han hed Mithridates og omtales andensteds (Hirt. *bell. Alex.* 78) som *regio genere ortum* (jf. Strab. XIII p. 625 *Cas.*), *disciplinis etiam regiis educatum.* Armeniam] ɔ: Lillearmenien, som Ariobarzanes af Kappadokien fik. labor longius] »jeg kommer for langt bort fra mit æmne«; jf. *de leg.* I. 19. 52. officia] »pligthandlinger«. petita sunt] »hentedes fra«, »udgik fra«.

sunt. Omitte igitur lituum Romuli, quem in maximo 38 80
incendio negas potuisse comburi; contemne cotem Atti Navii. Nihil debet esse in philosophia commenticiis fabellis loci; illud erat philosophi potius, totius augurii primum naturam ipsam videre, deinde inventionem, deinde constantiam. Quae est igitur natura, quae volucris huc et illuc passim vagantis efficiat ut significent aliquid et tum vetent agere, tum iubeant aut cantu aut volatu? cur autem aliis a laeva, aliis a dextra datum est avibus ut ratum auspicium facere possint? Quo modo autem haec aut quando aut a quibus inventa dicemus? Etrusci tamen habent exaratum puerum auctorem disciplinae suae; nos quem? Attumne Navium? At aliquot annis antiquior Romulus et Remus, ambo augures, ut accepimus. An Pisidarum aut Cilicum aut Phrygum ista inventa dicemus? Placet igitur humanitatis expertis habere divinitatis auctores!

'At omnes reges, populi, nationes utuntur auspiciis.' 39 81
Quasi vero quicquam sit tam valde quam nihil sapere vulgare, aut quasi tibi ipsi in iudicando placeat multitudo! Quotus quisque est, qui voluptatem neget esse bonum? plerique etiam summum bonum dicunt. Num

---

Omitte . . . contemne] »kom ikke med . . . giv en god dag«. 38 80
lituum Romuli . . . cotem Atti Navii] se I. 17. 30 og 32. naturam ipsam] »egentlige væsen«. constantiam] *i. e. num auguria sibi constent, s. num eadem signa antegressa iidem eventus perpetuo sequantur* (Hottinger). volucris . . . efficiat ut significent] en Græsk konstruktion (Mdv.[3] § 439 anm. 1); jf. 50. 103. Nägelsbach (*Lat. st.*[8] p. 589) vil læse *volucres vagantes* som subjekt for *significent*. exaratum puerum] se 23. 50. humanitatis . . . divinitatis] Just for ordspillets skyld bruges *divinitatis* i st. f. *divinationis*.

populi, nationes] se noten I. 39. 84. concipiant] »griber«. 39 81

igitur eorum frequentia Stoici de sententia deterrentur? aut num plerisque in rebus sequitur eorum auctoritatem multitudo? Quid mirum igitur, si in auspiciis et in omni divinatione inbecilli animi superstitiosa ista
82 concipiant, verum dispicere non possint? Quae autem est inter augures conveniens et coniuncta constantia? Ad nostri augurii consuetudinem dixit Ennius:

Tum tonuit laevum bene tempestate serena.

At Homericus Aiax apud Achillem querens de ferocitate Troianorum nescio quid hoc modo nuntiat:

Prospera Iupiter his dextris fulgoribus edit.

Ita nobis sinistra videntur, Graiis et barbaris dextra meliora. Quamquam haud ignoro, quae bona sint, sini-

---

Om konjunktiven bemærkes, at ved *quid mirum est, si* og lignende udtryk bruges snart konjunktiv (*Lael.* 9. 29, *pro Rosc. Am.* 45. 131), snart indikativ (*de or.* II. 13. 55, *pro Mur.* 11. 24). verum] Hvad det egentlig er, som M. Cicero ansér for den sande kærne i auspicierne og i al divination, får vi ikke at vide.
82 conveniens et coniuncta constantia] »fast overensstemmelse og harmoni«; jf. 14. 33 *uno sensu iuncta.* dixit] se noten til *addidit* I. 35. 78. Tum tonuit . . .] Citat af *annales* (v. 155 Müller). bene] må efter sammenhængen tages som »heldigt«; men det er ikke usandsynligt, at Cicero har misforstået det, og at *bene* efter Ennius's tanke hører til *serena.* Aiax] Cicero husker fejl, det er Odysseus. Homér's ord er disse (Iliad. IX. 236 f.): *Ζεὺς δέ σφι* (ɔ: Troerne, *his*) *Κρονίδης ἐνδέξια σήματα φαίνων ἀστράπτει.* ferocitate] »vilde mod«. nescio quid] hører til *nuntiat,* »meddeler ham, jeg véd ikke hvad« ɔ: »siger i én eller anden sammenhæng«. sinistra . . . dextra] Cicero oversér, at Romernes venstre side og Grækernes højre er samme retning, nemlig øst; jf. noten I. 16. 29. Quamquam haud ignoro . . .] Meningen er: i øvrigt véd jeg nok, at »venstre«, *sinister,* ikke altid skal forstås bogstaveligt, da det i den overførte betydning »heldig« også kan siges om det, der i virkeligheden kommer fra højre side; men denne overførte betydning kan det kun have fået, fordi det, der kommer fra venstre, i almindelighed betragtedes som heldigt.

stra nos dicere, etiamsi dextra sint; sed certe nostri sinistrum nominaverunt externique dextrum, quia plerumque id melius videbatur. Haec quanta dissensio est! 83
Quid? quod aliis avibus utuntur, aliis signis, aliter observant, alia respondent, non necesse est fateri, partim horum errore susceptum esse, partim superstitione, multa fallendo?

Atque his superstitionibus non dubitasti etiam omina 40
adiungere. Aemilia Paulo, Persam perisse, quod pater omen accepit; Caecilia, se sororis filiae sedes suas tradere. Iam illa: 'favete linguis' et 'praerogativam, omen comitiorum'. Hoc est ipsum esse contra se copiosum et disertum. Quando enim ista observans quieto et libero animo esse poteris, ut ad rem gerendam non superstitionem habeas, sed rationem ducem? Itane? si quis aliquid ex sua re atque ex suo sermone dixerit

---

aliis avibus] Hvis *alii* ikke ligefrem er udfaldet foran, har *aliis* 83
den sjældnere betydning »(indbyrdes) forskellige« (»hver sine«) ligesom Liv. XXVIII. 12. 4. partim horum . . susceptum esse] Mdv.[8] § 246. Nogle vil læse *suscepta*, da der ellers i denne forbindelse bruges flertal. Om *suscipere* se noten I. 4. 7.

Aemilia Paulo] *sc. dixit* (Mdv.[8] § 422 d). Fortællingen står I. 40
46. 103. Dér kaldes hun Tertia, her Aemilia; hun hed nemlig (ligesom den ældre Africanus's hustru, Val. Max. VI. 7. 1) Aemilia Tertia: datteren fik til faderens *nomen* (i hunkønsform) ofte føjet en nummerbetegnelse (Secunda, Tertia, Quarta). Caecilia, se . . .] se I. 46. 104. favete linguis] se I. 45. 102. praerogativam . . .] se I. 45. 103. For at forstå akkusativen behøver man ikke at tænke sig et styrende verbum: akkusativ »anvendes overalt, hvor et substantiv-begreb fremstiller sig for tanken og nævnes som antydning af et udsagn, uden at dette fremtræder i den udtrykkelige og fuldstændige form af en sætning« (Madvig i univ.-progr. 8/4 1871 p. 16). ista observans] »når du giver agt på sligt«. ad rem gerendam] Her tænkes på private forretninger; i denne betydning bruges *rem gerere* af og til (se ordbg.). ex sua re atque ex suo ser-

et eius verbum aliquod apte ceciderit ad id, quod ages aut cogitabis, ea res tibi aut timorem adferet aut ala-
84 critatem? Cum M. Crassus exercitum Brundisii inponeret, quidam in portu caricas Cauno advectas vendens 'Cauneas' clamitabat. Dicamus, si placet, monitum ab eo Crassum, 'caveret ne iret'; non fuisse periturum, si omini paruisset. Quae si suscipiamus, pedis offensio nobis et abruptio corrigiae et sternumenta erunt observanda.

41 85 Sortes restant et Chaldaei, ut ad vates veniamus et ad somnia. Dicendum igitur putas de sortibus? Quid enim sors est? Idem prope modum, quod micare, quod talos iacere, quod tesseras, quibus in rebus temeritas et casus, non ratio nec consilium valet. Tota res est

---

mone] »der vedrører (egl. er foranlediget af) hans egne sager og en samtale, han fører«.

84 M. Crassus—inponeret] til toget mod Partherne. Fortællingen findes også i Plin. *h. n.* XV. 21. caricas] en slags tørrede figener fra Karien; Kaunos var en Karisk by. Cauněas] Det blev altså opfattet som ens i lyd med *cave ne eas*; man erindre, at elision ikke blot brugtes i poesi, men også i daglig tale, og ligesom *neve* ved skødesløs udtale blev til *neu*, kunde også *cavĕ* lyde *cau*. At udråberen, hvad enten han nu talte Græsk eller Latin, brugte akkusativ, følger af det, der ovenfor er anført ved *praerogativam*. »Naturligvis — tilføjer Madvig i det anførte skrift — er man til rede med underforståelsen af *emite*; men den, der råber kartofler! kartofler! underforstår intet.« suscipiamus] se noten I. 4. 7.

41 85 ut ad vates veniamus] Se Madvig *adv. crit.* II p. 477. Quid enim . . .] *Enim* bliver forståeligt, når man betænker, at det foregående spørgsmål har nægtende mening: du mener da vel ikke, at vi behøver at tale om lodderne. micare] en leg, som endnu er almindelig i Italien (*la morra*); det kommer an på, når medspilleren lynsnart åbner hånden (*digitis micare*), at gætte, hvor mange fingre han har rakt i vejret. Spøgende (som når vi tæller på knapperne) brugte man denne leg til orakelmæssig afgørelse af en tvivl.

inventa fallaciis aut ad quaestum aut ad superstitionem
[aut ad errorem]. Atque ut in haruspicina fecimus,
sic videamus, clarissumarum sortium quae tradatur in-
ventio. Numerium Suffustium Praenestinorum monu-
menta declarant, honestum hominem et nobilem, somniis
crebris, ad extremum etiam minacibus cum iuberetur
certo in loco silicem caedere, perterritum visis, irriden-
tibus suis civibus, id agere coepisse; itaque perfracto
saxo sortis erupisse in robore insculptas priscarum
litterarum notis [is est hodie locus saeptus religiose
propter Iovis pueri, qui lactens cum Iunone Fortunae
in gremio sedens mammam adpetens castissime colitur
a matribus]; eodemque tempore in eo loco, ubi Fortunae 86
nunc est aedes, mel ex olea fluxisse dicunt, haruspi-
cesque dixisse, summa nobilitate illas sortis futuras,
eorumque iussu ex illa olea arcam esse factam, eoque
conditas sortis, quae hodie Fortunae monitu tolluntur.
Quid igitur in his potest esse certi, quae Fortunae
monitu pueri manu miscentur atque ducuntur? quo

---

talos] se noten I. 13. 23 *Venerium.* ad superstitionem] »af hensyn til folks overtro«, ligesom *ad opinionem vulgi* 38. 70. Det følgende *aut ad errorem* passer ikke på dette sted (hvad også Moser har set) og synes indsat ved et tankeløst lån fra 39. 83. in haruspicina fecimus] nemlig 23. 50. Praenestinorum] I den gamle Aequer-by Praeneste (nu Palestrina), 4—5 mil øst for Rom, var et bekendt Fortuna-tempel. in robore insculptas . . . notis] »med . . . tegn indridsede i egetræet« (hvoraf lodderne altså var gjorte). I st. f. den almindelige konstruktion *insculpere notas sortibus* er her brugt *insculpere sortes notis*; ved *inscribere* findes de samme to. [Se tillægget.] [is est—matribus]] Se tillægget.
Fortunae monitu] Man antog vel, at gudinden ved nik eller på 86
lignende måde gav sin vilje til kende. tolluntur] = *ducuntur*; jf. Tibull. I. 3. 11 *illa sacras pueri sortes ter sustulit.* pueri manu] Dermed skulde vel al tanke om bedrageri udelukkes; det

modo autem istae positae in illo loco? quis robur illud cecidit, dolavit, inscripsit? 'Nihil est,' inquiunt, 'quod deus efficere non possit.' Utinam sapientis Stoicos effecisset, ne omnia cum superstitiosa sollicitudine et miseria crederent! Sed hoc quidem genus divinationis vita iam communis explosit; fani pulchritudo et vetustas Praenestinarum etiam nunc retinet sortium nomen,
87 atque id in volgus — quis enim magistratus aut quis vir inlustrior utitur sortibus? — ceteris vero in locis sortes plane refrixerunt; quod Carneadem Clitomachus scribit dicere solitum, nusquam se fortunatiorem quam Praeneste vidisse Fortunam. Ergo hoc divinationis genus omittamus!

42 Ad Chaldaeorum monstra veniamus! De quibus Eudoxus, Platonis auditor, in astrologia iudicio doctissimorum hominum facile princeps, sic opinatur, id quod scriptum reliquit, Chaldaeis in praedictione et in notatione cuiusque vitae ex natali die minime esse credendum.

---

samme bruges jo også i vore dage ved klasselotteriets trækning. in illo loco] ɔ: i stenen. Utinam—effecisset] »så gid han (gid han i så fald) . . .«; jf. noten I. 38. 83. miseria] »ængstelse«. vita communis] se noten I. 39. 86. fani pulchritudo . . .] »det er kun templets skønhed og ælde, som . . ., og det endda blot hos almuen«.

87 aut quis . . .] »eller overhovedet . . .«, jf. 27. 58. refrixerunt] ɔ: begejstringen for dem er bleven afkølet, »de er ikke mere i kurs«. En række lignende udtryk er samlede i Nägelsb. *Lat. st.*[8] p. 549. Quod Carneadem . . .] se noten 28. 62. Clitomachus] fra Karthago, én af Akademiets ledere efter Karneades's død; et værk af ham har vistnok været Cicero's hovedkilde i 2den bog af *de divinatione*. dicere solitum] se noten I. 16. 29.

42 monstra] = *praedicta*; dog er det muligt, at Cicero med en vis malice vælger just dette ord, der plejer at bruges om det frastødende og unaturlige (se noten I. 42. 93), altså »monstrøse bebudelser« ell. lign. Eudoxus] fra Knidos, forfatter af højt ansete mathematiske

Nominat etiam Panaetius, qui unus e Stoicis astrologorum praedicta reiecit, Anchialum et Cassandrum, summos astrologos illius aetatis, qua erat ipse, cum in ceteris astrologiae partibus excellerent, hoc praedictionis genere non usos. Scylax Halicarnassius, familiaris Panaetii, excellens in astrologia idemque in regenda sua civitate princeps, totum hoc Chaldaicum praedicendi genus repudiavit. Sed ut ratione utamur omissis testibus, sic isti disputant, qui haec Chaldaeorum natalicia praedicta defendunt: vim quandam esse aiunt signifero in orbe, qui Graece ζωδιακός dicitur, talem, ut eius orbis una quaeque pars alia alio modo moveat inmutetque caelum, perinde ut quaeque stellae in his finitumisque partibus sint quoque tempore, eamque vim varie moveri ab iis sideribus, quae vocantur errantia, cum aut in eam ipsam partem orbis venerint, in qua sit ortus eius, qui nascatur, aut in eam, quae coniunctum aliquid habeat aut consentiens; ea triangula illi et

(88 at line 1; 89 at line 8)

---

og astronomiske værker, som nu er tabte. notatione cuiusque vitae ex natali die] »bestemmelse af enhvers liv ud fra (på grundlag af) hans fødselsstund«, ὡροσκοπία.

nominat] forbindes her på en usædvanlig måde med akk. m. inf. 88
Anchialum—Casssandrum—Scylax] ukendte. illius aetatis, qua erat ipse] omtr. 150 f. Kr.

moveat—tempore] »indvirker på himlen og forandrer den, alt 89
efter som den ene eller den anden stjærne for tiden befinder sig i disse eller de tilgrænsende afsnit (af dyrekredsen)«. Hvori for øvrigt denne umærkelige (se 94) indvirkning på himlen (atmosfæren?) tænkes at bestå, ses ikke. eamque—moveri] »og denne kraft indvirkes der forskelligt på«. cum aut in . . .] Om læsemåden se udg.s afh. i filol. tidsskr., 3dje r. II p. 38 f. Planeterne virker ikke uden hensyn til deres stilling, men kun når de enten kommer ind i det af dyrekredsens 12 afsnit eller tegn, hvor »fødselsstjærnen« (ɔ: den planet eller den af dyrekredsens fiksstjærner, der antages at stå

quadrata nominant. Etenim cum tempore anni tempestatum atque caeli conversiones commutationesque tantae fiant accessu stellarum et recessu, cumque ea vi solis efficiantur, quae videmus, non veri simile solum, sed etiam verum esse censent, perinde utcumque temperatus sit aër, ita pueros orientis animari atque formari, ex eoque ingenia, mores, animum, corpus, actionem vitae,
43 90 casus cuiusque eventusque fingi. O delirationem incredibilem! non enim omnis error stultitia dicenda est. Quibus etiam Diogenes Stoicus concedit aliquid, ut praedicere possint dumtaxat, qualis quisque natura et ad quam quisque maxume rem aptus futurus sit; cetera, quae profiteantur, negat ullo modo posse sciri; etenim geminorum formas esse similis, vitam atque fortunam

---

i forbindelse med vedkommende individs skæbne; det synes *ortus* at betyde) befinder sig, altså i konjunktion med den, eller også i afsnit, der står i et vist »harmonisk« eller »sympathetisk« forhold til det førstnævnte (*quae coniunctum aliquid habeat aut consentiens*, når planeterne, som Grækerne siger, ἐπιβλέπουσιν ἀλλήλους καὶ συμφωνοῦσιν ἀλλήλοις), nemlig når afstanden er 120° (*triangula*, »trigon«) eller 90° (*quadrata*, »kvadratur«) af ekliptika. Også en afstand af 60° antoges at have en vis betydning; men det er forbigået her. Nærmere hos Sext. Empir. πρὸς μαθημ. V. 39 og Censorin. *de die nat.* 8; en populær og let tilgængelig fremstilling af læren om »aspekter« giver Rydberg's »middelalderens magi« (den Danske oversættelse p. 98 ff.). Etenim cum] »da nu fremdeles«; se Madvig *de fin.*[3] p. 9 f. og jf. *etenim* i 69. 142. tempore anni] »efter årstiden«. orientis] = *nascentis*, ligesom »fødsel« (ɔ: det at fødes) hedder *ortus*. animari atque formari] »får præg i det indre og ydre«.

43 90 dicenda] Mdv.[8] § 184 a. cetera, quae profiteantur] nemlig det, som ovenfor kaldes *actionem vitae, casus cuiusque eventusque*, og nedenfor *vitam atque fortunam*. geminorum—disparem] Det lader til (efter Gell. XIV. 1. 26), at astrologerne parerede denne indvending med den bemærkning, at tvillinger jo ikke fødes i samme

plerumque disparem. Procles et Eurysthenes, Lacedaemoniorum reges, gemini fratres fuerunt. At ii nec 91
totidem annos vixerunt — anno enim Procli vita brevior fuit —, multumque is fratri rerum gestarum gloria praestitit. At ego id ipsum, quod vir optumus, Diogenes, Chaldaeis quasi quadam praevaricatione concedit, nego posse intellegi. Etenim cum, ut ipsi dicunt, ortus nascentium luna moderetur, eaque animadvertant et notent sidera natalicia Chaldaei, quaecumque lunae iuncta videantur, oculorum fallacissimo sensu iudicant ea, quae ratione atque animo videre debebant. Docet enim ratio mathematicorum, quam istis notam esse oportebat, quanta humilitate luna feratur terram paene contingens, quantum absit a proxuma Mercurii stella, multo autem longius a Veneris, deinde alio intervallo distet a sole, cuius lumine conlustrari putatur; reliqua vero tria intervalla infinita et inmensa, a sole ad Martis,

---

moment, så at stjærnernes stilling forandres i mellemtiden. Procles et Eurysthenes] sønner af Aristodemos, én af Doriernes førere på toget til Peloponnes.

nec totidem . . . multumque] se noten I. 32. 68. Procli] 91
genetiv (Mdv.[8] § 36. 3). quasi quadam praevaricatione] »ved en slags forræderi«. Etenim cum . . .] Meningen er klar nok: idet Khaldæerne i henhold til deres theori, at børns fødsel er undergivet månens indflydelse, iagttager de stjærner, der tilsyneladende står i en vis rapport til månen, gør de sig skyldige i den fejl at tage hensyn til den tilsyneladende nærhed, uagtet den faktiske afstand er uhyre stor. Men sætningen *eaque—Chaldaei* er så uheldigt formet, at den må antages at være korrupt; desuden har hdskrr. ikke *etenim cum*, men *etenim cur*. alio intervallo] »igen et stykke«. distet] Konstruktionen er skødesløs; fra *quantum* må underforstås et spørgende *ut* hertil, medens det foregående *multo autem longius a Veneris* kan suppleres med *abesse*. Hottinger vil læse *distat* med *cod. Oxon.* tria intervalla] Der nævnes i virkeligheden fire afstande endnu; men *caelum ipsum*, som astrologerne

inde ad Iovis, ab eo ad Saturni stellam, inde ad caelum ipsum, quod extremum atque ultumum mundi est.
92 Quae potest igitur contagio ex infinito paene intervallo pertinere ad lunam vel potius ad terram?

44 Quid? cum dicunt, id quod iis dicere necesse est, omnis omnium ortus, quicumque gignantur in omni terra, quae incolatur, eosdem esse, eademque omnibus, qui eodem statu caeli et stellarum nati sint, accidere necesse esse, nonne eius modi sunt, ut ne caeli quidem naturam interpretes istos caeli nosse appareat? Cum enim illi orbes, qui caelum quasi medium dividunt et aspectum nostrum definiunt, qui a Graecis ὁρίζοντες **nominantur, a nobis 'finientes' rectissume nominari possunt, varietatem maxumam habeant aliique in aliis locis sint, necesse est, ortus occasusque siderum non fieri**
93 eodem tempore apud omnis. Quod si eorum vi caelum modo hoc, modo illo modo temperatur, qui potest eadem vis esse nascentium, cum caeli tanta sit dissimilitudo? In his locis, quae nos incolimus, post solstitium Canicula exoritur, et quidem aliquot diebus, at apud Troglo-

---

jo ikke har noget at gøre med, er vel kommet med ved en fejltagelse. Se udg.s afh. i filol. tidsskr., 3dje r. II p. 39.

44/92 eosdem esse] ɔ: (fødslerne) sker på samme måde, under lige vilkår (jf. slutn. af kapitlet). finientes] jf. Sen. *q. n.* V. 17: ***hunc circulum Graeci horizonta vocant, nostri finitorem dixerunt, alii finientem***; ingen af de to Latinske benævnelser synes at have vundet indgang.

93 qui potest eadem vis esse nascentium] Da det umuligt går an at tage ***vis*** som = ***indoles***, og det heller ikke er sandsynligt, at ***vis nascentium*** betegner himlens eller stjærnernes indvirkning på dem, der fødes, må det antages, at teksten er korrupt. [Se tillægget.] solstitium] her, og ofte ellers, »sommersolhverv«, medens ***bruma*** er vintersolhverv. Troglodytas] et Aithiopisk folk, hvorom man havde højst æventyrlige forestillinger; de havde

dytas, ut scribitur, ante solstitium, ut, si iam concedamus, aliquid vim caelestem ad eos, qui in terra gignuntur, pertinere, confitendum sit illis, eos, qui nascuntur eodem tempore, posse in dissimilis incidere naturas propter caeli dissimilitudinem; quod minime illis placet; volunt enim illi, omnis eodem tempore ortos, qui ubique sint nati, eadem condicione nasci. Sed quae 45 94
tanta dementia est, ut in maxumis motibus mutationibusque caeli nihil intersit, qui ventus, [qui imber] quae tempestas ubique sit — quarum rerum in proxumis locis tantae dissimilitudines esse possunt, ut alia Tusculi, alia Romae eveniat saepe tempestas; quod, qui navigant, maxume animadvertunt, cum in flectendis promunturiis ventorum mutationes maxumas saepe sentiunt —: haec igitur cum sit tum serenitas, tum perturbatio caeli, estne sanorum hominum hoc ad nascentium ortus pertinere non dicere, quod non certe pertinet, illud nescio quid tenue, quod sentiri nullo modo, intellegi autem vix potest, quae a luna ceterisque sideribus caeli temperatio fiat, dicere ad puerorum ortus pertinere? Quid? quod non intellegunt, seminum vim, quae ad gignendum procreandumque plurimum valeat,

---

ikke menneskeligt mæle, men peb ligesom flagermus, fortæller Herodot (IV. 183); de bode i huler og levede af slanger og andet kryb. Mere fortælles om dem Strab. XVI p. 775 f. *Cas.* si iam] »selv om«; ligeså 63. 129. Jf. *ut iam* 14. 33. incidere] betegner det aldeles tilfældige (»dumpe ind i«).

quae tanta dementia est, ut . . .] Mdv.[2] § 374 anm. slutn.; 45 94
jf. nedenfor i 62. 127. in maxumis motibus . . .] ɔ: trods de store forandringer . . . (som vejret bevirker). [qui imber]] se filol. tidsskr. *l. l.* p. 31. esse possunt] se *l. l.* p. 39. quod non certe pertinet] Meningen er: det er ganske vist galt; men konsekvensen vilde kræve, at Khaldæerne hævdede det. Nogle foretrækker *certe non.* quae a luna—fiat] Denne indirekte spørgesætning

funditus tolli, mediocris erroris est? Quis enim non videt, et formas et mores et plerosque status ac motus effingere a parentibus liberos? quod non contingeret, si haec non vis et natura gignentium efficeret, sed tem-
95 peratio lunae caelique moderatio. Quid? quod uno et eodem temporis puncto nati dissimilis et naturas et vitas et casus habent, parumne declarat, nihil ad agendam vitam nascendi tempus pertinere? nisi forte putamus, neminem eodem tempore ipso et conceptum et natum, quo Africanum. Num quis igitur talis fuit?

46 96 Quid? illudne dubium est, quin multi, cum ita nati essent, ut quaedam contra naturam depravata haberent,

---

står i apposition til *illud*; jf. nedenfor i 96. ad gignendum procreandumque] »ved al avlen og forplantning«. [Se tillægget.] valeat] Måské hellere *valeant* (ovennævnte afh. p. 38). effingere a parentibus] »danner efter forældrene«; men der menes selvfølgelig ikke en bevidst efterligning; jf. *umor sudorem videtur imitari* (27. 58). vis et natura] (jf. I. 6. 12) »en naturlig virkende kraft«. caeli] er måské rettest at opfatte som objektiv genetiv ligesom ovenfor *caeli temperatio*, altså »månens indflydelse (på barnet) og dens indvirkning (sammen med de øvrige himmellegemer) på himlen«.

95 Africanum] Mdv.[3] § 402 b. Om der tænkes på den yngre eller ældre Africanus, kan i og for sig være ligegyldigt; men Cicero mener vist både her og 31. 66 den yngre A., idet han gærne tilføjer *superior* ell. lign., hvor han mener den ældre, med mindre sammenhængen gør en sådan tilføjelse overflødig. Num quis igitur . . .] Forbindelsen betinges af, at den foregående sætning for tanken står som bekræftende: der var uden tvivl flere, der fødtes i samme øjeblik som A.

46 96 nati essent . . . restituerentur et corrigerentur] Mdv.[3] § 382 anm. 5; Cicero har vel ikke villet bruge formen *nati fuerint*, og *nati essent* har så indvirket på de følgende tider, som om begyndelsen var fortidig: *fuerunt sine dubio multi, qui, cum ita* . . . ell. lign. quaedam contra naturam depravata] »visse una-

restituerentur et corrigerentur ab natura, cum se ipsa revocasset, aut arte atque medicina? ut, quorum linguae sic inhaererent, ut loqui non possent, eae scalpello resectae liberarentur. Multi etiam naturae vitium meditatione atque exercitatione sustulerunt, ut Demosthenem scribit Phalereus, cum rho dicere nequiret, exercitatione fecisse, ut planissume diceret. Quod si haec astro ingenerata et tradita essent, nulla res ea mutare posset. Quid? dissimilitudo locorum nonne dissimilis hominum procreationes habet? quas quidem percurrere oratione facile est, quid inter Indos et Persas, Aethiopas et Syros differat corporibus, animis, ut incredibilis varietas dissimilitudoque sit. Ex quo intellegitur, plus 97
terrarum situs quam lunae tactus ad nascendum valere. Nam quod aiunt, quadringenta septuaginta milia an-

---

turlige misdannelser«. se ipsa revocasset] »har rådet bod på sig selv«. arte atque medicina] ἓν διὰ δυοῖν. meditatione] synonymt med *exercitatione*. Ligeledes siger Cicero *de or.* I. 61. 260 i gengivelsen af samme fortælling: *cumque ita balbus esset, ut eius ipsius artis, cui studeret,* (sc. τῆς ῥητορικῆς) *primam litteram non posset dicere, perfecit meditando, ut nemo planius esse locutus putaretur.* Phalereus] Demetrios fra Faleron, Athen's regent 318—307, bekendt som filosof og taler og som en meget frugtbar forfatter; alle hans skrifter er tabte nu. fecisse] Måské *effecisse* (C. F. W. Müller). dissimilis h. procreationes habet] ɔ: medfører raceforskelligheder. quid inter . . .] Denne sætning står i apposition til *quas*; jf. i 94 *quae a luna—fiat.* ut incredibilis . . .] følgesætning. corporibus, animis] asyndeton ved to modsætninger, der omfatter et hele (Mdv.[3] § 434).

ad nascendum valere] Det er ofte tilfældet ved *valere* og lign- 97
ende udtryk, at subjektet ikke tillige er det logiske subjekt for det ved *ad* tilknyttede gerundium (gerundiv), således II. 16. 37, 54. 112, *de off.* II. 2. 6, Caes. *b. G.* VI. 30. Nam quod aiunt . . .] se I. 19. 36. Om *nam* se noten I. 15. 26; med *nam quod aiunt* indledes ofte anførelsen og gendrivelsen af en tænkt indvending, *occu-*

norum in periclitandis experiundisque pueris, quicumque essent nati, Babylonios posuisse, fallunt; si enim esset factitatum, non esset desitum; neminem autem habemus
47 auctorem, qui id aut fieri dicat aut factum sciat. Videsne, me non ea dicere, quae Carneades, sed ea, quae princeps Stoicorum Panaetius dixerit? Ego autem etiam haec requiro: omnesne, qui Cannensi pugna ceciderint, uno astro fuerint; exitus quidem omnium unus et idem fuit. Quid? qui ingenio atque animo singulares, num astro quoque [uno]? quod enim tempus, quo non innumerabiles nascuntur? at certe similis nemo Homeri.
98 Et, si ad rem pertinet, quo modo caelo adfecto conpositisque sideribus quodque animal oriatur, valeat id necesse est non in hominibus solum, verum in bestiis etiam; quo quid potest dici absurdius? L. quidem Tarutius Firmanus, familiaris noster, in primis Chaldaicis rationibus eruditus, urbis etiam nostrae natalem diem repetebat ab iis Parilibus, quibus eam a Romulo

---

patio (Seyffert *scholae Lat.*[2] I p. 144 jf. II p. 74). in periclitandis experiundisque pueris] nemlig således, at man sammenlignede deres egenskaber og skæbne med konstellationen ved deres fødsel.

47 Carneades—Panaetius] Om disse filosoffers stilling til spørgsmålet se I. 3. 6 f. haec] plur., fordi der kommer to spørgsmål. uno astro] »fødte under samme konstellation«, en slags *abl. qual.* num astro quoque] *sc. singulares sunt*, fødte under en konstellation og i et moment, da ingen anden er født. Om læsemåden se udg.s afh. i filol. tidsskr., 3dje r. II p. 39 f. nascuntur] Om indikativen se noten 28. 61; mange vil læse *nascantur*.

98 L. Tarutius Firmanus] nærmere omtalt Plut. Romul. 12. Det var på Varro's opfordring, han anstillede sine beregninger. Parilibus] *Parilia* eller *Palilia* var en munter, landlig forårsfest, den 21de april, til ære for hyrdeguden (eller-gudinden) Pales. in iugo] *i. e. in signo Librae* (ζυγός).

conditam accepimus, Romamque, in iugo cum esset luna, natam esse dicebat nec eius fata canere dubitabat. O 99
vim maxumam erroris! Etiamne urbis natalis dies ad vim stellarum et lunae pertinebat? Fac, in puero referre, ex qua adfectione caeli primum spiritum duxerit; num hoc in latere aut in caemento, ex quibus urbs effecta est, potuit valere? 'Sed quid plura? cotidie refelluntur. Quam multa ego Pompeio, quam multa Crasso, quam multa huic ipsi Caesari a Chaldaeis dicta memini: neminem eorum nisi senectute, nisi domi, nisi cum claritate esse moriturum! ut mihi permirum videatur, quemquam exstare, qui etiam nunc credat iis, quorum praedicta cotidie videat re et eventis refelli.

Restant duo divinandi genera, quae habere dicimur 48 100
a natura, non ab arte, vaticinandi et somniandi; de quibus, Quinte,' inquam, 'si placet, disseramus.' 'Mihi vero', inquit, 'placet; his enim, quae adhuc disputasti, prorsus adsentior, et, vere ut loquar, quamquam tua me oratio confirmavit, tamen etiam mea sponte nimis superstitiosam de divinatione Stoicorum sententiam iudicabam; haec me Peripateticorum ratio magis movebat et veteris Dicaearchi et eius, qui nunc floret, Cratippi,

---

pertinebat] = *pertinere dicebat*, derfor impf. ligesom Hor. *od.* 99
I. 27. 19 o. fl. st. ex qua adfectione caeli] = *ex quali caelo* (*quove modo adfecto*); det er næppe nødvendigt at udslette *ex*. *Primum* er snarest adjektiv; jf. Sen. *de ira* III. 19. 4 *ultimum spiritum trahere*. huic ipsi Caesari] »nu fornylig til C.«; se noten 24. 52. senectute] *abl. causae*, således *senectute diem obiit supremum* Corn. Nep. *de reg.* 1, *senecta mortem obire* Tac. *ann.* XIII. 33. videat] Mdv.[3] § 366 anm. 3.

Dicaearchi ... Cratippi] se I. 3. 5 og noterne dér. eius, 48 100
qui nunc floret] »vor udmærkede samtidige«. — Efter det, der her og i det følgende siges om Q. Cicero's standpunkt overfor divinationen, kunde det se ud, som om udviklingen i 1ste bog ikke skulde

qui censent, ésse in mentibus hominum tamquam oraclum aliquod, ex quo futura praesentiant, si aut furore divino incitatus animus aut somno relaxatus solute moveatur ac libere. His de generibus quid sentias et quibus ea rationibus infirmes, audire sane velim.'

49 101 Quae cum ille dixisset, tum ego rursus quasi ab alio principio sum exorsus dicere: 'Non ignoro,' inquam, 'Quinte, te semper ita sensisse, ut de ceteris divinandi generibus dubitares, ista duo, furoris et somnii, quae a libera mente fluere viderentur, probares. Dicam igitur, de istis ipsis duobus generibus mihi quid videatur, si prius, et Stoicorum conclusio rationis et Cratippi nostri quid valeat, videro. Dixisti enim, et Chrysippum et Diogenem et Antipatrum concludere hoc modo: 'si sunt di neque ante declarant hominibus, quae futura sint, aut non diligunt homines aut, quid eventurum sit, ignorant aut existumant, nihil interesse hominum scire, quid sit futurum, aut non censent esse suae maiestatis praesignificare hominibus, quae sint futura, aut ea ne

---

give hans egen mening, men Stoikernes, medens han selv står tvivlende. Men her har M. Cicero lavet hélt om på broderens anskuelse (hvad kommentatorerne mærkeligt nok ikke har ænset). Man sammenligne blot steder som I. 6. 10—12, 18. 34, 39. 84 f., 55. 124, og der kunde nævnes flere lignende, hvoraf det fremgår, at Q. Cicero i 1ste bog også tror på *divinatio artificialis*. Med så liden omhu har forfatteren altså udarbejdet sit værk, at han ikke engang har klaret sig, hvilket standpunkt han vil lade sin modpart indtage.

49 101 quasi ab alio principio] »ligesom ud fra en anden begyndelse« ɔ: idet jeg så at sige tog det hele spørgsmål op forfra på en anden måde; den følgende gendrivelse af Stoikerne og Kratippos rækker nemlig ud over de to særlige arter af divination, som står tilbage at behandle, og er et angreb på divinationen i det hele. Dixisti enim . . .] I. 38. 82 f. Citatet er ordret, kun med et par ubetydelige afvigelser, der sikkert skyldes uagtsomhed.

ipsi quidem di significare possunt; at neque non diligunt nos — sunt enim benefici generique hominum amici — neque ignorant ea, quae ab ipsis constituta et designata sunt; neque nostra nihil interest scire ea, quae futura sunt, — erimus enim cautiores, si sciemus — neque hoc alienum ducunt maiestate sua — nihil est enim beneficentia praestantius — neque non possunt futura praenoscere; non igitur di sunt nec significant nobis futura; sunt autem di; significant ergo; et non, si significant futura, nullas dant vias nobis ad significationum scientiam — frustra enim significarent —, nec, si dant vias, non est divinatio; est igitur divinatio.' 102
O acutos homines! quam paucis verbis confectum negotium putant! ea sumunt ad concludendum, quorum iis nihil conceditur. Conclusio autem rationis ea probanda est, in qua ex rebus non dubiis id, quod dubitatur, efficitur. 103

Videsne Epicurum, quem hebetem et rudem dicere solent Stoici, quem ad modum, quod in natura rerum 'omne' esse dicimus, id infinitum esse concluserit? 'Quod finitum est,' inquit, 'habet extremum.' Quis hoc non dederit? 'Quod autem habet extremum, id cernitur ex alio extrinsecus.' Hoc quoque est concedendum. 'At, quod omne est, id non cernitur ex alio extrinsecus.' 50

---

sumunt ad concludendum] »opstiller som præmisser« (*sumptiones*). 103
Videsne Epicurum . . .] se noten 38. 80 *volucris efficiat* 50
'omne' esse dicimus] »kalder 'altet'«. Se om det overflødige *esse* C. F. W. Müller's *adnot. crit.* til *Acad.* I. 7. 28; således står der *Tusc.* II. 19. 44 *non enim satis intellego, quid summum dicas esse*, men lidt efter (i 45) *ut sciam, quid summum dicat in dolore.*
Quod finitum . . .] Epikur's egne ord citeres hos Diog. Laert. X. 41. cernitur ex alio extrinsecus] *παρ' ἕτερόν τι θεωρεῖται.*

Ne hoc quidem negari potest. 'Nihil igitur cum habeat
104 extremum, infinitum sit necesse est.' Videsne, ut ad rem dubiam *a* concessis rebus pervenerit? Hoc vos dialectici non facitis, nec solum ea non sumitis ad concludendum, quae ab omnibus concedantur, sed ea sumitis, quibus concessis nihilo magis efficiatur, quod velitis. Primum enim hoc sumitis: 'si sunt di, benefici in homines sunt.' Quis hoc vobis dabit? Epicurusne? qui negat quicquam deos nec alieni curare nec sui; an noster Ennius? qui magno plausu loquitur adsentiente populo:

> Égo deum genus ésse semper díxi et dicam caélitum,
> séd eos non curáre opinor, quíd agat humanúm genus.

Et quidem, cur sic opinetur, rationem subicit; sed nihil est necesse dicere, quae sequuntur; tantum sat est intellegi, id sumere istos pro certo, quod dubium contro-
51 105 versumque sit. Sequitur porro, 'nihil deos ignorare, quod omnia sint ab iis constituta'. Hic vero quanta pugna est doctissumorum hominum negantium, esse haec a dis inmortalibus constituta! 'At nostra interest scire

---

104 vos dialectici] ɔ: Stoikerne; se noten 3. 8 *Stoice.* Epicurusne? qui negat . . .] se noten 17. 40. Om det efterfølgende *nec—nec* for *aut—aut* se Mdv.[3] § 460 anm. 2. adsentiente populo] overflødigt efter *magno plausu* og måské uægte (Hottinger). Ego deum . . .] Dette citat, som der allerede hentydes til I. 58. 132, er af tragedien *Telamo*, at slutte efter et vers (anført *n. d.* III. 32. 79), der efter al rimelighed danner fortsættelsen: *nam si curent, bene bonis sit, male malis, quod nunc abest.* [Se tillægget.] Metret er trokh. septenarer. subicit] »anfører bagefter«, »tilføjer«. tantum sat est] »det er allerede nok« (Madvig *de fin.*[3] p. 66).

51 105 Hic vero—hominum] »men her møder de en stærk modstand hos store lærde«. Dicaearchi] se noten I. 3. 5.

ea, quae eventura sunt.' Magnus Dicaearchi liber est, nescire ea melius esse quam scire. Negant id esse alienum maiestate deorum. Scilicet casas omnium introspicere, ut videant, quid cuique conducat. 'Neque non 106
possunt futura praenoscere.' Negant posse ii, quibus non placet, esse certum, quid futurum sit. Videsne igitur, quae dubia sint, ea sumi pro certis atque concessis? Deinde contorquent et ita concludunt: 'non igitur et sunt di nec significant futura'; id enim iam perfectum arbitrantur. Deinde adsumunt: 'sunt autem di', quod ipsum non ab omnibus conceditur. 'Significant ergo.' Ne id quidem sequitur; possunt enim non significare et tamen esse di. 'Nec, si significant, non dant vias aliquas ad scientiam significationis.' At id quoque potest, ut non dent homini, ipsi habeant; cur enim Tuscis potius quam Romanis darent? 'Nec, si dant vias, nulla est divinatio.' Fac, dare deos, quod absurdum est; quid refert, si accipere non possumus? Extremum *est*: 'est igitur divinatio'. Sit extremum, effectum tamen non est; ex falsis enim, ut ab ipsis

---

praenoscere] se noten I. 38. 82. certum] ɔ: forud bestemt og 106
derfor uafvendeligt. sumi] se noten i 103. contorquent] »sætter fart på«. [Se tillægget.] perfectum] »fuldt bevist«. adsumunt] »opstiller som undersætning« (i syllogismen); jf. noten I. 38. 82. At opstille som oversætning hedder *sumere* (107), der også betyder i det hele at opstille som præmisser (flere eksempler i det foregående). At id quoque potest] *sc. fieri.* På samme måde står *potest ut* i talen *pro Cluent.* 37. 103; hos komikerne findes adskillige eksempler på denne ellipse, om det ellers oprindelig er en ellipse; egentlig betyder *potest* (*pote est*) »det er muligt«. cur enim] Om udeladelsen af »ellers« se noten I. 38. 83. quod absurdum est] Ernesti o. fl. har fundet denne bemærkning mindre passende her, og utænkeligt er det ikke, at det er en læsers randbemærkning, der har sneget sig ind i teksten. accipere] ɔ: forstå

didicimus, verum effici non potest. Iacet igitur tota conclusio.

52 107 Veniamus nunc ad optumum virum, familiarem nostrum, Cratippum. 'Si sine oculis', inquit, 'non potest exstare officium et munus oculorum, possunt autem aliquando oculi non fungi suo munere, qui vel semel ita est usus oculis, ut vera cerneret, is habet sensum oculorum vera cernentium. Item igitur, si sine divinatione non potest officium et munus divinationis exstare, potest autem, cum quis divinationem habeat, errare aliquando nec vera cernere, satis est ad confirmandam divinationem, semel aliquid ita esse divinatum, nihil ut fortuito cecidisse videatur; sunt autem eius generis innumerabilia; esse igitur divinationem, confitendum est.' Festive et breviter; sed cum bis sumpsit, quod voluit, etiamsi faciles nos ad concedendum habuerit, id tamen,
108 quod adsumit, concedi nullo modo potest. 'Si', inquit, '*cum* aliquando oculi peccent, tamen, quia recte aliquando viderunt, inest in iis vis videndi, item, si quis semel aliquid in divinatione dixerit, is, etiam cum peccet,
53 tamen existumandus sit habere vim divinandi.' Vide,

---

anvisningen. ab ipsis didicimus] Stoikerne var jo store dialektikere.

52 107 Si sine oculis . . .] Citat af I. 32. 71, ordret på et par ordstillingsændringer nær. Se noterne dertil. Festive et breviter] »elegant og fyndigt«. bis sumpsit] De to oversætninger er dem, Cicero kortelig gengiver straks efter.

108 Si, inquit, cum . . .] Ved tilføjelsen af *cum* (Madvig) bliver *item si* . . . eftersætning. dixerit—existumandus sit] Konjunktiverne er påfaldende, og man kunde med Christ foretrække *dixit—existumandus est* (vel også helst *peccat*). Også fra meningens side er udtrykket *aliquid in divinatione dixerit* underligt. Der er vistnok fejl i teksten; Müller læser *dispexerit*, andre *viderit*.

53 Vide . . ., quam sint ista similia] »hvad lighed der er der-

quaeso, Cratippe noster, quam sint ista similia; nam mihi non videntur. Oculi enim vera cernentes utuntur natura atque sensu, animi, si quando vel vaticinando vel somniando vera viderunt, usi sunt fortuna atque casu; nisi forte concessuros tibi existumas eos, qui somnia pro somniis habent, si quando aliquod somnium verum evaserit, non id fortuito accidisse. Sed demus tibi istas duas sumptiones — ea quae *λήμματα* appellant dialectici, sed nos Latine loqui malumus —, adsumptio
tamen, quam *πρόσληψιν* iidem vocant, non dabitur. Ad- 109
sumit autem Cratippus hoc modo: 'sunt autem innumerabiles praesensiones non fortuitae.' At ego dico nullam — vide, quanta sit controversia! Iam adsumptione non concessa nulla conclusio est. 'At impudentes sumus, qui, cum tam perspicuum sit, non concedamus.' Quid est perspicuum? 'Multa vera', inquit, 'evadere.' Quid, quod multo plura falsa? Nonne ipsa varietas, quae est propria fortunae, fortunam esse causam, non naturam esse, docet? Deinde, si tua ista conclusio, Cratippe, vera est — tecum enim mihi res est —, nonne intellegis, eadem uti posse et haruspices [et fulguratores et interpretes ostentorum] et augures et sortilegos et Chaldaeos? quorum generum nullum est, ex quo non aliquid, sicut praedictum sit, evaserit. Ergo aut ea quoque genera divinandi sunt, quae tu rectissume inprobas, aut, si ea non sunt, non intellego, cur

---

imellem, må du selv se at finde«; i. st. f. imperativen bruges i det udtryk gærne konjunktiv, således *n. d.* III. 4. 9 *quam simile istud sit, tu videris.* natura atque sensu] »deres naturlige sans«.
iam adsumptione . . .] *Iam* betyder »og så«, »følgelig«. va- 109
rietas] = *inconstantia*, »usikkerhed«. [et fulguratores—ostentorum]] se udg.s afh. i filol. tidsskr., 3dje r. II p. 40. sortilegos]

haec duo sint, quae relinquis. Qua ergo ratione haec inducis, eadem illa possunt esse, quae tollis.

54 110 Quid vero habet auctoritatis furor iste, quem divinum vocatis, ut, quae sapiens non videat, ea videat insanus, et is, qui humanos sensus amiserit, divinos adsecutus sit? Sibyllae versus observamus, quos illa furens fudisse dicitur. Quorum interpres nuper falsa quadam hominum fama dicturus in senatu putabatur, eum, quem re vera regem habebamus, appellandum quoque esse regem, si salvi esse vellemus. Hoc si est in libris, in quem hominem et in quod tempus est? callide enim, qui illa composuit, perfecit, ut, quodcumque accidisset, praedictum videretur hominum et
111 temporum definitione sublata. Adhibuit etiam latebram obscuritatis, ut iidem versus alias in aliam rem posse accommodari viderentur. Non esse autem illud carmen furentis cum ipsum poëma declarat — est enim magis artis et diligentiae quam incitationis et motus —, tum vero ea, quae *ἀκροστιχίς* dicitur, cum deinceps ex primis

---

se noten I. 58. 132. Qua ergo . . .] Man ventede snarere *qua enim* . . . . inducis] = *relinquis*, *probas*.

54 110 auctoritatis] »garanti for«, »grund til at tro«. sapiens] se noten I. 39. 85. fudisse] se noten I. 11. 18. Quorum interpres] nl. L. Aurelius Cotta, *cos.* 65. Ifølge Suet. *Caes.* 79 var det et udbredt rygte, at Cotta som én af *XVviri sacris faciundis* vilde foreslå Caesar udråbt til konge, eftersom spådomsbøgerne udsagde, at kun en konge kunde overvinde Partherne. Overhovedet var der i den Romerske republiks sidste tid flere såkaldte »Sibyllinske« spådomme, forfattede af Jøder, i omløb, som forkyndte, at en stor konge skulde komme og underlægge sig verden. perfecit] »har maget det så«. hominum—sublata] »da spådommene hverken er begrænsede til bestemte personer eller tider«.

111 ea, quae] for *id*, *quod*, under påvirkning af prædikatsordet (jf. Mdv.[8] § 274); ligeså *div. in Caec.* 2. 5: *haec, quae videtur esse accusatio mea, non potius accusatio quam defensio est existimanda*,

versuum litteris aliquid conectitur, ut in quibusdam Ennianis Q. ENNIUS FECIT. Id certe magis est attenti animi quam furentis. Atque in Sibyllinis ex primo 112
versu cuiusque sententiae primis litteris illius sententiae carmen omne praetexitur. Hoc scriptoris est [non furentis] adhibentis diligentiam, non insani. Quam ob rem Sibyllam quidem sepositam et conditam habeamus, ut, id quod proditum est a maioribus, iniussu senatus ne legantur quidem libri valeantque ad deponendas potius quam ad suscipiendas religiones; cum antistitibus aga-

---

de fin. IV. 27. 76 *eam, quae communis appellatur prudentia* osv. ἀκροστιχίς] også ἀκρόστιχον (egl. »versebegyndelse«) og παραστιχίς. Om brugen af sådanne i Romersk litteratur og i indskrifter se Teuffel *gesch. d. Röm. litt.*[2] 26. 7. I de Sibyllinske bøger (der var skrevne på Græsk) skulde denne brug vel bidrage til at hindre forfalskninger (jf. Dion. Hal. IV. 62). — Underligt er det, at Cicero bruger enkelttal. deinceps] »i rækkefølge« ɔ: »fra oven nedad«. aliquid conectitur] »der kommer en sammenhæng (mening) ud«.
Atque] »og således«, »ligeledes«. ex primo—praetexitur] 112
Stedet er vanskeligt at forstå og måské korrupt. Der er forsøgt mange tydninger; men ingen er synderlig overbevisende. Den naturligste forklaring turde være denne, idet vi med Ernesti opfatter *sententia* som det enkelte led eller afsnit i digtet: »fra første vers i hvert afsnit (som en slags oplagssted) bræmmes hele digtet (= alle versene) i dette afsnit med begyndelsesbogstaver«, d. v. s. »alle versene i hvert afsnit får ligesom en bræmme fortil af deres begyndelsesbogstaver, som er tagne af (og tilsammen udgør) det første vers i afsnittet«. Der er rimeligvis lige så mange vers i hvert afsnit som bogstaver i afsnittets første vers, og vers 2 begynder med det 2det bogstav af v. 1, v. 3 med dets 3dje bogstav osv. [non furentis]] Se tillægget. id quod proditum est] »som det er overleveret skik«. deponendas . . . suscipiendas] kan oversættes »berolige . . . fremkalde« (hvorved bøgerne bliver subjekt), men betyder egentlig »aflægge . . . lade få indpas hos sig« (jf. noten I. 4. 7) med personerne, der læser, som subjekt, jf. noten 46. 97. Berolige den religiøse ængstelse kan disse bøger ved at anvise måden at

mus, ut quidvis potius ex illis libris quam regem proferant, quem Romae posthac nec di nec homines esse patientur.

55 'At multi saepe vera vaticinati, ut Cassandra:

iamque mari magno . . .,

eademque paulo post:

eheu videte . . ..'

113 Num igitur me cogis etiam fabulis credere? quae delectationis habeant quantum voles, verbis, sententiis, numeris, cantibus adiuventur; auctoritatem quidem nullam debemus nec fidem commenticiis rebus adiungere. Eodemque modo nec ego Publicio nescio cui nec Marciis vatibus nec Apollinis opertis credendum existimo; quorum partim ficta aperte, partim effutita temere, numquam ne mediocri quidem cuiquam, non modo prudenti
114 probata sunt. 'Quid?' inquies, 'remex ille de classe Coponii nonne ea praedixit, quae facta sunt?' Ille vero, et ea quidem, quae omnes eo tempore ne acciderent timebamus. Castra enim in Thessalia castris conlata audiebamus, videbaturque nobis exercitus Caesaris et audaciae plus habere, quippe qui patriae bellum intulisset, et roboris propter vetustatem; casum autem

---

forsone de forternede guder på. cum antistitibus agamus] »lad os lægge de tilsynshavende på sinde«.

55 iamque mari magno . . .] se I. 31. 67. eheu videte . . .] se I. 50. 114.

113 verbis, sententiis] »ved sprog (det høje tragiske digtersprog) og tankeindhold«. Publicio] se I. 50. 115. Marciis] se noten I. 40. 89. Apollinis opertis] se noten I. 50. 115. quorum partim ficta . . .] se Mdv.[8] § 246. non modo] = *nedum*, Mdv.[8] § 407 anm. 3.

114 remex ille . . .] se I. 32. 68. Ille vero] »jo, han gjorde« (Mdv.[8] § 400 anm. 2). et ea quidem, quae] »og det ting, som«, ɔ: »men rigtignok kun, hvad« (se Madvig *de fin.*[3] p. 77). vetustatem] ɔ:

proelii nemo nostrum erat quin timeret, sed, ita ut constantibus hominibus par erat, non aperte. Ille autem Graecus quid mirum si magnitudine timoris, ut plerumque fit, a constantia [atque a mente] atque a se ipse discessit? qua perturbatione animi, quae, sanus cum esset, timebat ne evenirent, ea demens eventura esse dicebat. Utrum tandem, per deos atque homines! magis veri simile est, vesanum remigem an aliquem nostrum, qui ibi tum eramus, me, Catonem, Varronem, Coponium ipsum, consilia deorum inmortalium perspicere potuisse?

Sed iam ad te venio, 56
ó sancte Apollo, qui úmbilicum cértum terrarum óbsides, 115
únde superstitiósa primum saéva evasit vóx foras.

Tuis enim oraculis Chrysippus totum volumen inplevit,

---

krigsvanthed. casum] »ulykkeligt udfald«. Graecus] Cicero bebrejder ofte den Græske nation en vis *levitas* i sammenligning med Romerne, således *pro Lig.* 4. 11, *de fin.* II. 25. 80, *ad Q. fr.* I. 2. 4. [atque a mente]] Se tillægget. per deos atque homines] Ligesom ved forsikringer og bønner bruges *per deos*, *per tuam fidem* og mange lignende udtryk også til at gøre spørgsmål særlig indtrængende: »i himlens navn«, »alvorlig talt«. Samme udtryk som her findes måské kun Plaut. *Menaechm.* 888. me, Catonem . . .] Der er intet ubeskedent i ordstillingen: Romerne fandt det ligesom Grækerne naturligt at nævne »første« person først.

O sancte . . .] Det er tvivlsomt, om *O* skal læses udenfor metret 56 115
(Orelli) eller muligvis den midterste stavelse i *Apollo* kan være forkortet (C. F. W. Müller). Citatet (trokh. septenarer) findes også Varro *l. L.* VII. 17; hvorfra det stammer, er ubekendt. umbilicum certum terrarum] ɔ: Delfoi; *certum* bliver forståeligt, når man véd, at ikke alle vilde indrømme Delfoi denne priviligerede stilling (se Giese's kommentar). obsides] »bebor«; hos Varro står *obtines*. superstitiosa] se noten I. 31. 66. foras] rettelse af Gruterus; hdskrr.: *fera*. Chrysippus] Hans samling af spådomme

partim falsis, ut ego opinor, partim casu veris, ut fit in omni oratione saepissime, partim flexiloquis et obscuris, ut interpres egeat interprete et sors ipsa ad sortes referenda sit, partim ambiguis, et quae ad dialecticum deferenda sint. Nam cum illa sors edita esset opulentissumo regi Asiae:

Croesus Halyn penetrans magnam pervertet opum vim,

hostium vim se perversurum putavit, pervertit autem
116 suam. Utrum igitur eorum accidisset, verum oraclum fuisset. Cur autem hoc credam umquam editum Croeso? aut Herodotum cur veraciorem ducam Ennio? Num minus ille potuit de Croeso quam de Pyrrho fingere Ennius? Quis enim est, qui credat, Apollinis ex oraculo Pyrrho esse responsum:

Aio te, Aeacida, Romanos vincere posse?

Primum Latine Apollo numquam locutus est; deinde ista sors inaudita Graecis est; praeterea Pyrrhi temporibus iam Apollo versus facere desierat; postremo, quamquam semper fuit, ut apud Ennium est,

---

omtales I. 3. 6. in omni oratione] Udtrykket er sagtens forvansket; Orelli foreslår *in omni oraculorum ratione*, Frenzel *in omni divinatione*, C. F. W. Müller *in omni ea ratione.* flexiloquis] et ἅπαξ λεγόμενον, hvis betydning forklares af synonymet *obscuris.* Jf. λοξός om spådomme. Nam cum . . .] *Nam* indleder et oplysende eksempel: »da således« (jf. nedenfor i 120). edita esset] Ernesti's rettelse; hdskrr.: *est.* Asiae] se noten I. 1. 3; det er possessiv genetiv. Croesus Halyn . . .] se noten I. 19. 37.
116 Herodotum] At han ikke havde lavet orakelsvaret, kunde Cicero, hvis han ellers har troet det, have sluttet af, at ordlyden af det slet ikke nævnes hos Herodot på de steder, hvor han omtaler det (I. 53 og 91). Ennius] De følgende citater er af *annales* (v. 181 og 206 f. Müller). Aeacidā Mdv.[3] § 35 anm. 3 slutn. — Som bekendt roste Pyrrhos sig af at nedstamme fra Akhilleus (og altså fra

stolidum genus Aeacidarum,
bellipotentes sunt magis quam sapientiloquentes,

tamen hanc amphiboliam versus intellegere potuisset, 'vincere te Romanos' nihilo magis in se quam in Romanos valere; nam illa amphibolia, quae Croesum decepit, vel Chrysippum potuisset fallere, haec vero ne Epicurum quidem. Sed, quod caput est, cur isto modo 57 117
iam oracla Delphis non eduntur non modo nostra aetate, sed iam diu, iam ut nihil possit esse contemptius? Hoc loco cum urguentur, evanuisse aiunt vetustate vim loci eius, unde anhelitus ille terrae fieret, quo Pythia mente incitata oracla ederet. De vino aut salsamento putes loqui, quae evanescunt vetustate; de vi loci agitur, neque solum naturali, sed etiam divina; quae quo tandem modo evanuit? 'Vetustate', inquies. Quae vetustas est, quae vim divinam conficere possit? quid tam divinum autem quam adflatus e terra mentem ita movens, ut eam providam rerum futurarum efficiat, ut ea

---

Aiakos). Verset citeres ofte hos de Romerske forfattere. versus facere desierat] jf. noten I. 19. 38. stolidum genus Aeacidarum] I et fragment af Hesiodos (*fr.* 94 Schoemann) tillægges der Aiakiderne (hvortil f. e. hører Aias og Akhilleus) mod og kraft, ἀλκή, Amythaoniderne (Melampus, Amfiaraos, Amfilokhos, vel også Nestor) klogt og Atreiderne rigdom. magis] se noten I. 20. 40 *artubus.* sapientiloquentes] konjektur af Aug. Nauck; hdskrr.: *sapientipotentes.* Chrysippum—Epicurum] M. Cicero stiller sig på broderens standpunkt og nævner Khrysippos, Stoikernes ypperste, som den skarpsindigste filosof, Epikur som *hebetem* (50. 103). Sed, quod caput est . . .] Nu knyttes igen udviklingens tråd, 57 117
som var bleven afbrudt ved digressionen efter ordene *Cur autem hoc credam umquam editum Croeso?* isto modo] ɔ: som i fortiden (det gælder både indholdet og formen). iam ut nihil . . .] Dette *iam* synes blot at være en gentagelse af det første (*iam oracla*), altså »nuomstunder«, jf. noten 15. 36. inquies] Müller

non modo cernat multo ante, sed etiam numero versuque pronuntiet? Quando ista vis autem evanuit? an
118 postquam homines minus creduli esse coeperunt? Demosthenes quidem, qui abhinc annos prope trecentos fuit, iam tum φιλιππίζειν Pythiam dicebat, id est quasi cum Philippo facere. Hoc autem eo spectabat, ut eam a Philippo corruptam diceret; *ex* quo licet existumare, in aliis quoque oraculis Delphicis aliquid non sinceri fuisse. Sed nescio quo modo isti philosophi superstitiosi et paene fanatici quidvis malle videntur quam se non ineptos. Evanuisse mavultis et extinctum esse id, quod, si umquam fuisset, certe aeternum esset, quam ea, quae non sunt credenda, non credere.

58 119 Similis est error in somniis; quorum quidem defensio repetita quam longe est! Divinos animos censent esse nostros, eosque esse tractos extrinsecus, animorumque consentientium multitudine conpletum esse mundum; hac igitur mentis et ipsius divinitate et coniunctione cum externis mentibus cerni, quae sint futura.

---

formoder, at der skal stå *inquis*, eller at *vetustate* efter *evanuisse aiunt* skal udslettes. u t e a n o n m o d o . . .] Polster: *eas*.

118 i d e s t—f a c e r e] Den egentlige betydning føjer Cicero til (skønt broderen naturligvis godt vidste, hvad ordet betød) for bagefter at fremhæve brådden, som lå deri. Forklaringen er derfor ikke overflødig. e x q u o l i c e t . . .] Forchhammer forsvarer (N. tidsskr. f. filol., n.r. V. 25) håndskrifternes *quod licet* . . ., idet han tager *aliquid—fuisse* som epeksegese til *quod.* D e l p h i c i s] Madvig vil udslette ordet; men deri har han næppe ret, *aliis* vil sige: andre end dem, som vedrørte Filip. n o n s i n c e r i] »forfalsket«, »forvansket«. s e n o n i n e p t o s] Jf. udtryk som *physicum se voluit* o. lign. (Madvig *de fin.* [3] p. 313).

58 119 e x t r i n s e c u s] se noten I. 32. 70. c o n s e n t i e n t i u m] Hvori denne *consensio* og *coniunctio* består, får vi ikke at vide (hverken her eller I. 30. 64); der menes vel, at sjælene gør sig forståelige for hverandre.

Contrahi autem animum Zeno et quasi labi putat atque concidere, et *id* ipsum esse dormire. Iam Pythagoras et Plato, locupletissimi auctores, quo in somnis certiora videamus, praeparatos quodam cultu atque victu proficisci ad dormiendum iubent; faba quidem Pythagorei utique abstinere, quasi vero eo cibo mens, non venter infletur! Sed nescio quo modo nihil tam absurde dici potest, quod non dicatur ab aliquo philosophorum.
Utrum igitur censemus, dormientium animos per sene 120
ipsos in somniando moveri an, ut Democritus censet, externa et adventicia visione pulsari? Sive enim sic est sive illo modo, videri possunt permulta somniantibus

---

contrahi] Det modsatte er åbenbart »udvider sig«, altså »krymper sig sammen«, »skrumper ind«, »slappes« som en udpustet blære, når luften trænger ud (jf. Diog. Laert. VII. 158 og Plut. *de placit. philos.* V. 24). Ellers plejer *animus contrahitur* at betyde »sindet ængstes, beklemmes«. Pythagoras et Plato] se I. 30. 62 og I. 29. 60 f. locupl. auctores] »to højst pålidelige vejledere at følge«. praeparatos . . .] »skal tage visse hensyn ved den føde, vi nyder, før vi går til sengs«. abstinere] *sc. nos iubent.* nihil tam absurde dici potest] Efter Dansk sprogopfattelse vilde et adjektiv forbundet med *nihil* være rigtigere end adverbiet *absurde*, da ordet »dumt« skal karakterisere det sagte, ikke måden, hvorpå det siges. Men det kommer af, at vi let overfører begreber som dum, vittig, retfærdig, modig osv. fra den handlende eller talende person til selve det udførte eller udsagte (»en dum handling«, »en vittig ytring«), medens Romerne hellere knytter sådanne bestemmelser til udførelsen eller udsigelsen (*stulte aliquid facere, stulte factum*). — M. h. t. meningen kan jævnføres et fragment af Varro (hos Non. I p. 75, *ed.* Luc. Müller): *postremo nemo aegrotus quicquam somniat tam infandum, quod non aliquis dicat philosophus.*

Utrum] pronomen ligesom nedenfor i 129 (Mdv.[8] § 452 anm. 2). 120
Democritus] Han mente overhovedet, at alle forestillinger skyldtes udenfra kommende billeder, *εἴδωλα* (se *de fin.* I. 6. 21 og nedenfor 67. 137). I modsætning hertil udtrykker altså *moveri* en selvvirk-

falsa pro veris. Nam et navigantibus moveri videntur ea, quae stant, et quodam obtutu oculorum duo pro uno lucernae lumina. Quid dicam, insanis, quid ebriis quam multa falsa videantur? Quodsi eius modi visis credendum non est, cur somniis credatur, nescio. Nam tam licet de his erroribus, si velis, quam de somniis disputare, ut ea, quae stant, moveri *si* videantur, terrae motum significare dicas aut repentinam aliquam fugam, gemino autem lucernae lumine declarari dissensionem
59 121 ac seditionem [moveri]. Iam ex insanorum aut ebriorum visis innumerabilia coniectura trahi possunt, quae futura videantur .... Quis est enim, qui totum diem iaculans non aliquando conliniet? Totas noctes somniamus, neque ulla est fere, qua non dormiamus, et miramur, aliquando id, quod somniarimus, evadere! Quid est tam ineertum quam talorum iactus? tamen

---

somhed hos sjælen uden objektivt grundlag. Nam et navigantibus . . .] se noten 56. 115. Her anføres ikke just eksempler på det, der er sagt, men dog på noget lignende, så at de også kan bestyrke påstanden. obtutu] »indstilling«. ut ea . . .] følgesætning; måské skulde der stå *sic putare* for *disputare*. dissensionem ac seditionem] I jærtegnstolkningen betyder i det hele taget det, at noget, som ellers er enkelt, nu fremtræder som dobbelt, splid og tvedragt; jf. noten I. 53. 121.
59 121 futura videantur . . .] At der er en lakune her et sted, synes utvivlsomt. Christ supplerer stedet således: *quid igitur mirum est, si quae somniantibus vera videantur?* Totas noctes] »nætterne igennem«, fra vi falder i søvn, til vi vågner. neque ulla . . .] Meningen er: og vi har jo næsten hver nat lejlighed til at drømme, idet vi sover næsten hver nat. et miramur] Det er det samme indignerede »og så« som i 32. 69. aliquando] Ordet er brugt tre gange i sektionen; det første og tredje sted betyder det »omsider«, det andet sted »stundom«. evadere] Ordet findes ellers ikke i den prægnante betydning »gå i opfyldelse« (= *evenire* eller *verum evadere*), det betyder »få det eller det udfald«. Men måské kan man

nemo est, quin saepe iactans Venerium iaciat aliquando, non numquam etiam iterum ac tertium. Num igitur, ut inepti, Veneris id inpulsu fieri malumus quam casu dicere? Quodsi ceteris temporibus falsis visis credendum non est, non video, quid praecipui somnus habeat, in quo valeant falsa pro veris. Quodsi ita natura pa- 122
ratum esset, ut ea dormientes agerent, quae somniarent, alligandi omnes essent, qui cubitum irent; maiores enim quam ulli insani efficerent motus somniantes. Quodsi insanorum visis fides non est habenda, quia falsa sunt, cur credatur somniantium visis, quae multo etiam perturbatiora sunt, non intellĕgo; an quod insani sua visa coniectori non narrant, narrant, qui somniaverunt? Quaero etiam, si velim scribere quid aut legere aut canere vel voce vel fidibus aut geometricum quiddam aut physicum aut dialecticum explicare, somniumne exspectandum sit an ars adhibenda, sine qua nihil earum rerum nec fieri nec expediri potest. Atqui, ne si navigare quidem velim, ita gubernem, ut somniaverim; praesens enim poena sit. Qui igitur convenit, aegros 123
a coniectore somniorum potius quam a medico petere medicinam? An Aesculapius, an Serapis potest nobis

---

underforstå *ita, ut somniarimus*, hvilke ord også kunde tænkes ligefrem at være udfaldne. Venerium] se noten I. 13. 23. in quo valeant] = *cur in eo* eller *ut in eo.* (Smlgn. Christensen-Schmidt's afhandling i filol. tidsskr., 3dje r. I p. 27 og 29.)

praesens enim . . .] »ti da vilde straffen ikke udeblive«; se noten 122
I. 38. 83. Ovenfor, ved *maiores enim* . . ., kan »da« undværes, eftersom betingelsen er udtrykkelig nævnt; der kunde også sættes »ellers« til, nemlig hvis man vilde underforstå betingelsen, »hvis de ikke var bundne«.

medicinam] »lægedom«. Serāpis] en Ægyptisk gud, hvis kultus 123
vandt megen udbredelse hos Grækerne og Romerne; de så' i ham

praescribere per somnum curationem valetudinis, Neptunus gubernantibus non potest? et si sine medico medicinam dabit Minerva, Musae scribendi, legendi, ceterarum artium scientiam somniantibus non dabunt? At si curatio daretur valetudinis, haec quoque, quae dixi, darentur; quae quoniam non dantur, medicina non datur; qua sublata tollitur omnis auctoritas somniorum.

60 124 Sed haec [quoque] in promptu fuerint; nunc interiora videamus. Aut enim divina vis quaedam, consulens nobis, somniorum significationes facit, aut coniectores ex quadam convenientia et coniunctione naturae, quam vocant συμπάθειαν, quid cuique rei conveniat [ex

---

en underverdnens gud, men også en helbredende guddom, hvis hjælp man søgte i sygdomstilfælde. Man lagde sig til at sove i hans helligdom, og i en drøm åbenbarede han så, hvorledes man kunde genvinde sin sundhed. Ved den samme fremgangsmåde (ἐγκοίμησις, *incubatio*) søgtes Asklepios's hjælp. gubernantibus non potest] *sc. praescribere*; der siges ikke, hvad, men det underforstås let. Minerva] At bringe syge lægedom var ét af Athene's mange hverv (Ἀθηνᾶ Ὑγίεια, *Minerva Medica*).

60 124 Haec in promptu fuerint] »dette turde være klart nok«, nemlig at drømmesyner er noget højst upålideligt, og specielt, at man ikke kan vente helbredelse gennem *incubatio*. interiora] = *reconditiora* (jf. *Acad.* II. 4. 10): »lad os se på den indre side af sagen«, »se sagen efter i sømmene«. Efter løselig at have påpeget, hvor urimelig drømmedivinationen er for den jævne, sunde betragtning, vil forfatteren nu gå den nærmere på klingen og angribe den i dens inderste princip og væsen. Aut enim divina...] Cicero's mening kan vistnok udtrykkes tydeligere således: på tre måder kan betydningen af en drøm være os forståelig, nemlig 1) ved at guderne, samtidig med at de sender drømmen, oplyser, hvad der menes med den; 2) ved at visse personer (*coniectores*) ved en særlig begavelse fatter den indre sammenhæng mellem drømmen og den kommende virkelighed; 3) ved en på lang erfaring bygget forståelse af rent udvortes art, som formodentlig enhver kan tilegne sig, og som lærer,

somniis], et quid quamque rem sequatur, intellegunt, aut eorum neutrum est, sed quaedam observatio constans atque diuturna est, cum quid visum secundum quietem sit, quid evenire et quid sequi soleat. Primum igitur intellegendum est, nullam vim esse divinam effectricem somniorum. Atque illud quidem perspicuum est, nulla visa somniorum proficisci a numine deorum; nostra enim causa di id facerent, ut providere futura
possemus: quotus igitur est quisque, qui somniis pareat, 125
qui intellegat, qui meminerit? quam multi vero, qui contemnant eamque superstitionem inbecilli animi atque anilis putent! Quid est igitur, cur his hominibus consulens deus somniis moneat eos, qui illa non modo cura, sed ne memoria quidem digna ducant? Nec enim ignorare deus potest, qua mente quisque sit, nec frustra ac sine causa quid facere dignum deo est, quod abhorret etiam ab hominis constantia. Ita, si pleraque somnia aut ignorantur aut negleguntur, aut nescit hoc deus aut frustra somniorum significatione utitur; et horum neutrum in deum cadit; nihil igitur a deo somniis significari, fatendum est.

Illud etiam requiro, cur, si deus ista visa nobis 61 126
providendi causa dat, non vigilantibus potius det quam

---

at denne bestemte drøm plejer at efterfølges af dette bestemte faktum, men uden at den egentlige kausal-neksus erkendes. secundum quietem] se noten I. 21. 43; samme udtryk to gange nedenfor i 126. nostra enim . . .] »for i så fald . . .« (noten I. 38. 83). id facerent] en lignende skødesløshed som i I. 19. 38.
eamque] (Mdv.[8] § 272.) Der menes troen på drømme. frustra] 125
»uden mål eller méd«. ignorantur] »forbliver ukendte«; der menes vel ikke blot for den, der drømmer og ikke forstår sin drøm, men også for andre, hvem han ikke gider fortælle den. in deum cadit] »stemmer med guds væsen«, jf. noten 7. 18.

dormientibus. Sive enim externus et adventicius pulsus animos dormientium commovet, sive per se ipsi animi moventur, sive quae causa alia est, cur secundum quietem aliquid videre, audire, agere videamur, eadem causa vigilantibus esse poterat; idque si nostra causa di secundum quietem facerent, vigilantibus idem facerent, praesertim cum Chrysippus Academicos refellens permulto clariora et certiora esse dicat, quae vigilantibus videantur, quam quae somniantibus. Fuit igitur divina beneficentia dignius, cum consulerent nobis, clariora visa dare vigilanti quam obscuriora per somnum. Quod
127 quoniam non fit, somnia divina putanda non sunt. Iam vero quid opus est circumitione et anfractu, ut sit utendum interpretibus somniorum potius, quam derecto deus, si quidem nobis consulebat, 'hoc facito, hoc ne feceris' diceret idque visum vigilanti potius quam dormienti daret?

62 Iam vero quis dicere audeat, vera omnia esse somnia? 'Aliquot somnia vera,' inquit Ennius, 'sed omnia

---

61 126 Sive enim externus . . .] se ovenfor i 120. praesertim cum C. . . . dicat] = *praesertim cum, ut C. dicit* (Mdv.[3] § 395 anm. 8); jf. 30. 63. Fuit igitur . . .] »det vilde altså have været . . .« (Mdv.[3] § 306 b anm. 1). cum consulerent] se noten 8. 20. clariora . . . obscuriora] Komparativ-forestillingen er fra *dignius* trængt ind i de følgende adjektiver, hvor den egentlig ikke hører hjemme, da det, der sammenlignes, ikke er egenskaberne, men det at give drømme af den ene kategori og det at give drømme af den anden.

127 circumitione et anfractu] »omsvøb og krogveje«. diceret — daret] Konjunktiv ifølge Mdv.[3] § 315 anm. 2 (ligesom nedenfor i 134), imperfektum, fordi gudens tænkte adfærd henføres til fortiden (jf. Madvig *de fin.*[3] p. 216; derfor også imperfektet *consulebat*).

62 Aliquot somnia . . .] Som ordene står, udgør de ikke noget vers, og man véd ikke engang, om de stammer fra en tragedie eller et

noenum necesse est.' Quae est tandem ista distinctio? quae vera, quae falsa habet? et, si vera a deo mittuntur, falsa unde nascuntur? nam si ea quoque divina, quid inconstantius deo? quid inscitius autem est quam mentes mortalium falsis et mendacibus visis concitare? sin vera visa divina sunt, falsa autem et inania humana, quae est ista designandi licentia, ut hoc deus, hoc natura fecerit potius quam aut omnia deus, quod negatis, aut omnia natura? quodquoniam illud negatis, hoc necessario confitendum est. Naturam autem eam dico, qua 128
numquam animus insistens agitatione et motu esse vacuus potest. Is cum languore corporis nec membris uti nec sensibus potest, incidit in visa varia et incerta ex reliquiis, ut ait Aristoteles, inhaerentibus earum rerum, quas vigilans gesserit aut cogitaverit; quarum perturbatione mirabiles interdum existunt species somniorum; quae si alia falsa, alia vera, qua nota internoscantur, scire sane velim. Si nulla est, quid istos interpretes audiamus? sin quaepiam est, aveo audire, quae sit; sed haerebunt. Venit enim iam in contentionem, utrum sit 63 129

---

heksametrisk digt. [Se tillægget.] quid inscitius est] »det vilde være en urimelig manér«; samme vending *n. d.* II. 13. 36. quae—licentia] »så er det et ganske vilkårligt arrangement«. Udtrykket nærmer sig betydningen »det er umuligt«, derfor *ut* (efter Mdv.[3] § 374 anm.); jf. 45. 94. quodquoniam] se Mdv.[3] § 396. Naturam . . eam dico, qua . . .] »jeg mener (med ordet natur) 128
den naturejendommelighed, i kraft af hvilken . . .«. numquam . . insistens . . . esse vacuus potest] Nægtelsen hører både til *insistens* og *potest.* incidit in] »bliver et bytte for«. ut ait Aristoteles] *περὶ ἐνυπν.* 3. Den samme tanke er naturligvis ofte udtrykt, således i citatet I. 22. 45.

Venit enim . . .] Forbindelsen er noget utydelig; dog kan *enim* 63 129
nok forsvares således: de vil ikke kunne angive noget mærke, hvorved de falske drømme kan skelnes fra de sande; ti (der er

probabilius, deosne inmortalis, rerum omnium praestantia excellentis, concursare *circum* omnium mortalium, qui ubique sunt, non modo lectos, verum etiam grabatos et, cum stertentem aliquem viderint, obicere iis visa quaedam tortuosa et obscura, quae illi exterriti somno ad coniectorem mane deferant, an natura fieri, ut mobiliter animus agitatus, quod vigilans viderit, dormiens videre videatur? utrum philosophia dignius, sagarum superstitione ista interpretari an explicatione naturae? ut, si iam fieri possit vera coniectura somniorum, tamen isti, qui profitentur, eam facere non possint; ex levissimo enim et indoctissimo genere constant, Stoici autem tui negant quemquam nisi sapientem di-
130 vinum esse posse. Chrysippus quidem divinationem definit his verbis: vim cognoscentem [et videntem] et explicantem signa, quae a dis hominibus portendantur; officium autem esse eius praenoscere, dei erga homines

---

intet; men) spørgsmålet bliver, hvad der er sandsynligst . . . . ut, si iam . . .] Følgesætningen forudsætter en stiltiende besvarelse af det foregående spørgsmål i favør af det sidste led, den naturlige forklaring (*explicatio naturae*). På tilsvarende måde må der underforstås svar på det disjunktive spørgsmål i slutningen af næste sektion. — Om *si iam* se noten 44. 93.

130 vim cognoscentem et explicantem] »ævnen til at erkende og forklare« eller blot »erkendelse og forklaring«; udtrykket nærmer sig stærkt til at være en blot og bar substantivering af verberne og ensbetydende med et gerundiumsudtryk (*vim cognoscendi et explicandi*), jf. *de or.* III. 29. 111 *aut ad cognoscendi aut ad agendi vim rationemque*, »erkendelse eller handling« (Nägelsbach *Lat. st.*[8] p. 130). — Stoikernes definition på divinationen anføres bl. a. Sex. Empir. *πρὸς μαθημ.* IX. 130, hvor den lyder som her: *ἐπιστήμη οὖσα θεωρητικὴ καὶ ἐξηγητικὴ τῶν ὑπὸ θεῶν ἀνθρώποις διδομένων σημείων.* portendantur] *Portendere* pleier at betyde »varsle«, men her »sende (som varsel)«; samme betydning ses i *portentum.*

mente qua sint quidque significent, quemadmodumque ea procurentur atque expientur. Idemque somniorum coniectionem definit hoc modo: esse vim cernentem et explanantem, quae a dis hominibus significentur in somnis. Quid ergo? ad haec mediocri opus est prudentia an et ingenio praestanti et eruditione perfecta? Talem autem cognovimus neminem. Vide igitur, ne, 64 131
etiamsi divinationem tibi esse concessero, quod numquam faciam, neminem tamen divinum reperire possimus. Qualis autem ista 'mens' est deorum, si neque ea nobis significant in somnis, quae ipsi per nos intellegamus, neque ea, quorum interpretes habere possimus? similes enim sunt dei, si ea nobis obiciunt, quorum nec scientiam neque explanatorem habeamus, tamquam si Poeni aut Hispani in senatu nostro loquerentur sine interprete. Iam vero quo pertinent obscuritates et 132

---

quemadmodumque ea . . .] Da *ea* mangler et ord at vise hen på, synes det rimeligt at formode, at der er en fejl eller lakune i det foregående. Talem] *sc. coniectorem* eller i det hele *divinum*. Qualis—deorum] »men hvordan er det egentlig fat med gudernes 64 131
»sind« (som du og dine Stoikere taler om, *ista*),« ɔ: de må vist være fra forstanden. Der er åbenbart et ordspil i *mens*, sigtende på de ord i det foregående: *dei erga homines mente qua sint.* si neque—possimus] = *si et ea nobis significant . . ., quae* (ting, som) . . . *non intellegamus, et ea, quorum interpretes non possimus habere.* Bisætningens negation er slået sammen med den styrende sætnings *et* (Mdv.³ § 458 a anm. 2, hvor dog grænsen for denne frihed er trukken lidt for snævert). similes enim sunt dei . . ., tamquam si . . . loquerentur] Mdv.³ § 349 anm. slutn. — At fremmede gesandter, der talte i det Romerske senat, plejede at bruge deres modersmål, og at en tolk bagefter oversatte talen på Latin, vides også andenstedsfra. Først mod republikkens slutning hører vi, at en Græsk gesandt undtagelsesvis taler sit modersmål uden at bruge tolk (Gell. VI. 14. 9, Val. Max. II. 2. 3 *cfr.* Cic. *Brut.* 90. 312).

aenigmata somniorum? intellegi enim a nobis di velle debebant ea, quae nostra causa nos monerent. 'Quid? poëta nemo, nemo physicus obscurus?' Ille vero nimis etiam
133 obscurus Euphorion; at non Homerus. Uter igitur melior? Valde Heraclitus obscurus, minime Democritus. Num igitur conferendi? Mea causa me mones, quod non intellegam? Quid me igitur mones? ut si quis medicus aegroto imperet, ut sumat

terrigenam, herbigradam, domiportam, sanguine cassam,

potius quam hominum more cocleam [dicere]. Nam Pacuvianus Amphio

quadrupés tardigrada, agréstis, humilis, áspera,
capité brevi, cervice ánguina, aspectú truci,
evíscerata, inánima, cum animalí sono

cum dixisset obscurius, tum † Attici respondent:

Non íntellegimus, nísi si aperte díxeris.

---

132 Euphorion] en Aleksandrinsk digter fra Khalhis, c. 220, hvis digte var temmelig uforståelige p. gr. a. forfatterens lyst til at vise sin grammatiske lærdom i dunkle hentydninger. På Cicero's tid fandt hans digte beundrere i Rom (*Tusc.* III. 19. 45; derfor *ille*), og Cornelius Gallus oversatte hans elegier.

133 terrigenam . . .] Forfatteren ubekendt. [Se tillægget.] Snegle anvendtes på mange måder af oldtidens læger (se Plin. *h. n.* XXX. 15 og mange andre steder). domiportam] Hesiod. *ἔργ. κ. ἡμ.* 571 kaldes sneglen ligeledes *φερέοικος*. hominum more] Poesien er jo gudernes sprog, og særlig, siger Cicero raillerende, når den taler i gåder. Lignende udtryk Petron. *sat.* 90; Aristof. *βάτρ.* 1058, Athen. IX p. 383 b. [dicere]] Se tillægget. Nam Pacuvianus . . .] *Nam* står her på lignende måde som i 58. 120. quadrupes . . .] Disse trimetre er af tragedien *Antiopa* (navnet på Amfion's og Zethos's moder). I tredje vers tænkes på *testudo* i betydningen »lyre«. agrestis] må snarest betyde »plump«, »klodset«. brevĭ] Iambiske ords endevokal forkortes tit hos de ældre dramatikere. Attici] Der er vist en fejl i ordet; men de fremkomne rettel-

At ille uno verbo 'testudo'. Non potueras hoc igitur a principio, citharista, dicere?

Defert ad coniectorem quidam, somniasse se, ovum 65 134
pendere ex fascea lecti sui cubicularis — est hoc in Chrysippi libro somnium —; respondit coniector, thesaurum defossum esse sub lecto. Fodit, invenit auri aliquantum, idque circumdatum argento, misit coniectori, quantulum visum est de argento. Tum ille: 'nihilne', inquit, 'de vitello?' id enim ei ex ovo videbatur aurum declarasse, reliquum argentum. Nemone igitur umquam alius ovum somniavit? cur ergo hic nescio qui thesaurum solus invenit? quam multi inopes digni praesidio deorum nullo somnio ad thesaurum reperiendum admonentur! Quam autem ob causam tam est obscure admonitus, ut ex ovo nasceretur thesauri similitudo, potius quam aperte thesaurum quaerere iuberetur, sicut
aperte Simonides vetitus est navigare? Ergo obscura 135
somnia minime consentanea maiestati deorum.

Ad aperta et clara veniamus, quale est de illo in- 66

---

sesforsøg (*Attice*, *astici*, *amici*, *Bacchici*, *mantici*, *rustici* eller udslettelse af ordet) er ikke tilfredsstillende.

fascea] »sengegjord« (hvorpå sengeklæderne lå). in Chr. libro] 65 134
ifølge Suidas (*s. v.* *νεοττός*, hvor historien fortælles) i værket *περὶ χρησμῶν* (*de oraculis*, I. 3. 6). thesaurum] Muligvis har Cicero's stavemåde været *thensaurum*; i alt fald findes *n*'et hyppigt tilføjet i håndskrifterne. ovum somniavit] Lignende udtryk forekommer af og til, f. e. Ter. *Eun.* 194 *me somnies*, Suet. *Galba* 18 *somniavit speciem fortunae*. ut ex ovo nasceretur thesauri similitudo] »at billedet (den analoge forestilling, jf. Nägelsb. *Lat. st.* [8] p. 85) af skatten kom ud (rugedes ud) af et æg«. [Se tillægget.] potius quam—iuberetur] jf. 61. 127 (noten *diceret—daret*). Simonides . . .] se I. 27. 56.

aperta et clara] Disse ord danner jo modsætningen til *obscura* 66 135
somnia, og *somnia* må altså også være deres substantiv. Det

terfecto a caupone Megaris, quale de Simonide, qui ab eo, quem humarat, vetitus est navigare, quale etiam de Alexandro, quod a te praeteritum esse miror. Qui cum Ptolomaeus, familiaris eius, in proelio telo venenato ictus esset eoque vulnere summo cum dolore moreretur, Alexander adsidens somno est consopitus. Tum secundum quietem visus ei dicitur draco is, quem mater Olympias alebat, radiculam ore ferre et simul dicere, quo illa loci nasceretur — neque is longe aberat ab eo loco —, eius autem esse vim tantam, ut Ptolomaeum facile sanaret. Cum Alexander experrectus narrasset amicis somnium, emissi sunt, qui illam radiculam quaererent; qua inventa et Ptolomaeus sanatus dicitur et multi milites, qui erant eodem genere teli vulnerati.

136 Multa etiam sunt a te ex historiis prolata somnia, matris Phalaridis, Cyri superioris, matris Dionysii, Poeni

---

passer nu meget godt til *quale est de illo interfecto a caupone Megaris* (I. 27. 57); men det passer ikke til *de Simonide*, da drømmen ikke handler om Simonides, og heller ikke til *de Alexandro*. Enten er der en fejl i stedet, eller vi må tænke os, at Cicero har glemt ordet *somnia* og unøjagtigt underforstår et almindeligt udtryk som f. e. *quod narratur*; den sidste opfattelse bestyrkes af udtrykket i I. 27. 56. Megaris] se noten I. 27. 57. Qui cum . . .] Hdskrr. og udgg. er lige uenige om, hvad der skal stå. Subjektet *qui* kan umuligt gentages i ordet *Alexander*, og kastes dette ord bort (Kayser's forslag), kommer der tydeligt nok til at mangle noget foran *adsidens*. Heller ikke noget af de andre rettelsesforsøg synes at have truffet det rette. [Se tillægget.] — Aleksander's drøm fortælles også andre steder, således Curt. IX. 8. 25 ff., Iust. XII. 10. 3; Diod. Sic. XVII. 103, Strab. XV p. 723 *Cas.* Ptolomaeus] Denne stavemåde bevidnes af de bedste håndskrifter, og i det hele har Latinerne ikke sjælden forvansket Græske navne uden synlig grund. moreretur] (svarende til impf. ind. *de conatu*) »lå og droges med døden«. quo . . loci] Mdv.[3] § 284 anm. 11.

186 matris Phalaridis—Caeciliae] se I. 23. 46, 20. 39, 24. 50, 24. 49,

Hamilcaris, Hannibalis, P. Decii; pervulgatum iam illud de praesule, C. Gracchi etiam et recens Caeciliae, Baliarici filiae, somnium. Sed haec externa ob eamque causam ignota nobis sunt, non nulla etiam ficta fortasse. Quis enim auctor istorum? De nostris somniis quid habemus dicere? tu de emerso me et equo ad ripam, ego de Mario cum fascibus laureatis me in suum deduci
iubente monumentum. Omnium somniorum, Quinte, 67
una ratio est; quae, per deos inmortalis! videamus ne
nostra superstitione et depravatione superetur. Quem 137
enim tu Marium visum a me putas? Speciem, credo, eius et imaginem, ut Democrito videtur. Unde profectam imaginem? a corporibus enim solidis et a certis figuris vult fluere imagines; quod igitur Marii corpus erat? 'Ex eo,' inquit, 'quod fuerat.' Ista igitur me imago Marii in campum Atinatem persequebatur? 'Plena sunt imaginum omnia; nulla enim species cogitari pot-
est nisi pulsu imaginum.' Quid ergo? istae imagines 138
ita nobis dicto audientes sunt, ut, simul atque velimus,

---

24. 51, 26. 55 f., 2. 4. externa] Den almindelige betydning »udenlandsk« passer jo ikke til de 4 sidstnævne drømme; *externa* må da være = *aliena*, drømme »af andre«. Quis enim auctor istorum?] »hvem indestår nemlig for rigtigheden af dem?« nostris somniis] se I. 28. 58 f.

nostra superstitione et depravatione superetur] »drukner 67
i vor overtro og forkludres af os«.

ut Democrito videtur] se 58. 120 (med noten); jf. også *n. d.* I. 137
38. 107. certis] »virkelige«, ikke fantasifostre. quod igitur M. corpus erat?] »hvad var da M.'s legeme for ét?« Ved denne tilføjelse er spørgsmålet *unde profectam imaginem* ændret, og der spørges nu: hvad kan det være for et virkeligt legeme, som ligger til grund for billedet, siden M. var død og hans legeme tilintetgjort? Svaret lyder: det stammer fra det legeme, han havde haft i live.

accurrant? etiamne earum rerum, quae nullae sunt? quae est enim forma tam invisitata, tam nulla, quam non sibi ipse fingere animus possit? ut, quae numquam vidimus, ea tamen informata habeamus, oppidorum situs,
139 hominum figuras. Num igitur, cum aut muros Babylonis aut Homeri faciem cogito, imago illorum me aliqua pellit? Omnia igitur, quae volumus, nota nobis esse possunt; nihil est enim, de quo cogitare nequeamus. Nullae ergo imagines obrepunt in animos dormientium extrinsecus, nec omnino fluunt ullae, nec cognovi quemquam, qui maiore auctoritate nihil diceret. Animorum est ea vis eaque natura, ut vigeant vigilantes nullo adventicio pulsu, sed suo motu incredibili quadam celeritate. Hi cum sustinentur membris [et corpore] et sensibus, omnia certiora cernunt, cogitant, sentiunt. Cum autem haec subtracta sunt desertusque *est* animus languore corporis, tum agitatur ipse per sese. Itaque in eo et formae versantur et actiones, et multa audiri,
140 multa dici videntur. Haec scilicet in inbecillo remissoque animo multa omnibus modis confusa et variata versantur, maxumeque reliquiae rerum earum moventur in animis et agitantur, de quibus vigilantes aut cogitavimus aut egimus, ut mihi temporibus illis multum

---

138 tam nulla] »så uvirkelig, umulig«.

139 Omnia igitur...] *Igitur* betyder »i så fald« (ɔ: hvis Demokrit har ret). Nullae ergo...] Forud for dette må underforstås en tanke som: men det vilde være ganske urimeligt. fluunt] *i. e. effluunt e corporibus* (Hottinger). maiore auctoritate nihil diceret] »med større suffisance fremsætter noget så meningsløst præk«. incredibili quadam] »ganske utrolig«; således *in Cat.* I. 10. 25, *de or.* I. 4. 14, 38. 172 og ofte ellers. Jf. Nägelsb. *Lat. st.*[8] p. 328.

140 de quibus ... egimus] Det må betyde noget andet end *cogi-*

in animo Marius versabatur recordanti, quam ille gravem suum casum magno animo, quam constanti tulisset.
Hanc credo causam de illo somniandi fuisse. Tibi au- 68
tem de me cum sollicitudine cogitanti subito sum visus emersus e flumine. Inerant enim in utriusque nostrum animis vigilantium cogitationum vestigia. At quaedam adiuncta sunt, ut mihi de monumento Marii, tibi, quod equus, in quo ego vehebar, mecum una demersus rursus
apparuit. An tu censes, ullam anum tam deliram fu- 141
turam fuisse, ut somniis crederet, nisi ista casu non numquam, forte, temere concurrerent? Alexandro draco loqui visus est. Potest omnino hoc esse falsum, potest verum; sed utrum est, non est mirabile; non enim audivit ille draconem loquentem, sed est visus audire, et quidem, quo maius sit, cum radicem ore teneret, locutus est. Sed nihil est magnum somnianti. Quaero autem, cur Alexandro tam inlustre somnium, tam certum, nec huic eidem alias, nec multa ceteris; mihi quidem praeter hoc Marianum nihil sane, quod meminerim. Frustra
igitur consumptae tot noctes tam longa in aetate. Nunc 142

---

tavimus, det viser *aut—aut*; der menes vel altså »som vi har syslet med« (jf. 62. 128), og konstruktionen af *agere* er kun lempet efter det foregående verbums konstruktion.
in utriusque nostrum animis] Mærk den påfaldende brug af 68
pluralis ved *uterque*, sagtens ved påvirkning af *nostrum*. [Se tillægget.] vigilantium] *genet. coniunct.*, styret af *cogitationum*.
casu . . ., forte, temere] Måské skal *forte temere* tages sammen 141
til ét begreb, hvilket især hos Livius er ret almindeligt; dog tyder *de fato* 3. 6 *forte*, *temere*, *casu* nærmest i modsat retning. est visus] *sc. sibi* (som I. 21. 42 og flere steder i det følgende). quo maius sit] »for at gøre det endnu mere umuligt«, jf. noten I. 2. 3. inlustre] »tydelig«. Foran *tam inlustre* er muligvis et *tum* udfaldet; Christ vil have det efter *certum*. nihil sane] *sc. in somnis visum est.*

quidem propter intermissionem forensis operae et lucubrationes detraxi et meridiationes addidi, quibus uti antea non solebam, nec tam multum dormiens ullo somnio sum admonitus, tantis praesertim de rebus, nec mihi magis umquam videor, quam cum aut in foro magistratus aut in curia senatum video, somniare.

69 Etenim — ex divisione hoc secundum est — quae est continuatio coniunctioque naturae, quam, ut dixi, vocant *συμπάθειαν*, eius modi, ut thesaurus ex ovo intellegi debeat? Nam medici ex quibusdam rebus et advenientis et crescentis morbos intellegunt, non nullas etiam valetudinis significationes, ut hoc ipsum, pleni enectine simus, ex quodam genere somniorum intellegi posse dicunt. Thesaurus vero et hereditas et honos et victoria et multa generis eiusdem qua cum somniis na-
143 turali cognatione iunguntur? Dicitur quidam, cum in somnis complexu Venerio iungeretur, calculos eiecisse. Video sympathian; visum est enim tale obiectum dormienti, ut id, quod evenit, naturae vis † non opinio

---

142 Nunc quidem] Om værkets affattelsestid se noten I. 6. 11. meridiationes] jf. 22. 49 noten *mirationem*. nec tam multum...] Hvis *tamen* ikke ligefrem er udfaldet foran *tam*, har *nec* betydningen »og endda ikke«; jf. *et* »og så (endda)« 32. 69 noten. tantis praesertim de rebus] »og det om så vigtige begivenheder« ɔ: og det skønt der er passeret så vigtige ting, at jeg dog kunde vente at få en påmindelse derom. cum aut in foro . . .] Det hele politiske liv i de tider forekommer Cicero tomt og tåget som en drøm.
69 Etenim] »fremdeles«, jf. noten 42. 89. divisione] 60. 124. thesaurus ex ovo] se 65. 134. Nam medici . . .] »ti vel kan lægerne . . .«. pleni enectine simus] ɔ: om vort legeme er saftfuldt eller svækket. ex quodam genere somniorum] Sådanne diagnoser af drømme for helbredstilstanden opregnes i mængde i et skrift *περὶ ἐνυπνίων* af en ubekendt forfatter (Hippocr., ed. Ermerins, III p. 487 ff.).
143 † non opinio erroris] Der er vistnok en fejl i ordene (se udg.s

erroris effecerit. Quae igitur natura obtulit illam speciem Simonidi, a qua vetaretur navigare? aut quid naturae copulatum habuit Alcibiadis quod scribitur somnium, qui paulo ante interitum visus est in somnis amicae esse amictus amiculo? Is cum esset proiectus inhumatus ab omnibusque desertus iaceret, amica corpus eius texit suo pallio. Ergo hoc inerat in rebus futuris et causas naturalis habebat, an, et ut videretur et ut eveniret, casus effecit?

Quid? ipsorum interpretum coniecturae nonne magis 70 144
ingenia declarant eorum quam vim consensumque naturae? Cursor ad Olympia proficisci cogitans visus est in somnis curru quadrigarum vehi. Mane ad coniectorem. At ille: 'vinces,' inquit; 'id enim celeritas significat et vis equorum.' Post idem ad Antiphontem. Is autem: 'vincare', inquit, 'necesse est; an non intellegis, quattuor ante te cucurrisse?' Ecce alius cursor — atque horum somniorum et talium plenus est Chrysippi liber, plenus Antipatri — sed ad cursorem redeo: ad

---

afh. i filol. tidsskr., 3dje r. II p. 41 f.). Måské *beneficio erroris* (= *iuvante somnio*). Quae igitur natura] »hvilken naturlig årsag (eller sammenhæng)«. Simonidi] se I. 27. 56. Alcibiadis somnium] Drømmen fortælles også hos Val. Max. I. 7. 9, Plut. Alkib. 39, Suid. *s. v.* Ἀλκιβιάδης. Elskerinden hed Timandra. Amicae esse amictus amiculo] En sådan παρήχησις har åbenbart ikke stødt Romernes øren. Hos de ældre digtere er den almindelig (jf. I. 20. 40 noten *anus*); men også fra Cicero's prosa kan der nævnes mange eksempler derpå. inerat in rebus futuris] »var forudbestemt«.

Olympia] τὰ Ὀλύμπια *sc.* ἱερά. Mane ad coniectorem] I Dansk 70 144
kan verbet også udelades: han straks om morgenen hen til en drømmetyder. Det underforståede verbum kan være *cucurrit* eller måské *detulit* (jf. *n. d.* II. 4. 11 *augures rem ad senatum*). Antiphontem] se noten I. 20. 39. Chrysippi liber . . Anti-

interpretem detulit, aquilam se in somnis visum esse factum. At ille: 'vicisti; ista enim avi volat nulla vehementius.' Huic eidem Antipho: 'baro,' inquit, 'victum te esse non vides? ista enim avis insectans alias avis
145 et agitans semper ipsa postrema est.' Parere quaedam matrona cupiens dubitans, essetne praegnans, visa est in quiete obsignatam habere naturam. Rettulit. Negavit eam, quoniam obsignata fuisset, concipere potuisse. At alter praegnantem esse dixit; nam inane obsignari nihil solere. Quae est ars coniectoris eludentis ingenio? an ea, quae dixi, et innumerabilia, quae conlecta habent Stoici, quicquam significant nisi acumen hominum ex similitudine aliqua coniecturam modo huc, modo illuc ducentium? Medici signa quaedam habent ex venis et spiritu aegroti multisque ex aliis futura praesentiunt; gubernatores, cum exsultantis lolligines viderunt aut delphinos se in portum conicientes, tempestatem significari putant. Haec ratione explicari et ad naturam revocari facile possunt, ea vero, quae paulo ante dixi, nullo modo.

71 146 'At enim observatio diuturna — haec enim pars una restat — notandis rebus fecit artem.' Ain tandem? somnia observari possunt? quonam modo? sunt enim

---

patri] se I. 3. 6. Vicisti] Perfektum udtrykker, stærkere end *vinces* ovenfor, at sejren allerede er sikret ved drømmen.
145 Rettulit] *sc. ad coniectorem*, hvorfra så subjektet til *negavit* underforstås. Quae est—ingenio?] »hvor bliver videnskaben af hos drømmetyderen under hans leg med åndrigheder?« At indskyde *ista* efter *est*, som nogle vil, er unødvendigt. ex venis] »af pulsen«. exsultantis lolligines] Samme vejrvarsel omtales Plin. *h. n.* XVIII. 87 og Plut. *qu. nat.* 18 (hvor en forklaring gives).
71 146 haec enim pars una restat] se inddelingen 60. 124. observari] Der menes en systematisk iagttagelse. concursatio]

innumerabiles varietates. Nihil tam praepostere, tam incondite, tam monstruose cogitari potest, quod non possimus somniare; quo modo igitur haec infinita et semper nova aut memoria conplecti aut observando notare possumus? Astrologi motus errantium stellarum notaverunt; inventus est enim ordo in iis stellis, qui non putabatur. Cedo tandem, qui sit ordo aut quae concursatio somniorum; quo modo autem distingui possunt vera somnia a falsis? cum eadem et aliis aliter evadant et isdem non semper eodem modo; ut mihi mirum videatur, cum mendaci homini ne verum quidem dicenti credere soleamus, quo modo isti, si somnium verum evasit aliquod, non ex multis potius uni fidem derogent quam ex uno innumerabilia confirment.

Si igitur neque deus est effector somniorum neque 147
naturae *est* societas ulla cum somniis neque observatione inveniri potuit scientia, effectum est, ut nihil prorsus somniis tribuendum sit, praesertim cum illi ipsi, qui ea vident, nihil divinent, ii, qui interpretantur, coniecturam adhibeant, non naturam, casus autem innumerabilibus paene saeculis in omnibus plura mirabilia quam in somniorum visis effecerit, neque coniectura, quae in varias partis duci possit, non numquam etiam in contrarias, quicquam sit incertius.

Meningen kræver det forstået som »indbyrdes overensstemmelse« (Hottinger o. fl. har misforstået det). ex multis] »på grundlag af de mange«. fidem derogent . . . confirment] »møder med mistro . . . henter bekræftelse til«.

effectum est, ut] »bliver facit det, at . . .«. non naturam] ɔ: 147
ikke tyder drømmene på basis af naturen (en naturlig forbindelse mellem drøm og virkelighed). in omnibus] »i alle andre forhold«; jf. *omnibus in rebus* I. 4. 7, hvor underforståelsen af »andre« dog

72 148 Explodatur *igitur* haec quoque somniorum divinatio pariter cum ceteris. Nam, ut vere loquamur, superstitio fusa per gentis oppressit omnium fere animos atque hominum inbecillitatem occupavit. Quod et in iis libris dictum est, qui sunt de natura deorum, et hac disputatione id maxume egimus. Multum enim et nobismet ipsis et nostris profuturi videbamur, si eam funditus sustulissemus. Nec vero — id enim diligenter intellegi volo — superstitione tollenda religio tollitur. Nam et maiorum instituta tueri sacris caerimoniisque retinendis sapientis est, et esse praestantem aliquam

---

ikke er så nødvendig; en del eksempler på en sådan udeladelse af *alius* findes hos Madvig *de fin.*[3] p. 40.

72 148 Explodatur igitur . . .] Hottinger gør her til dette sted opmærksom på, at Cicero *de leg.* II. 13. 32 f. stiller sig hélt anderledes overfor divinationen. Måské er grunden den, at han i stedet af *de legibus* ikke filosoferer, men fremsætter den anskuelse, som fra statens praktiske synspunkt er den ønskeligste og bedst forliges med statsinstitutioner som augurvæsenet, medens det i *de divinatione* ikke kommer an på at finde et populært kompromis mellem fornuftslutningernes resultat og den gængse betragtning. Muligt er det dog også, at Cicero's anskuelser har forandret sig under hans fortsatte studier af Græske filosoffer i de mellemliggende år. hac disputatione] Da Cicero naturligvis tænker på hele værket, ikke specielt på sine egne replikker i dialogen, har vi her et nyt eksempel på, at han glemmer samtaleformen (se noten I. 33. 72). id maxume egimus] Man mærke overgangen fra relativsætningen til et sideordnet demonstrativt udtryk. (Eksempler i Zumpt's *Lat. gramm.*[11] § 806.) Her er denne uregelmæssighed sikkert fremkaldt ved den stående brug af udtrykket *id agere* »have (et formål, en opgave) for øje«. — Formålet nævnes underligt nok først bagefter (*si eam funditus sustulissemus*), hvis teksten ellers er rigtig. Men muligvis er der efter *pariter cum ceteris* udfaldet et par ord, *superstitionis generibus* (eller *erroribus*), hvormed *nam—occupavit* lod sig opfatte som en parenthes. Se filol. tidsskr., 3dje r. II p. 42 f. nostris] »mine landsmænd«. mundi] »den hele verdensordens«.

aeternamque naturam, et eam suspiciendam admirandamque hominum generi, pulchritudo mundi ordoque rerum caelestium cogit confiteri. Quam ob rem, ut re- 149
ligio propaganda etiam est, quae est iuncta cum cognitione naturae, sic superstitionis stirpes omnes eligendae. Instat enim et urget et, quo te cumque verteris, persequitur, sive tu vatem sive tu omen audieris, sive immolaris sive avem aspexeris, si Chaldaeum, si haruspicem videris, si fulserit, si tonuerit, si tactum aliquid erit de caelo, si ostenti simile natum factumve quippiam; quorum necesse est plerumque aliquid eveniat, ut numquam liceat quieta mente consistere. Perfugium videtur 150
omnium laborum et sollicitudinum esse somnus. At ex eo ipso plurumae curae metusque nascuntur; qui quidem ipsi per se minus valerent et magis contemnerentur, nisi somniorum patrocinium philosophi suscepissent, nec ii quidem contemptissimi, sed in primis acuti et consequentia et repugnantia videntes, qui prope iam absoluti et perfecti putantur. Quorum licentiae nisi Carneades restitisset, haud scio an soli iam philosophi iudicarentur. Cum quibus omnis fere nobis disceptatio contentioque est, non quod eos maxume contemnamus, sed quod videntur acutissime sententias suas prudentissimeque defendere. Cum autem proprium sit Academiae iudicium suum nullum interponere, ea probare,

---

ordo rerum caelestium] »himmelfænomenernes regelbundethed«.
propaganda etiam] »endogså plantes ud (ɔ: udbredes)«, ikke 149
blot ikke udryddes. Det er et gartner-udtryk ligesom *eligendae* »luges bort« (jf. *Tusc.* III. 34. 83 f. og Madvig *emend. Liv.*[2] p. 183 not.). plerumque] »hvert øjeblik«. quieta mente consistere] »føle uforstyrret ro i sindet«.
philosophi] især Stoiske filosoffer, jf. I. 3. 6; om Karneades's op- 150
position se I. 4. 7.

quae simillima veri videantur, conferre causas et, quid in quamque sententiam dici possit, expromere, nulla adhibita sua auctoritate iudicium audientium relinquere integrum ac liberum, tenebimus hanc consuetudinem a Socrate traditam eaque inter nos, si tibi, Quinte frater, placebit, quam saepissime utemur.' 'Mihi vero', inquit ille, 'nihil potest esse iucundius.'

Quae cum essent dicta, surreximus.

Tillæg.

I. 22. 44.

Bothe's forklaring går ud på, at Tarquinius iagttager himlen med ansigtet mod nord *ut homo Graecus*, og da han har øst på højre hånd, bevæger solen sig altså fra vest til øst. Denne forklaring, som er tiltrådt af andre, kunde lyde ret rimeligt, hvis Tarquinius virkelig anstillede en *servatio de caelo*; men i dets sted ligger han på ryggen, med front hverken mod syd eller nord, men mod zenith eller, om man vil, i et ganske tilfældigt verdenshjørne, hvor hans ben peger hen. Men hvorledes så det kan kaldes et mirakel, at solen bevæger sig fra venstre til højre, forstår jeg ikke. Mon scenens højre og venstre muligvis har kunnet give tilskuerne den forklaring, vi mangler?

I. 26. 55.

I en note til Liv. II. 36 siger Weissenborn, at Cicero her følger den beretning, at Postumius havde lovet disse lege i slaget ved Regillus. Denne antagelse er ugrundet, og andensteds (*de rep.* II. 20. 36) tillægger Cicero udtrykkelig Tarquinius Priscus indstiftelsen.

I. 28. 58.

Det synes — at dømme efter interpunktionen —, som udgiverne vil forbinde sætningerne således: *me* . . . *vidisse in quiete*, . . . *me contremuisse*, »så', at jeg skælvede«. Denne konstruktion forekommer mig yderst usken. Forbindelsen *vidi*, *cum* . . ., »jeg så', at . . .«, dokumenteres ved andre steder: *de or.* III. 23. 87, Ov. *amor.* III. 11. 13, Ascon. p. 60 *ed.* Baiter.

I. 36. 80.

Hvorledes Ernesti, endda med tilslutning både af Moser, Giese og Alanus, kan sige, at *illa* er Tekmessa og *Teucrum suum* er Aias,

er mig en gåde. Hvad i alverden skulde bevæge digteren til at kalde Aias for Teukros? Tekmessa's naturlige følelser efter Aias's selvmord vilde da heller ikke just være *cura* og *timor*. Men for resten er jeg ikke utilbøjelig til at tro, at *Teucrum* er forkért for *Theseum* (to stavelser ved synizesis), hvorved *illa* blev Ariadne.

I. 38. 82.

Påstanden *neque non possunt futura praenoscere* skal jo imødegå den tanke, at guderne muligvis ikke har ævne til at tilkjendegive det tilkommende for menneskene. Hottinger mener v. hj. a. II c. 51 at kunne forklare sagen således: det er ovenfor sagt, at guderne ikke kan være uvidende om det, de selv har indrettet og ordnet; nu siger Cicero, at selv om man ikke tror, at guderne har ordnet alt, så er det derfor ikke udelukket, at de kan kende fremtiden, eftersom den hviler på en række af bestemte årsager, som guderne kan forstå (og altså meddele menneskene). Denne forklaring akcepterer såvel Moser som Giese. Men den tilfredsstiller ikke. Når nemlig Cicero siger: enten véd guderne ikke, hvad der vil ske, . . . eller de kan ikke meddele det til menneskene, så kan meningen med det sidste fornuftigvis kun være: eller, hvis de véd det, kan de ikke meddele menneskene det, og den påstand, der skal imødegå det, må altså ikke sige: de véd det ikke, men: de kan ikke meddele det. Med andre ord: meningen kræver *significare, praemonstrare* ell. lign. i steden for *praenoscere*. Nu står imidlertid dette ord i alle hdskrr. både her og to steder i 2den bog (49. 102 og 51. 105), og da man ikke tør forudsætte, at Cicero har brugt det i en anden betydning, end vi ellers kender, må vi antage, at det er en fejl i tankegangen fra hans side.

I. 39. 86.

For håndskrifternes læsemåde *Ut—neges*, som forsvares af Madvig *de fin.*[3] p. 523 f., mener jeg med Hottinger at burde foretrække *Tu—neges?*

I. 40. 89.

Det er naturligvis en misforståelse af Hottinger (som Moser og Giese troligt følger), når han mener, at det er magistraterne, der tales om. De er jo ikke *privati*. Og hans påstand, at den højeste øvrighed altid var augur tillige, savner al føje; M. Cicero selv blev jo således først 10 år efter sit konsulat augur.

I. 50. 115.

Går man ud fra Hottinger's formodning, der støttes stærkt af II. 55. 113, at *Apollinis operta* er titlen på en privat samling spådomme, er der næppe nogen grund til med Baiter at optage J. F. Meyer's forslag om at flytte sætningen *quo—sunt* hen foran *Credo—funderent*. De Delfiske orakelsvar i det hele kan *Ap. operta* jo dog ikke betyde, når Cicero kan sige om dem (II. 55. 113): *numquam ne mediocri quidem cuiquam, non modo prudenti probata sunt.* Af samme grund er det i øvrigt usandsynligt, at der skulde sigtes til Khrysippos's samling.

I. 53. 121.

Der foreligger intet om, hvornår denne spådom er udtalt; men da *biceps* netop findes brugt (Varro hos Non. 454. 23, Flor. III. 17) om staten efter den tid, da ridderstanden, især ved C. Gracchus's *lex iudiciaria*, fik forøget politisk betydning ved siden af senatorstanden, kan det være rimeligt at henføre spådommen til de tider. Ifølge Iul. Obsequ. 111 fødtes en pige med to hoveder år 95.

I. 55. 125.

Sætningen *cum causae—gignat* slutter sig efter mit skøn bedre til sætningen *Fieri—fateri* end til det nærmest foregående; jeg betragter derfor *fatum—causarum* som en parenthes.

I. 56. 127.

Meningen med ordene *id quod alio loco ostendetur* måtte vel være, at M a r c u s Cicero vil vise det et andet sted, så at Quintus i hvert fald falder ud af rollen. Men bogen *de fato* går netop i modsat retning. Bemærkningen bliver således dobbelt påfaldende. Hottinger er tilbøjelig til at ansé den for uægte, og deri har han vistnok ret, så meget mere som Cicero jo ovenfor (i 125) betragter det som uimodsigeligt (*ratio cogit fateri*), at alt sker ifølge skæbnen. Eller skulde det være tænkeligt, at Cicero ganske tankeløst har taget disse ord med fra sin Græske original, Poseidonios?

I. 58. 132.

Ribbeck forkaster verset *De his—cetera* som *lectoris alicuius lascivia confictum*. Deri har han dog næppe ret; tilmed er den slags tilsætninger ukendte i håndskrifterne til dette værk.

II. 5. 12.

Nogle kommentatorer har ikke forstået sammenhængen med det foregående. Den er således at forstå: et nyt vidnesbyrd om, at spåmændenes kunst ingen betydning har, er dette almindelig anerkendte, at den, som formoder rigtigt, er den bedste spåmand; spørgsmålet bliver altså: hvem spår bedst? og vil du da (*igitur*, i henhold hertil) påstå, at . . .? (= og du vil da vel ikke påstå, at . . . .)

II. 8. 20.

Da slutningen »der er ingen divination« umuligt kan fremgå af de anførte præmisser, har man villet forklare det således: divinationen har altså ingen betydning. Men en sådan mening antydes ikke i ordene selv, så at læseren naturligt må opfatte dem i almindelig betydning ligesom ovenfor (i 18) *nulla fortuna est* og *rerum igitur fortuitarum nulla praesensio est* eller nedenfor (21) *nullum est fatum.* Cicero begår uden tvivl i sit hastværk en skødesløshed, som man ikke skal prøve på at borteskamotere.

II. 15. 36.

Ifølge Hottinger betegner *iam* her ikke tiden, men *maiorem rei turpitudinem, q. d.: at hoc profecto multo etiam absurdius est, et tale, ut cet.* Til støtte for sin opfattelse anfører han to steder, nemlig II. 57. 117 *iam ut nihil possit esse contemptius*, hvor betydningen også synes mig at være »nuomstunder«, og *Tusc.* I. 41. 98, hvor *id multo iam beatius est* vel rigtigst oversættes: så er dette nu igen (nu på den anden side, = *αὖ*) en langt større lykke. Moser tilføjer *Phil.* II. 8. 19; men dér har *iam* den grumme almindelige betydning »fremdeles«. Tidsbetydningen bliver vistnok den rimeligste.

II. 28. 60.

At gengive *caeli discessus* ved *wetterleuchten* (Freund) går ikke an, da der åbenbart menes noget sjældent og vidunderligt. Jf. også Liv. XXII. 1 o. fl. st.

II. 30. 65.

Da spørgsmålet *quid simile habet passer annis* allerede er involveret i det første spørgsmål, som nemlig ikke kan besvares tilfredsstillende, uden at der også dermed gives svar på dette, ser det unægtelig temmelig overflødigt ud; tilmed svarer flertallet *annis*

jo ikke til *passer* (hvorfor Hottinger foreslår *anni*). Det er ikke usandsynligt, at der lurer én eller anden fejl i stedet.

II. 32. 69.

Hvad der har stået i lakunen, er ikke let at gætte. I hvert fald har der sikkert været opponeret mod spådommen som sådan, og muligvis har Cicero så bemærket, at alligevel gjorde den sin nytte, om end på en anden måde, end man havde tænkt sig: ved den udførte vandledning blev byen ikke frelst, men markerne fik gavn af vandet. Hvis *ad* ikke betegner den faktiske virkning og følge, men hensigten, tør man formode, at Cicero har nævnt én eller anden omstændighed, der beviser, at arbejdet ikke kan være udført i det angivne øjemed, f. e. en kronologisk oplysning. Christ tænker sig lakunen udfyldt således: . . . *Veios*: *omni ex parte rata exstiterunt? num minus Roma a Gallis capta est? ita aqua* . . ., hvilket synes mig mindre tilfredsstillende.

II. 35. 74.

Underligt nok har, så vidt mig bekendt, hverken kommentatorer eller ordbøger ænset denne ejendommelige brug af *ius* med *legum* som objektiv genetiv (med *legum* som *genet. coniunct.* findes *ius legum* i betydningen »lovenes retslige gyldighed« (eller »virkning«) *de domo sua* 27. 71; *ibd.* 15. 41 er det »lovbud«, *in Vatin.* 9. 22 menes »lovenes magt« (til at beskytte)). Stedet tillader næppe nogen tvivl om, at *ius* her er brugt som verbalsubstantiv til *iubere*, og de fleste er da også enige om, at disse to ord er beslægtede. Den hyppige brug af *ius* i betydningen »magt, herredømme over«, = *imperium* eller *dicio*, peger i samme retning.

II. 36. 76.

Hvorfor Nägelsbach (*Lat. st.*[8] p. 347) med Alanus erklærer *quam multum* for ironisk ment, = *quantulum*, ser jeg ikke. Med *quantulum* får vi et udråb, med *quam multum* er det et spørgsmål med nægtende mening; men der er ikke mere ironi heri end i spørgsmål som *quis negat?*

II. 41. 85.

Som stedet viser, er bemærkningen i Freund's leksikon, at *insculpere* kun forekommer tropisk hos Cicero, urigtig.

ibd.

Ordene *is est—matribus* antager Giese for uægte, og der er meget, som taler derfor: sproget er lidet Ciceroniansk (participierne, som vælter over hinanden — udtrykket *propter Iovis pueri* (*sc. aedem*)); overgangen til det følgende bliver lettere, når *is est—matribus* udgår; endelig er bemærkningen, navnlig om Iupiter-billedet, aldeles ørkesløs i denne sammenhæng og passer slet ikke ind i stedets skeptiske ånd og tone. Giese vil endvidere udslette *dicunt* efter *fluxisse*, og det kan være rimeligt nok, at man har sat det til, efterat det indskudte punktum havde afbrudt den indirekte tale.

II. 44. 93.

Davisius foreslår *sors* eller *vita* i st. f. *vis* eller *in nascentis* for *nascentium*. Man kunde også tænke på *vis esse caelestium*, hvilket sidste ord stundom bruges substantivisk i betydningen »himmellegemer«, f. e. *n. d.* II. 21. 56, Sen. *ad Marc. consol.* 25. 2; men bogstav-ligheden er jo ikke stor.

II. 45. 94.

Med de to udtryk menes vist ikke en smule mere, end et enkelt af dem vilde betyde; i alt fald tiltaler Nägelbach's oversættelse mig ikke (*Lat. st.*[8] p. 321): *welche ein lebendiges dasein zu geben vermag.*

II. 50. 104.

I det citerede vers bør måske læses *quod nunc ubi'st*? I alt fald har *abesse* næppe andensteds betydningen »ikke at finde sted«, så lidt som *adesse* betyder »finde sted«.

II. 51. 106.

Contorquere bruges om at sætte noget (et projektil) i en hastig omdrejende bevægelse, før man udslynger det. Heraf skal den figurlige betydning udledes, og dertil finder vi hjælp i *Tusc.* III. 10. 22, hvor *haec concluduntur contortius* åbenbart betyder »dette er for rask en slutning at drage«; der tilføjes: *latius aliquanto dicenda sunt et diffusius.* At *contorquent* på vort sted betyder »sætter fart på«, bestyrkes af II. 17. 41, hvor der om den samme slutning siges: *ita enim, cum magis properant, concludere solent.* Hottinger's forklaring »tage offensiven«, som andre kommentatorer følger, er altså urigtig, ligesom den også fra meningens side er mindre heldig.

II. 54. 112.

Opstillingen af *scriptor* og *furens* som modsætninger ser noget søgt ud; endvidere følger straks efter *insanus*, der er ganske identisk med *furens*; endelig vilde den gentagne brug af *furentis* tyde på en ordfattigdom, som man mindst af alt tør tillægge Cicero. *Non furentis* må derfor, som også Frenzel har formodet, betragtes som uægte.

II. 55. 114.

Såvel det dobbelte *atque* som det, at *a mente* må betyde ganske det samme som *a se ipse*, gør stedet mistænkeligt. Rath ansér derfor *atque a mente* for en senere tilføjet forklaring; Moser foreslår *adeoque a se* ....

II. 62. 127.

Et heksameter kunde man få ud ved at forandre det første ord: *quaedam somnia vera, sed omnia noenu necessest*; men dette er naturligvis usikkert som alle de andre rekonstruktionsforsøg (Ribbeck—Ilberg—Luc. Müller).

II. 64. 133.

Verset er en efterligning af et Græsk vers (af tragikeren Akhaios), der anføres hos Athenaios (II p. 63 b): *ὑλογενής, ἀνάκανθος ἀναίματος, ὑγροκέλευθος*. I de enkelte udtryk er der jo flere forskelligheder; men det må — tildels — komme af, at Akhaios taler om skovsneglen (*ὑλογενής*). Ordet *ὑγροκέλευθος* betyder næppe, som man forklarer det, »som færdes i vandet«, men sigter vistnok til den slimede stribe, sneglen drager efter sig; underligt vilde det også være, hvis talen var om den almindelige snegl, så ikke at nævne en så karakteristisk egenskab ved den, som at den bærer sit hus på ryggen.

ibd.

Det af Wopkens foreslåede *diceret* er næppe forsvarligt; man måtte have præsens. Ganske vist forsøger A. Polster (progr. Kattowitz 1874) at forklare stedet som hypothetisk (*hominum more = si h. more uteretur*) og derved forsvare imperfektet; men det går umuligt an at sige »i steden for, at han vilde sige . . .«.

II. 65. 134.

Her, som mange andre steder i dialogen, har kommentatorerne ikke set det spøgende i udtrykket, så at *nasceretur* har voldt vanskeligheder at forstå; Hottinger rettede endogså til *nosceretur*, og flere (deriblandt Baiter) har optaget denne rettelse.

II. 66. 135.

Man har rettet håndskrifternes *qui* (*quid*, *quod*) dels til *Quinte* (Polster) eller *quidem* (Davisius), forbundet med det foregående, dels til *quippe* (Herelius). Det første forslag er det bedste, men næppe rigtigt; vokativens naturlige plads er ikke efter *miror*, men efter *te*, og et forbindende ord (såsom *nam*) savnes ved *cum*. Hottinger får en læselig tekst frem, men rigtignok kun ved en meget dristig operation, idet han foreslår: *quale etiam Alexandri de Ptolemaeo, quod a te praeteritum esse miror. Qui cum in proelio* . . . .

II. 68. 140.

Om man andensteds kan finde lignende udtryk, om man kan sige *utriusque fratris uxores* o. lign., véd jeg ikke. Jeg mindes ikke at have set noget sådant. Ganske vist står der Hirt. *b. G.* VIII. 52 *si discederet uterque* (Caesar og Pompeius) *ab armis exercitusque dimitteret*; men dels kunde hver af dem måské siges at have flere hære (skønt der ovenfor står *exercitum* om alle Caesar's tropper), dels bruges stundom *exercitus* i plur. om en enkelt hær (se eksempler hos Weissenborn til Liv. XXX. 41 beg.). Dette sted beviser altså intet.